

Saturs

Proza

Intervija

Vēsture

Baltijas valstu simtgadei

Rainis. <i>Par draugu, kas vēlējās mājās būt</i>	2
Antans Miškinis	3
Jāns Kaplinskis	4

Proza

Edmunds Valdemārs Bunkše. <i>Papīrā ietiti cukurgraudi</i>	5
Sergejs Moreino. <i>Maskavas dienasgrāmata</i>	8
Guna Roze. <i>Bestmens</i>	11
Liāna Langa. <i>Kā viņiem gāja ar čeku</i>	14
Viesturs Vecgrāvis. <i>Harmoniskam latvietim ticīgais</i>	18
Jānis Veselis. <i>Dzīve pret sauli</i>	20
Ji Džou. <i>Laikmeta ārsts</i>	22
Braiens Blānčfilds. <i>Par abstrakciju</i>	25

Dzeja

Eduards Aivars. <i>Dzejoļu pētišana</i>	28
Inga Gaile. <i>TAS TUR</i>	30
Veronika Kivisilla. <i>Virve — zirnekļa pavediens</i>	32

Intervija

<i>Visu laiku kāds kaut ko raksta.</i> Andas Buševicas intervija ar Daci Sparāni-Freimani	34
---	----

Recenzijas

Bārbala Simsone. <i>Cilvēki uz robežas</i>	39
Ineta Lipša. <i>Nekautiņi ienācēji vai laikmeta upuri?</i>	40
Artis Ostups. <i>Traucējumi tagadnē</i>	41
Raimonds Ķirķis. <i>Sacukurotais kanons</i>	42

Refleksija

Andrejs Grāpis. <i>Pašizpratnes izgaismojumi</i>	43
--	----

Apskats

Zanda Gūtmane. <i>Baltijas konteksts</i>	46
--	----

Refleksija

Iveta Šķiņķe. <i>Posta laikiem cauri dzīvojot</i>	50
---	----

Diskusija

<i>No vēstures izsvītrotie?</i>	56
---------------------------------------	----

Vēsture

Jānis Šiliņš. <i>Neērtais kongress</i>	62
--	----

Andris Vilks. <i>Grāmatu ceļi un to gājēji</i>	66
--	----

Publicistika

Anna Stina Nikenena. <i>Luters ziemeļvalstu labklājībā</i>	71
--	----

Voldemārs Hermanis. <i>Starp lustrāciju un frustrāciju</i>	75
--	----

Eseja

Jānis Silis. <i>Valodas slaloms</i>	80
---	----

Žurnāls *Domuzīme*.
 Iznāk kopš 2015. gada.
 Galvenā redaktore: Rudīte Kalpiņa
 Literatūras nodaļas redaktori: Ingmāra Balode, Jānis Vādonis
 Vēstures nodaļas redaktors: Mārtiņš Mintauris
 Literārais redaktors un korektors: Jānis Kulmanis
 Māksliniece: Sarmīte Māliņa
 Izdevējs: a/s *Cits medijs*. Reģ. nr. 40103271624
 Adrese: Bruņinieku iela 16, K-2, Rīga, LV-1001
www.facebook.com/domuzime.ir
 Twitter: @Domuzime
 E-pasts: redakcija.domuzime@gmail.com

Žurnāls izdots ar Valsts Kultūrkapitāla fonda finansējumu

Iespiests tipogrāfijā *Adverts*
 Citējot atsauce uz *Domuzīmi* obligāta. Pārpublicēšanas
 gadījumā nepieciešams saskaņojums ar žurnāla redakciju

Vāka ilustrācija — Krišs Salmanis
 Žurnāls elektroniski: las.am

Rainis

Par draugu, kas vēlējās mājās būt

— Tu vēlies atkal mājās būt —?

«Ak jā, varbūt!

Varbūt, ka tomēr kādu reiz!

Varbūt kaut reiz,

Varbūt!

Lai ir kaut vienu reizi vien,

Nu, lai tik vien!

Lai vienu dienu vien tik ir,

Un tad lai šķir?

— Tik vien!

Un kad jau vēlējos par daudz,

Kad tas jau daudz!

Lai stundu, minūti man liek,

I tās man tiek

Jau daudz!»

— Viņš miera nerada nekur,

Nekur, nekur!

Ik dien' viņš dega cerībās,

Kad kaut tik drusku kustējās

Kaut kur.

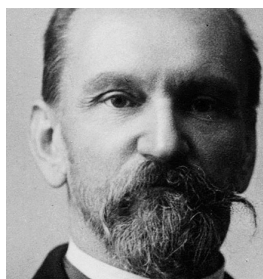
Viņš sapņoja, ka būtu tilts

No viņas cilts:

«Ļaujiet! Es pārņāksū drīz vien.»

— Viņš zuda tur uz mūžudien.

Zem smilts.

Rainis

Šis mazāk pazīstamais Raiņa (1865–1929, istajā vārdā Jānis Pliekšāns) dzejolis ilustrē viņa mākslinieciskos meklējumus laikā, kad radošais talants tuvojās pilnbriedam, taču dzejnieks joprojām ir kā apsēsts ar domu, ka modernais laikmets pieprasa jaunu formu, saturu un jaunu varoni – ideālistu, humānistu, cīnītāju. Šveicē sacerētais, krājumā *Tie, kas neaizmirst* (1911) ietvertais Raiņa dzejolis ir veltījums.

1906. gada martā Raini Lugāno apmeklēja jaunais brīvības cīnītājs Ferdinands Grīniņš (1884–1906). Leģendārais Rīgas un Liepājas kaujinieku vadonis ir atceļā uz mājām, lai mēģinātu izraisīt otro vilni faktiski jau zaudētās «latviešu revolūcijas» (tas ir Raiņa apzīmējums) norisē. Grīniņa nemierīgais gars un kaismīgā dzimtenes mīlestība jauneklī dzen drošā nāvē, un, abiem šķiroties, gan Raini, gan arī viņa ciemiņu droši vien skar traģiskā nojausma, ka tās ir atvadas uz mūžu. Īstenojis vairākas plaša mēroga bruņotas akcijas, Grīniņš vēlāk krit žandarmu rokās, tiek nežēlīgi spīdzināts un ceļā uz ieslodzījuma vietu «bēgot» nošauts.

Sociāldemokrātam Rainim ir pārliecība, ka bez Piekta gada «uvertīras» nebūtu iespējama

Latvijas valstiskā neatkarība. Lidz pat mūža galam «pretrunīgais ģēnijs», kurš negrib nedz ciest, nedz lietot varu un tomēr ir revolucionārs pēc būtības, saglabā ciešu emocionālu saikni ar Piekto gadu un tā varoņiem. Tieši Grīniņš dzejnieka apziņā dzīvo kā tautas varoņgara personifikācija.

Atceroties minēto tikšanos Šveicē, neatkarīgās Latvijas laikā Rainis raksta: «Reti esmu pēcāk dzīvē satīcis tik simpātisku cilvēku, tik sirsnīgu un jūtīgu. (..) Viņš bija tāds varoņa tips, kādu es biju lūkojis tēlot savās drāmās – smalks garīgs spēks, kurš uzvar arī reālā, rupjā cīņā.»

21. gadsimtam ar Piekto gadu ir citādi rēķini nekā Rainim. Revolūcija, kurā, spilgti apliecinot cilvēciskas un nacionālas pašapziņas uzviltinājumu, piedalījās gandrīz visa tauta, reti tiek atzīta par principiāli nozīmīgu pavērsiena punktu Latvijas vēsturē.

Vēl nesen piemiņas plāksne pie nama Rīgā, Dzirnāvu ielā 3, norādīja Grīniņa dzīvesvietu, kur viņš slepeni bija ierīkojis ieroču noliktavu. Pērnavasar kāds vandalis plāksnē izsita pamatīgu robu. Pēc neilga laika tā no nama sienas klusi pagaisa pavisam. ■

Gundega Grīnuma

Antans Miškinis

**Mēs nepaliksīm vieni mežu vidū
Starp ezeriņiem, norām, purviem maziem...
Lūk, dzērvju kāsis padebesī lido
Un savas klaigas iesēj ceļa maizei.**

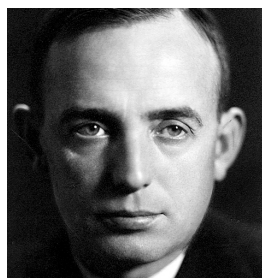
**Mēs nepaliksīm vieni te, pie vārtiem,
Bez saules, lauka viducī.
Lūk, brāļi iet, sekodami arkliem,
Jau vagu daudz, un daudz vēl vajag dzīt.**

**Mēs nepaliksīm tā kā akmens klusi
Pie ceļa, liela ceļa malā.
Lūk, upes dun un krastiem uzplūst,
Un zeme elso spēka palos.**

**Mēs nepaliksīm, zaudējuši saikni
Ar zemes elpu, mūsu sildītāju.
Lai kur mēs būtu, atkal tepat nāksim,
Kur ceļu krusti, dārzi, mūža mājas.**

1936

No lietuviešu valodas atdzejojis Jānis Elsbergs

Antans Miškinis

Antans Miškinis (*Antanas Miškinis*, 1905–1983) starpkaru periodā bija viens no redzamākajiem lietuviešu dzejniekiem, dēvēts par jaunromantiķi. Rakstīja gan smeldzīgu milas liriku (īsta pērle – dzejolis *Eleganti snieg*), gan sociāli asus pantus, gan gremdējās lietuviešu dzejai tik raksturīgajā dzimtenes apcerē, kas labākajos paraugos gūst i saturu, i dziļumu. Bieži vērojamā tuvība tautasdziesmu estētikai sarado viņu ar populāro tālaika lietuviešu dzejnieci Salomeju Neris (kuras izlases latviski izdotas 1962. un 1984. gadā), bet literatūrpētnieki novērojuši arī Sergeja Jeseņina dzejas stilizācijas.

Pēc kara Miškinis bija bruņotās pretošanās kustības dalībnieks, par ko dabūja pēc nopelniem un no 1948. līdz 1956. gadam pavadīja gūlga koncentrācijas nometnēs. Atgriezies kļuva par padomju dzejnieku, taču vērtīgākais devums paliek pirms kara un nometnēs sarakstītais. Lietuvas 20. jubileju latviešu laikraksts *Jaunākās Ziņas* 1938. gada februārī atzīmēja ar Miškiņa *Dziesmu par Lietuvu* Emīla Skujenieka atdzejojumu. Šeit publicētais dzejolis ir otrais viņa dzejas latviskojums, iecerēts topošajai lietuviešu dzejas antoloģijai. ■ Atdzejotājs

Jāns Kaplinskis

VERSINGETORIKSS TEICA: Cēzar, tu vari atņemt zemi, uz kuras mēs dzīvojam, bet zemi, uz kuras mēs nomirsim, atņemt mums nevari.

Nosviedu zobenu tev pie kājām:

tas esmu es, tā mana tauta.

Es zinu, kas nāks.

To, kas arvenu zemē bija dzīvības cienīgi, vairs starp dzīvajiem nav, bet ar tiem, kas palikuši, es negribu dzīvot.

Zinu un redzu viņus jau mācāmieš kungu, aizmirstam tēvu valodu; redzu viņus kaunamies savu zilo acu, savu vecāku, savas skarbās valodas dēļ; redzu viņus kā romiešus pilsoņu rakstiem padusē.

Lai tad būtu pa visu tavu republiku, imperator, viena valoda, viena ticība un viena tauta. Lai tad būtu taviem kareivjiem, blēžiem un tirgoņiem drošs un līdzens ceļš līdz Ultima Tūlei, līdz Stiksai.

Mani Kapitolijā uzskatīs par mirušu, bet manu mīlestību un naidu nogalināt nevarēs.

Paliks mans naidis —

saukt bojāeju kā pūcei gadu dobumos tev un tavai nepiepildāmajai pilsētai, Cēzar.

Sods izaugs kā ozols no tevis paša iegribas zīles.

Tava valsts nāks un aizies.

Laukumos augs kvieši, un forumā ēdīs kazas.

Tā būs mana un manas nokautās tautas roka, kas satrieks tevi, mana roka ar vandaļu zobenu.

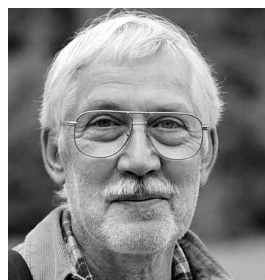
Pienāks brīdis, un romiešu augstprātībai nebūs spēka ne stiebrīņa noliekt kara ceļa malā.

Pienāks brīdis, un Romas rijību kā pūķi pārplēsīs tie, kas nāks no austrumiem, ziemeļiem un dienvidiem.

Tad dari, kā redzi un vēlies.

Es zinu, mani sagaida milna un šķēps, jo to, kas arvenu zemē dzīvības cienīgi bija, vairs starp dzīvajiem nav.

No igauņu valodas atdzejojis Guntars Godiņš

Jāns Kaplinskis

Šo dzejoli igauņu dzejnieks, rakstnieks, esejists un filozofs Jāns Kaplinskis (*Jaan Kaplinski*, 1941) uzrakstīja pagājušā gadsimta 60. gadu sākumā, bet publicēts tas ir dzejoļu krājumā *No putekļiem un krāsām* 1967. gadā.

Vēlāk esejā *Versingetorikss runā ar ordas meistarū* pats autors raksta: «Dzejolis *VERSINGETORIKSS teica...* laikam ir viens no maniem vispazīstamākajiem un visvairāk apspriestajiem dzejoļiem. Es vairs nevaru pateikt, kad to uzrakstīju. Atceros, ka tolaik biju students, šķiet, divdesmit divus gadus vecs. Bija rudens. Tieši tobrīd lasīju grāmatu par Cēzara dzīves gājumu, kas bija izdota Igaunijas brīvvalsts laika skolu vēstures izdevumu sērijā. Stāsts par Alesijas iekarošanu un arvenu virsaiša, sacelšanās vadoņa Versingetoriksa saņemšanu gūstā un nogalināšanu manī modināja naidu un iedvesmoja uzrakstīt šo tekstu.»

Studiju laikā Jāna Kaplinska neformālais skolotājs bija Tartu intelektuālis, teologs, dzejnieks, folklorists un gandrīz 60 valodu zinātnis Uku Māzings (*Uku Masing*, 1909–1985). Tieši viņš Jānam Kaplinskim toreiz esot nocitējis Versingetoriksa vārdus Cēzaram: «Tu vari atņemt zemi, uz kuras mēs piedzimām, bet zemi, uz kuras mēs nomirsim, atņemt mums nevari.» Toreiz šo Jāna Kaplinska dzejoli uztvēra kā protestu pret padomju varu, pret svešo kultūru, ko igauņi, līdzīgi arveniem, bija spiesti pieņemt un ar to samierināties.

Jau minētajā esejā autors precizē: «Tas ir protesta

dzejolis, taču nevis alegorisks protesta dzejolis pret padomju okupāciju un krievu valdīšanu. Drīzāk protesta dzejolis pret tiem ķeltiem, igauņiem, indiāņiem un citiem, kuri kā savu pieņem iekarotāju kultūru un vērtības. Versingetorikss nostājās pret saviem sekotājiem, kuriem varonis bija Cēzars, kurš pieņēma imperialismu.»

Tikko dzejolis bija nopublicēts, tas kļuva par vienu no populārākajiem un vairāk citētajiem dzejoļiem Igaunijā. Drīz vien tas tika arī atdzejots citās valodās un publicēts dažādu valstu laikrakstos un žurnālos.

1970. gadā Laimoņa Kamaras sastādījumā un atdzejojumā iznāca apjomīga igauņu dzejas antoloģija *Cilvēki krastā*, kur šis dzejolis pirmoreiz publicēts latviski. Atceros, ka mani tas tik ļoti ietekmēja, ka sāku mācīties igauņu valodu un tulkot Jāna Kaplinska dzeju un prozu, ko turpmāk arī esmu darījis.

Jāns Kaplinskis ir daudzu dzejoļu krājumu, stāstu, eseju, lugu, romānu un bērnu grāmatu autors, tulkotājs no franču, angļu, ķīniešu, krievu, zviedru, somu un citām valodām. Saņēmis dažādas prēmijas, to skaitā arī Eiropas Literatūras prēmiju un Baltijas Asamblejas balvu. Vairākkārt izvirzīts Nobela prēmijai.

Esmu atdzejojis divas viņa dzejas izlases: *No putekļiem un krāsām* (2001) un *Balts papīrs un laiks* (2014), kā arī romānus *Acs* (2010) un *Tā pati upe* (2012). ■ Atdzejotājs

Edmunds Valdemārs Bunkše

Papīrā ietīti cukurgraudi

Stāsts

Edmunds Valdemārs Bunkše (1935) ir emeritēts profesors mākslas un humanitārajā ģeogrāfijā, jau ilgāku laiku atgriezies Latvijā. Studējis arhitektūru. Doktora grādu ģeogrāfijā ieguvis Bērklījā ar darbu par latviešu zemes, mežu un jūras uztveri dainās. Grāmatas: *Sirēnu balsis* (1998), *Geography and the Art of Life* (2004), *Intīmā bezgalība tulkota latviešu valodā* (2007) un *igauņu valodā* (*Geograafia ja elamise kunst*, 2011). Daudzu akadēmisku publikāciju autors. Raksta arī dokumentālās daīlliteratūras žanrā.

5

Zaļganajam tankam, kas stāvēja liedagā, uz sāniem bija balta zvaigzne. Kādu brīdi tā mulsināja vājiņo deviņus gadus veco puiku, kurš tur bija nokļuvis, meklējot jūru. Nedēļām ilgi gan kravas vilcienos, gan kājām viņi bija bēguši no krieviem. Zēns zināja, ka sarkana zvaigzne nozīmē krievu karaspēku. Pirmoreiz viņš to bija redzējis uz karavīru smailajām auduma cepurēm, kad zēna agrā bērnībā tie bija okupējuši Latviju. Toreiz Otrais pasaules karš Latvijai vēl nebija sasniedzis. Vēlāk kara laikā, kādā svētdienas rītā, krievu tanki, tūlumā riedami kā suņi, bija uzbrukuši viņu pilsētiņai. Pēc tam puika laiku pa laikam murgoja, ka viens pats atrodas egļu mežā un viņu ielenkuši krievu tanki lejup pavērstiem stobriem. Uz tiem gan nebija sarkanu zvaigžņu.

Baltā zvaigzne bija kas neparasts, neizskaidrojams. Tomēr zēns uzreiz zināja, ka tie ir amerikāņu karavīri. Pagājušajā ziemā viņš Štetīnā bija manījis vientuļū, neviena neapsargātu amerikāņu karavīru kaut ko darām augstas drupu kaudzes galā, kamēr pulciņš vācu sieviešu tumšās ziemas drēbēs turpat stāvēja skatoties un sarunājoties. Vairākkārt atskanēja vārds «Amerikaner», un šo vārdu zēns saprata. Viņš bija nopētījis karavīra savādo formas tērpu, sakaltušiem dubļiem klātos šporzābakus, kuros iebāzti bikšu gali. «Viņam nu gan jājūtas vientuļam,» zēns klusībā bija nospriedis. Zaļganā tanka apkalpes puisiem bija tādi paši zābaki ar iekšā sabāztiem bikšu galiem. Zābakus tāpat klāja sakaltuši dubļi. Viņi bija amerikāņi. Puiši bija atslējušies pret tanku spožā saulē, bez bruņucepurēm, bezrūpīgi.

Karavīri teica ko tādu, ko zēns nesaprata, un vieglītēm māja ar roku, aicinot nākt tuvāk. Puiķa nekustējās. Viņi turpināja runāt, smaidīt un atkārtot tos pašus žestus. Tad uz zēna pusi citu pēc cita sāka mest vaskpapīrā ietītus cukurgraudiņus. Tiklīdz tie nokrita Baltijas jūras liedaga baltajās smiltīs, zēns tos žigli pacēla.

Šī diena bija sākusies citādi nekā tās, kuras zēns pēdējās nedēļās bija pieredzējis. No dziļa miega pamodies, viņš bija nokļuvis pilnīgā klusumā. Tādā, kāds valda, kad rudenī uzsnieg pirmais sniegs. Kara kosmiskā dārdoņa bija galā. Bija apklusuši nemitīgie frontes trokšņi, kas nedēļām ilgi bija nozīmējuši apvārsni zēna tēvam, mātei un brālītim Imantam, kad ģimene bēga uz rietumiem. Vairs nebija dzirdami arī atsevišķu bumbu, granātu un šāviņu sprādzieni, kaujas lidmašīnu pļaujošā lidojuma kaucieni.

Uz zema pakalna augstāk par ciema ēkām slējās vienstāva koka baraku puduris. Lēģeris bija ierīkots bēgļiem, tāpēc tam nebija žoga vai vārtu. Rīta pusē zēns ar tēvu bija gājuši pa asfaltēto ceļu, kas veda uz lēģeri. Dziļie grāvji ceļa abās malās bija pilni ar vērmahta formas tērpiem un lielām metāla kastēm. «Rādās, ka pagājšnakt te garām gājusi lauka telefona vienība,» tēvs teica. «Tās kastes izskatās pēc telefona centrālēm; un, re, viņi arī atbrīvojušies no savām uniformām!» viņš piebilda, norādīdams uz pelēcīgajiem formas tērpiem, kas mētājās ceļmalās, cik vien tālu varēja saskatīt. «Droši vien ciemā dabūjuši prievātās drēbes.»

Zēns piesardzīgi izgāja no šaurās istabiņas, kurā viņiem jāgūst atelpa pēc garās bēgšanas kājām un klabošos preču vagonos, kurus apdraudēja gaisa uzlidojumi.

Šaurajā istabiņā nebija iespējams gūt atelpu. To pildīja briesmīgas atmiņas. Par zēna slimā brālīša Imanta nemitīgajām raudām. Zēnam, kurš bija bijis vienīgais bērns, brālītis bija dārgs. Vecāki bija ļāvuši viņam izvēlēties brālīm vārdu — Imants. Drīz pēc ģimenes ierašanās lēģerī istabiņā bez klauvēšanas bija ienācis hitlerjūgendā puisis, ģērbies melnās rievotā velveta īsbikses, no kurām rēgojās izstīdzējušas kājas. Zēna uzmanību gan vairāk saistīja pārējais formas tērps — haki kreklis ar melno kaklasaiti, platā josta ap vidu un šaurā sikсна šķērsām pāri plecam. Vienu roku rotāja sarkans apšējs ar svasitiku. Pie siksnas rēgojās milzīgs revolveris melnā ādas makstī. Svešajam rokā bija papīra lapa. Turpat pie durvīm viņš nostājās miera stājā un skaļā balsī sāka lasīt lapā rakstīto. Zēna tēvs piecēlās un pagriezās pret puisī. Kad tas beidza lasīt, tēvs sacīja: «*Nein, nein.*» Pusaudzis vāciski kaut ko nobēra, tad lenām, dīvaini klusējot, izvilka no maksts lielo revolveri, notēmēja to tieši tēvam krūtīs un skaļi izkiedza pavēli.

Zēns sēdēja uz vienīgās gultas, atslējies pret

Tālumā viņš ieraudzīja koši dzeltenu priekšmetu un steidzās turp. Tas bija neliels piepūsts gumijas plostinš

sienu, līdzās mātei, kurai klēpi gulēja Imants, un skatījās. Vāciski viņš nesaprata ne vārda. «Kas te notiek?» viņš sev jautāja, stīvs no bailēm. Bezgalīgajās bēgļu gaitās šis bija vēl viens mirklis starp dzīvību un nāvi. Ilgi valdīja kļums. Tēvs apgriezās un nu stāvēja ar muguru pret puisī. Zēnam, kas to vēroja, laiks apstājās. Viņa augums saspringa tā, it kā viņš pats gaidītu lodi. Šāviens neatskanēja, bija dzirdami tikai mazā Imanta šņuksti. Kārns puisis nolaida ieroci, apgriezās apkārt un, ne vārda neteicis, aizvēra čikstošās koka durvis.

«Man pavēlēja doties uz Hamburgu — strādāt pilsētas aizsardzības darbos,» tēvs sacīja.

Mazā Imanta drudzis pieņēma spēkā, un viņš aizsldamies augstā bērna balstiņā brēca. Kādā agrā rītā mazais nomira. Tēvs teica: «Droši vien viņam bija smadzeņu iekaisums...» Tas neapklusināja sērojošās mātes nebeidzamās klusās elsas. Vēlāk zēnu sāka vajāt atmiņas par to, kā vācu apbedītājs uz tuvīno ciema kapsētu nesa nekrāsotu koka zārciņu. Kaut arī tēvs bija samaksājis, vīrs zārciņu bija nevēriģi pasītis padusē un tā gals nosvērās uz leju. Zēns gaidīja, ka tas kuru katru brīdi nokritīs uz ceļa.

Rāmajā, klusajā rītā, kamēr neviens nepievērsa zēnam uzmanību, viņš pa šauru lauku ceļu aizklīda uz to pusi, kur manija smilšu kāpas, priedes un bērzus — labi pazīstamu piekrastes ainavu. Ejot gar lauku, kur virszemē spraucās zaļi labības asni, viņš nokļuva bērzu un priežu audzītē. Pēkšņi nez no kurienes viņam ar dūrēm virsū metās bariņš viņa vecuma puīšļu, kliegdami: «*Deutsche [sic] Schweine, Deutsche Schweine!*» Viņš mēģināja atkauties, tāpat kliegdams: «*Deutsche Schweine! Deutsche Schweine!*» Tikpat pēkšņi kā sākuši, uzbrucēji beidza viņu kaustīt. «*Polak,*» viens no tiem teica, iebakstīdams sev krūtīs. «*Latvietis,*» zēns sacīja. Vai nu svešie saprata vai ne, viņi pamāja, lai zēns dodas līdzī.

Viņi nokļuva līdz šaurai meža laucei, kur zem maskēšanas tīkla stāvēja vācu kaujas lidmašīna. Melnais krusts ar baltām svītrām gar malām, kas rēgojās tās astes daļā, izteica visu. Lidmašīna bija slaika, tā balstījās uz savādi izverstām kājām ar riteņiem, tai bija smails purns un trīs lieli propelleru asmeņi. Tā izskatījās ātra un bīstama. Puikas sāka kāpt pa pieslietajām trepītēm un cits pēc cita iesēsties pilota sēdekli. Pēc kāda laiciņa arī viņš uzrāpās augšā.

Šaurajā kabīnē zēns apmulsā. Viņu valdzināja noslēpumainie mērinstrumentu cipari uz priekšējā paneļa. Puika uzreiz saprata, ka nūja starp viņa kājām lidmašīnu stūrē, savukārt lielā poga tās galā domāta šaušanai. Viņš kustināja nūju no vienas puses uz otru, uz priekšu un atpakaļ, bet nespēja iedomāties, ka varētu lidaparātu pacelt gaisā un vadīt, vēl mazāk — ka varētu nospīest pogu. Lidmašīna bija bīstams

kaujas ierocis.

Viņš bija redzējis vairākas gaisa kaujas, kurās cīnītāji zilajās debesīs ar izplūdes gāzēm noauda baltus zirnekļtīklus. Šie skati zēnam šķita pasakaini skaisti. Tomēr automātu tarkšķi un pikējošo kaujas lidmašīnu skaļā kaukoņa bija dzīvības un nāves realitāte. Pasakas burvību vienā mirklī izgaisināja lidotājs, kas ar izpletni attālinājās no degošas lidmašīnas. Liesmojoši lidaparāti, kas uzsprāga melnu mākoņu mutuļos, atsaucā atmiņā pirmo beigto cilvēku, ko viņš bija redzējis. Tā bija krievu lidotāja ar gariem kastaņbrūniem matiem — sarauta gabalos. Viņas lidmašīna, triecoties pret zemi, bija patrāpījusies dziļā drenāžas grāvī kādā Latvijas zemnieka saimniecībā. Zēna atmiņā neizdzēšami bija iespiēdusies zelta zvaigzņi uz viņas uzpleča virs sakropļotā auguma. Kopš tā laika visās lidmašīnās un citās kara mašīnās viņš iztēlē redzēja un juta cilvēkus. Viņš nevarēja iedomāties, ka spētu vadīt lidmašīnu kaujā. Viņam tā nozīmēja ļoti bīstamu ieroci, tāpat kā tanki, lielgabali un ložmetēji.

Izkāpis ārā, zēns vēlreiz uzmeta skatienu lidmašīnai. Tā bija tumša un vēstīja ko ļaunu. Tad viņš devās uz jūru, ko jau varēja dzirdēt aiz kāpu joslas, un nokļuva liedagā, kur bija tikai zaļganais tanks ar balto zvaigzni.

Kad kareivji pārstāja mest cukurgraudiņus, zēns gāja uz priekšu gar ūdens malu, iztīdams cukurgraudus no papīriņiem un sūkādams tos kā bonbongas. Sen viņš neko tik gardu nebija baudījis. Dzidri vilniši lēnām skalojās pret krastu, un ūdens atstaroja spožo saules gaismu. Sākumā zēnu ieinteresēja gliemežvāciņi, bet, kad izrādījās, ka tie ir tukši, viņš sāka rotaļāties ar viļņiem. Vispirms skrēja līdzī jūrā atpakaļ atplūstošajiem viļņiem, pēc tam skrēja gar katra uzplūstošā un atplūstošā viļņa malu. Zēns atcerējās laimīgās dienas Liepājā, kad, skaļi spiegdams, kopā ar citiem bērniem bija meties jūrā. Viņš paskatījās apkārt — nevienā liedaga pusē nebija ne dzīvas dvēseles. Puika novilka kurpes un zeķes un iemērcā kājas ūdenī. Tas bija ļoti auksts. Tomēr viņš aši norāva drēbes un, priecīgi iekliegdams, metās viļņos. Ūdens pašķīrās, uzsviežot gaisā saulē mirdzošu šļakatu šaltis. Viņam bija drīz jāskrien ārā, jo kājas no aukstuma sāka sāpēt. Noslaucījies kreklā, zēns devās pa liedagu uz priekšu.

Tālumā viņš ieraudzīja koši dzeltenu priekšmetu un steidzās turp. Tas bija neliels piepūsts gumijas plostinš. Tajā nebija nedz airu, nedz kā cita. Zēns tādu iepriekš nebija redzējis, un atradums viņu satrauca. Viņš iestūma plostinu seklajā ūdenī. Katrs vilnītis, paslidot zem plos-ta, pacēla uz augšu tā melno gumijas dibenu. Zēns iekāpa iekšā un nogūlās, palicis rokas zem galvas. Sajūsmināts izstiepās un raudzījās debe-

Mežoņi! Ne kauna, ne goda! Vai viņi neapjēdz, ka iznīcina ēdienu?!

sīs, kurās lēnām slidēja pūkaini balti mākonīši. Viņš jutās pilnīgi brīvs, vairs nebija nekādu baiļu, augums arī vairs nebija saspringts, gatavs briesmām. Maija saulītē bija tik silti un omulīgi kā reiz Liepājas liedagā. Vienīgā skaņa — ūdens liegie šļaksti pret gumijas plostu.

Viņš uz brīdi aizvēra acis, tad atkal skatījās debesis uz mākoņiem, kuri nu veidoja aitu ganāmpulku. Viņam nebija ne mazākās jausmas par laika ritumu.

Kad puika paslējās sēdus, paskatījās apkārt un ieraudzīja tukšo apvāršņa līniju, viņš uzreiz aptvēra, ka dzīvībai draud briesmas. «Nāve, atkal nāve. Nē, nē!» Viegļais vējiņš plostu bija aizpūtis pamatīgu gabalu no krasta. Viņš atradās aiz pirmā sēkļa; māte Liepājā bija pieteikusi, ka nedrīkst brist aiz tā, jo viņš neprot peldēt. Nu zēns bija jūrā, kļuvis par daļu no tās tukšā, plašā klaida līdz pašam apvāršnim. Puika rikojās ātri, instinktīvi — tā, kā bija iemācījies izdzīvot pēdējos mēnešos. Nometās uz ceļiem un izstiepa tieviņās rokas, lai varētu airēties. Taču tās nesniedzās pāri plostā piepūstajām malām. Pēc isa vēl lielākas panikas brīža viņš salika kopā plaukstas un mēģināja tās izmantot kā airi. Plostiņš pagriezās uz vienu pusi. Tikpat aši zēns centās atkārtot iršanos otrā pusē. Trešajā reizē jau saprata, ka varēs sasniegt zemi. Viņš sāka ātrā ritmā pamišus airēties divreiz katrā pusē, un plosts lēnām virzījās uz krastu — ne taisnā līnijā, tomēr radot pārliecību, ka viņš tiks malā. Zēns jutās sajūsmināts, drošs par sevi. Agrā bērnībā viņš bija milējis jūru, pat pēc kādas bailpilnas pastaigas ar māti pa Liepājas ostas molu rudens vētras laikā. Nu viņš to milēja vēl vairāk, mierīgu un rāmu.

Sekodams savām pēdām liedagā, zēns nokļuva vietā, kur bija stāvējis tanks. Tas bija savandījis smiltis un pa ceļam atpakaļ iekšzemē izgrauzis robu kāpās.

Iedams augšup pa lēzeno nogāzi uz bēgļu lēģeri, zēns redzēja, ka ciemā no māju augšējo stāvu logiem karājas balti palagi un spilvendrānas. Uz ielas bija dīvaina paskata amerikāņu tanks ar paceltu spožu buldozera šķūri. Dzelzs ķēdei žvadzot un laiku pa laikam riteņiem iekaucoties, kāds pusducis amerikāņu karavīru ar to lēnām šurpu turpu braukāja pār zemē saviestu ieroču kaudzi. Pa augšējo stāvu logiem visu vēroja vācu sievietes.

Kad zēns pie lēģera šķērsoja ceļu, nācās skriet ātri, jo uz viņa pusi traucās džips ar smejošiem amerikāņu karavīriem. Mašīnas priekšgalā bija vertikāli pierīkots metāla stienis. «Laikam viņi uz tā atbalsta ložmetēju,» puika nodomāja.* Iegājis nometnē, viņš sastapās ar ļaužu bariņu, kurā bez sievietēm bija arī daži vīrieši. Viņi stāvēja, vērodami dažus citus džipus, pilnus ar smejošiem vīriem; auto grieza ciešus apļus ziemas kviešu laukā uz nogāzes ciema pretējā pusē. Kāda pustumža latvietie

iesaucās: «Mežoņi! Ne kauna, ne goda! Vai viņi neapjēdz, ka iznīcina ēdienu?!»

Tikmēr austrumu pusē, no kuras viņi bija atbēguši, debesis bija satumsušas. Zēns raudzījās, kā gar visu apvāršni samilst arvien tumšāki zilmelni mākoņi. Atplaiksnījās zibens, un tad arī atskanēja attāli pērkona dārdi. Tēvs pienāca un nostājās zēnam blakus. Arī citi ļaudis stāvēja un skatījās.

«Re, zibens spēriens!» tēvs teica. «Lēnām skaitīsim sekundes un tad uzzināsim, cik tas tālu no mums. Katra sekunde nozīmē kilometru.» Viņš tika līdz četrpadsmit. Kādu laiku viņi tā stāvēja un skaitīja. Negaisam tuvojoties, kļuva arvien tumšāks un pērkons dārdēja arvien skaļāk. Drīz stiprs vējš sacēla gaisā putekļus, un šķita, ka pērkons grauj tieši virs galvas. Viņi patvērās savā šaurajā istabiņā, un pa jumtu un loga stiklu stipri un skaļi sāka bungot krusa, kurai sekoja lietis, kas itin kā plūda viļņiem. Zēns jutās omulīgi un droši, briesmu neapdraudēts. Tēvs viņam bija stāstījis par pērkona negaisiem laimīgajos laikos pirms krievu atnākšanas. Reiz negaisa laikā viņš bija ieskrējis mājā ar krusas graudiem pilnu skārda spaini un apmētājis krusas piciņām puiku, māti un kaķi, kurš ņaudēdams aizbēga un paslēpās aiz klubkrēsli. Tēvs bija pastāstījis: ja vien visas durvis un logi ir ciet, pērkona negaisi nepavisam nav bīstami. Tā bija pēdējā reize, kad zēns bija redzējis tēvu tā īsti smejamies.

Tagad puika aptvēra, ka skaļiem pērkona dārdiem nav nekāda sakara ar skaļiem kara sprādzieniem. Viņu pārņēma atslābums, un augums atbrīvojās no saspringuma, tāpat kā tas bija noticis gumijas plostā.

Kad nākamajā rītā zēniņš pamodās, atkal viss bija kluss. Pa nakti amerikāņu karavīri bija devušies prom. ■

* Zēns kļūdījās. Drīz pēc D-dienas kaujām Normandijā vācu karavīri ievēroja, ka amerikāņi brauc ar džipiem, nolaiduši priekšējos vējstiklus. Viņi starp kokiem vai ēkām novilkā pār ceļu vai ielu telefona vadus.

Sergejs Moreino

Maskavas dienasgrāmata

Stāsts

Sergejs Moreino (1964. Maskavā) kopš 1988. gada dzīvo Latvijā. Izdevis ap 40 dzejas, eseju, īsprozas grāmatu un tulkojumu. Tulkojis Jāni Rokpelni, Juri Kunnosu, Paulu Cēlanu, Johannesu Bobrovski, Česlavu Milošu, Ježiju Grotovski, Sigitu Gedu u. c. Teksti (latviešu un krievu valodā) top sadarbībā ar Aldu Baroni un Viju Laganovsku. Interesē tulkošanas skolas attīstība un valodu iekšējā brīvība. Šeit publicētais stāsts, iespējams, kļūs par lielākas formas darba sastāvdaļu.

Sergejs Dovlatovs ir teicis: «Jebkuru personāžu un dzīvo cilvēku līdzība ir ļaunprātīga.» Mani vienmēr fascinējusi 20. gs. 20.–30. gadu Maskava – ar visām tās cerībām, bailēm un pat izlietajām asinīm. Tās ir manā asinsritē, nevar nebūt. Tāpat latviešu strēlnieki fascinē savus pēctečus – gan ar savu slavu, gan noziegumiem. Kad sapratu, ka mēģinājumi kaut vai nojaust tā laika kreiso intelektuāļu loģiku ir bezjēdzīgi, es ļāvos peldējumam pa viņu murgojumu viļņiem. Viens no spilgtākajiem ceļa zvaigznājiem izrādījās *Asjas Lācis loks*: pati Asja, vācieši Bernhards Reihs, Valters Benjamins, Bertolts Brehts, Ervīns Piskators, Ernsts Tollers un citi. Visi dzimuši aizpagājušā gadsimta pēdējā desmitgadē, vienīgi latviešu rakstnieks Linards Laicens bija krietni vecāks. Par visiem sarakstīts milzum daudz grāmatu un rakstu. Izņemot dažus uz papīra fiksētus datus un runāšanas manieri, viss šajā stāstā minētais ir patiesība un klaji meli vienlaikus. *Kurš kuru milēja, kurš kuru dancoja reiz*. Bet, ja ir kods, nav jāzina atslēgas mehānisms. Man par kodu kopš jaunības der Laicena *Ho-Taī*; tur ir viss, un es nezinu, ko vēl piebilst, varbūt tikai vēlreiz atkārtot Dovlatova teikto.

Autors

I. PARANOJA

Aleksejam Gerasimovam

– Es taču vairākas reizes esmu teicis: neskaties pa logu! Lūdzu, neskaties pa logu.

– Kāpēc viņa nedrīkst skatīties pa logu?

– Viņa var kaut ko ieraudzīt.

Valters nesaprot. Pārlicis labo kāju pāri kreisajai, apklāvis labo celi ar abām plaukstām, viņš ir gatavs uzklaut paskaidrojumu. Rokas smalkas, kā pienākas augļotāju pēctecim, bet atšķirībā no senčiem nav veikas, no tām arvien viss krit ārā. Asja aizsmēķē. Viņa stāv pie loga, bet nekur ne-

skatās. Viņai ir tādas acis kā lampioni. Ja iedegas, katram liekas, ka skatās tieši uz viņu. Kad nodziest – skatiens ir netverams. Viriešiem šķiet, ka viņa vēro ielu, taču viņa raugās sevi, iekšup. Bet ieklausās ārpus.

Aiz loga melnie soļi. Kā var soļi būt melni? Tumšie, gaišie – daudz maz skaidrs. Pelēkie slapstās. Sarkanie soļi atstāj asiņainas pēdas. Nujā, gaišie soļi ienes kaut ko gaisā, taču melnie – atņem. Zog. Tie zog pašu gaisu – kāds vai kādi būs pagājuši garām melni, un elpot pēkšņi kļūst grūtāk. Tieši tāpēc viņa pat nedomā skatīties. Tā tik trūka, lai šie paņemtu viņas svečītes. Garām ejot: izveidojies tukšums var vienkārši iesūkt liesmiņas, un tās būs pagalam.

Matu mākonis saviļņojas un nosēžas kristāla lustras krēmīgajā gaismā.

– Maskavā man trūkst gaisa, – saka Valters. – Vēl daudz kas. Bet es neteiktu, ka ielas šeit ir briesmu pilnas. Ko tādu viņa nedrīkst redzēt?

Bernijam uz dakšas Tambovas šķiņķa gabals. Ne šķēle, prāvs kusmans. Ar baltu tauku strīpiņu, tikami valgs – «ar asariņu».

– Tas ir gandrīz tas pats, kad tev zvana pie durvīm, – viņš pacietīgi skaidro. – Tu nezini, kas stāv viņpus kāpņu telpā. Nāburgs, pastnesis? Postnesis varbūt? Tev jāuztraucas, taviem mājniekiem arī: vienalga – pat ja durvis tūdaļ nenozlērkst un neviens neienāk, tu šā kā tā esi ievilkts situācijā, ierauts kādā transcendentālā tīklā tieši caur gaidīšanu. Tāpat ar to, kas aiz loga. Neesi aci pret aci; attālums, noķēzīts stikls liek tikai minēt, ko tu patiesībā redzi. Nosoļoja komjaunieši ar dziesmu vai pabrauca grabēdams tramvajs – un tas bija zvans. Un rīt izrādīsies, ka esi pieskāries bezdibēnim...

– Varbūt nomainām tēmu? Jau esmu gana nomākts – gribētos parunāt par kaut ko tālāku no eksistenciāliem bezdibēņiem. Uzjautriņošu.

Bernijs satver pirkstos slīpēto kristāla glāzīti ar dzeltenīgo uzlējumu, bet nedzer, noliek atkal uz galda, pamet ašu pazagšus skatienu uz loga pusi. Intelīgents, kreisi noskaņots cilvēks ar lielu pieri un cāļa kaklu. Valters noslauka briļļu stiklus un pieglauž biezos matus. Asja nokāsējas.

– Ja gribi, varu pastāstīt tev padomju anekdoti. Vai zināji, ka tādas pastāv? Pats jēdziens ir interesants, savā ziņā tautoloģiska hiperbola.

– Jā? Es labprāt...

– Lūk, vieslektors no centra ziņo: «Piecgades beigās mums būs desmit kilogrami gaļas uz cilvēku.» – «Atvainojos, te knapi var dzirdēt,» ceļas no priekšpēdējās rindas Rabinovičs, «jūs sacijāt «ku» vai «ka»?» – «Nesaprotu jautājumu.» – «Tā gaļa – tie desmit kilogrami – būs uz cilvēku vai uz cilvēka?»

Valters atkal nesaprot. Asja iztulko. Viņa izrunā Rabinoviču ar tādu «č» skaņu, ka abiem vīriem top savādi silti.

– Bet kāpēc jāuzsver, ka Rabinovičs sēž nevis pēdējā, bet priekšpēdējā rindā?

– Tāpēc, ka viņš ir ebrejs, un ebreji aiz piesar-

Ilustrācija —
Renāte Kloviņa

dzības cenšas nekur neizcelties, taču sēdēt malējā rindā nozīmē izcelties.

— Bet visi tak zina, ka vairāki ebreji metušies revolūcijā? Un tur allaž bija jābūt pašās pirmajās rindās!

— To viņi esot darijuši aiz pārliedas piesardzības, lai netišām nepaliktu pēdējā.

Iestājas klusums. Tas nav neveikls: tāds klusums mēdz iestāties brīdī, kad pasniedz bagātīgu karsto ēdienu. Viesi klusē un cenšas sagremot notikušo. Asja miegaini tinas Valtera uzdāvinātā okerdzeltenā lakatā, kreisā roka piespiesta pie labās krūts. Zemnieka meitas roka, paliela, stingriem pirkstiem. Eksotiska kustoņa ekstremitāte ar apvilētiem nagiem, dekorēta gredzeniem.

— Ja visu laiku ir stipri jāpiesargās, kas tad te jūs visus notur?

— Pietuvinātības sajūta, acīm redzami.

— Kam? Viņam? — ar lielu pirkstu loga virzienā rāda Valters. — Jābūt idiotam, lai ticētu, ka viesulim var pietuvināties. Pamēģini tikai, un tevi aprīs.

— Nē, ne viesulim. Stihijai! Tautai. Šim milzēnim, kurš, kā pēc burvja mājiņa, sāk tevi dievināt, — pēkšņi noskumst Bernijs. — Vai nīst. Taču tev ir dota milzīga iespēja: paša domas it kā projicēt uz iepriekš radīto spēka lauku. Dzīve rit perspektīvu pilna kā Klondaikā. Mēs esam aktieri dižēnā ideju mistērijā, neviena loma nav liegta.

— ...Fjodors saka, man esot jādibina labs teātris savā dzimtenē, — bilst Asja.

— Gribi atgriezties Rīgā?

— Varbūt... Kādreiz. Šobrīd viņa mani negrib. Kļuvuse man par šauru.

— Bet ko tev nozīmē būt latvietei? Kad nav ne jūda, ne helēņa, toties, kā izrādās, ir ebreji? Esmu dzirdējis, ka vairāki tavi tautieši ieņem augstus posteņus varas sistēmā. Eihmanis, Eidemanis... Vācietis!

— Ībrīgens, Vācietis *ist Deutsche*. Starp citu, Vācietis ir vācietis.

— *Er ist Deutsche?* Viņš ir vācietis?

— Vācietis *heißt Deutsche*. Vācietis nozīmē vācietis.

— Skaidrs. — Valters skatās uz galdu, viņam nav skaidrs, ar ko tieši uzkost — galds itin dāsns: cieta, plānās šķēlītēs sagriezta desa, kūpinātais lašis, halva... Beidzot viņš saprot anekdoti un sāk smieties kā negudrs.

*

Tikusi līdz viesnīcai, viņa apmet ap pleciem zilo rītakleitu, izņem no kabatas mazu atslēdziņu, dabū no skapja vīna pudeli, atkorķē un ielej slīpētājā glāzē no kristāla. Apmetusies uz sofas, kur guļ viņas meita, noliek pudeli blakus un ar vienu roku sabīda ap sevi ērtu troni no spilveniem.

Viņš, purne tāda, saka: mēs neesot aktieri, bet strādnieki, kuri izpilda inscenējuma ideju. Labi, tomēr ideja ir Revolūcija. Esu pate ļoti mierā ar Revolūciju. Man bail no kosmosa un laika, es nezinu, kas ir tauta, bet Revolūcija man tik. Lai runā caur mani, runā mani kā skaļruni!

Kāpēc vispār jāzvēr? Cilvēki zvēr Staļinam! Kas tad ir Staļins, ka viņam ļauts sodīt un apžēlot?

Viņa ielej, izdzer, ielej. Nopūšas.

Viņi allaž raugās uz mani ar nožēlu. Man esot sirdsklauves. Sirds ir stipra, es tikai nevaru gulēt pa nakti. Nedrīkstu, jo redzu sapņus. Sapnī es mēdzu ieblauties, taču naktī nekad nepalieku pavisam viena. Kaimiņi aiz sienas, bābietis aiz širmja, meita tepatās. Viņa jau noteikti dzird.

Pagājušonakt es atļāvos iemigt — un uzreiz uzrados Ziemas pils kamīnzālē, mēs sēdējām uz parketgrīdas: pāris duči, tostarp divi puikas ļoti skaistos virsnienu tērpos. Mums bij vairākas plintes, tanīs vajadzēja iestūķēt pa divdesmit lodēm — no stobra gala. Tās vajadzēja slidināt iekšā kā pa tekni, saguldot stabiņā. Es liku plintes pie sienām, lai lodes nekrit ārā, bet citi gatavoja ložmetējus. Aiz logiem, kur es ik pa laikam paskatījos, savilkās boļševiku pūli, gausi, kā uz parastu mītiņi. Bet jo vairāk viņu bija, jo niknāki plosījās. Es sapratu, ka pili nenosargāt, viņi iebruks, visus nositīs un sadedzinās parketus...

Tad pēkšņi atrāzās Lācēns ar maisiem drēbju, saka: padīrsām caru — nav jēgas, viņu ka melns, mūs gaida Parīzē, ģērbjamies un pa pazemes gaņģiem skrīenam pie Somu liča, tur gaidot kuteris. Labi, nolikām ieročus, pārvilkām drēbes, beidzamo reizi uzmetām aci logiem un mukām. Kuteris stāv, kāpām iekšā, peldam, Lācēns saka, tagad caur Latviju uz Parīzi, tur neviens nemeklēs. Es sāku asi iebilst, ka nedrīkstam Latvijā, tikai caur Novorosijsku, strīdējāmies ilgi, bet beigās man piekrita, man arguments bija, ka mums tur pēcāki uzstādīs pieminēkli ar zirgu... Un tā mēs uz Novorosijsku, bet nākamajā kadrā stāvam abi uz tilta pāri Sēnai — mans Lāčuks uzvalkā, ar pīpi — un skatāmies Krievijas pusē, es nopūšos: «Žēl to Ziemas pili...» Bet viņš: «Kāda tev gar to daļa?» — «Žēl, parketus nodedzinās...» Un izrādās, es kliezdu, bet meita krata mani un rauj aiz piedurknēm.

Ielej, iedzer, nopūšas. Uzliek gredzenotu roku meitenei uz pieres, noglāsta, viegli ieplīķē vaigus. Bērns nemostas. Tad māte pabīda pirkstus tuvāk kaklam.

*

Pa ceļam uz mājokli Valters nopērk mārciņu sviesta un foleri. Pilsēta ir lēna, gausa, plata. Tomēr ļaudis dzīvo blīvi, un vakara krēslā gan lielām, gan mazām mājām visos logos deg gaisma. Dzīves un nāves — it īpaši nāves — milzīgais mehānisms darbojas aizgūtnēm. Te nav dienvidiem raksturīgas porainības, drīzāk ir denums; iedzīvotāju necīga drūzmēšanās piešķir šai vietai kaut ko majestātisku.

Es ienīstu Rīgu — nežēlīgo drūmo pilsētu, kur viņa pat neļāva noskūpstīt roku vārtrūmē. Man nepatīk Rīgas ebreji, viņi ir aizmirsuši, ka viss ir tikai parejoša šķietamība, un cinās par vietu nevis zem saules, bet drūmās impēriskās daudzstāvēnēs...

Viņa ir pārliecināta, ka tiesīga darīt ar mani it visu, jo pati piedāvā visu. «Esmu kā kuce, uztica-

ma un paklausīga, šī ir mana daba.» Es viņai zvērēju uzticību, bet viņa negribēja klausīties. Nebiju atradis īstos vārdus? Visas valodas sākas no zvērēta. Kamēr nav jāzvēr, var iztikt bez valodas. Bet uzticība izpaužas tikai vārdos. No tiem rodas distance — attālums starp karalieni un bruņinieku. Pa vidu — nekurzeme, sarkanā riska zona.

Vārdi, ko sarakstījis par viņu tas Lācēns vai Laičiņš, bija īsti. Visistākie. Kā tas saucās?

Reiz viņa teikusi, ka naktī pa sapņiem viņu spīdzināja. «Kas tad?» jautāju es. «Spīdzinātāji.» Kad es ieinteresēti apjautājos, kā viņu spīdzināja, viņa atzinās, ka esot bijusi vīrietis, un aprāva sarunu.

Dzer no pudeles.

Kur atrast vārdus? Kāpēc vispār jāzvēr? Cilvēki zvēr Staļinam! Kas tad ir Staļins, ka viņam ļauts sodīt un apžēlot? Ak jā, tā ir spēle. Tā pati spēle, kuru spēlēju es, lūdzoties Asjai, manam personīgajam Staļinam, lai viņa piedotu — kaut arī zinu, ka neesmu vainīgs — un atļautu nodzīvot vēl vienu dienu viņai blakus, tas ir, vēl dienu uz šīs zemes, jo bez viņas man nav vairs dzīves, nav zemes. Vai tomēr ir? Drīz sapakošu mantas, braukšu droškās, tad vilcienos, bānos vai takšos... Tāpat cilvēks var dzīvot, nebūdamas apžēlots? Bet kā varētu dzīvot ar nocirstu galvu, ar Komunarkā cauršautu sirdi? Kā — it sevišķi tas, kurš nav ticējis pēcnāves dzīvei? Vai es pats ticu?

Man jāzina. Tas ir tik prasti. Primitīvi.

Dzer.

Raskoļņikovs prātoja, vai drīkst nomušīt večiņu-augļotāju, Kirilovs — vai drīkst piebeigt pats sevi, bet es gribu zināt... Nē, ne to, kas notiek ar cilvēku pēc nāves, bet tikai — vai vispār kaut kas notiek?

Ar asu rāvienu viņš izvelk no biksēm siksnu. Piemēro kaklam. Sikсна ir melni lakota, tas liekas nedaudz bezgaumīgi. Viņš novelk žaketi, no kabatas izkrit maza sarkana zvaigznīte...

Es zinu, kā tas saucas, — *Amulets!* To uzrakstīja par viņu, savu Ho-Taī, Laičiņš vai Lācēns. Tie vārdi būs visistākie.

Ho-Taī dzeltenā, mēs Sarkanlaukumā pie faraona kapa.

Man amuleta nav, ko dāvināt, — es bēdīgs, kaut mana sardzība pār tevi būs bez dārgakmeņiem iegravēta laikā un laikmetā: kur mana sirds — ciets piecstūris tumšsarkans.

Ho-Taī zilā, mēs pie miglā tīta Vanšu tilta. Jau logi asaro piekrastes būdās, likties nav vērts. Bet centrā skrīen spodrie auto, dūc spraižas lidmašīnas,

uz Dienvidtiltu aizved Pienaceļš, *ORIGO* ākstās, un lepno banku ēkas — *Nordea*, *Citadele*, *DNB* — ar spožo neonu man aizsedz acis, gluži kā ubagam, kas uz tā stūra, greizs, lūdz sev naudu un ilgu zirgus gaida; es lūdzos tikai Tev, bet katrā Tavā skūpstā, katrā matā vien mūžību es alkstu, Ho-Taī... ■

Guna Roze

Bestmens

Stāsts

Guna Roze (1965) ir žurnāliste un pasākumu režisore. Publicējas kopš 1983. gada. Iznācis stāstu krājums *Zemenes ar pienu* (2004) un romāns *101. kilometrs* (2015). Beigusi Literārās akadēmijas drāmas meistardarbnīcas. Vada Tukuma Literātu apvienību, ir Dzejas dienu projekta *Sirds uz perona* idejas autore un koordinatore. Strādā pie prozas lieldarba *Lete*. Šeit publicētais stāsts ir 2017. gada Kurzemes Prozas lasījumu laureāts.

— Pfff! — Smalko aprindu žurnāla redaktore no met uz galda tikko izlasīto materiālu, it kā lapas būtu riebīgu slimību pilnas. Paceļ sāuri izplūkātās uzacis un uzlūko bijušo štata žurnālistu. Skaidra bilde! Bijušais tāpēc, ka jauneklīm ir šai profesijai nepiedienīgi kopta āriene un... Žurnālistam jābūt bezkaunīgam, taču ar mēru. Tagad pat! Pāris mēnešus nav nedz nodevis solītos rakstus, nedz atbildējis uz ēpastiem un zvaniem, bet pēkšņi ir klāt. Saposies kā vāka fotosesijai un savu murgojumreportāžu acimredzami uzskata par Izcilības balvas cienīgu. Iedomājies tik! Kaķi riko savu mājdzīvnieku — cilvēku — izstādes, nevis otrādi!

— Es teicu: NEMŪŽAM! — Satura pavēlniece iestūkē izdruku zem kaudzes, no kuras nekas netiek publicēts.

— Tu neteici.

Atkal viņš runā preti un žēli raugās uz papīra stūrīšiem, kas sprucas laukā.

Žurnāla galva novaidas, izkārpa no galda atvilktnes nagu vīlīti un iebaksta lapas dziļāk. — Pfff! — Tas skan ļauni. — Tev labāk padodas reālisms.

— Bet tas ir reālisms, ka es tev saku! *Panorāma* arī tur bija. Un *Lauku Avīze* un *Citādā Pasaule*.

— Un tu! Kā žurnālists vai kā pārti bomzis?

Viņa laikam zobojas. Pieglauž muguru pieneņdzeltenā ādas krēsla atzveltnē, pārslēdz to šūpošanās pozīcijā un: uz priekšu—atpakaļ, uz priekšu—atpakaļ. Uzacu arkas zem dabiski rudās zēngalviņas cilājas augšā—lejā; augšā—lejā. Kad atzveltnē atkal tiek nofiksēta, viena uzacs paliek augšā, otra lejā.

— Ak, jā, eksponāts, es taču lasīju. — Uzacis apmainās pozīcijām un izstiepjas smīnā. — Mājas miluļi sacenšas par titulu *Bestman*, — mute izmēda virsrakstu. — Satriecošs pieteikums, es gībstu! Taču tas nobāl kā nēģeris pie zobārsta, salīdzinot ar pērlēm un dimantiem, kas seko tekstā. Pārsijāsim šos dārgakmeņus abi kopā, labi?! — Un teksta guru kaut ko izdara pirmoreiz dzīvē — izvelk tikko iemīcīto rakstu no nolemtības kaudzes, pārspīlētā maigumā iztaisno lapas un lasa: «Liela zāle. Tajā

desmitiem būru, kuros apskatei izlikti vairāk kā 90 dižciltīgi eksemplāri...» Es rakstītu «vairāk nekā», bet kas gan būtu es bez ģeniāliem autoriem!? Un, galu galā, par ko korektoriem algas maksā, pareizi? Tātad «...vairāk KĀ 90 dižciltīgi eksemplāri — Latvijas cilvēkmiļu asociācijas pārstāvji ziņoja preses pārstāvjiem...» Divi «pārstāvji» blakus. — Rudās uzacis saslejas stāvus, nagu vīle švikā tekstu, tad aizlido kabineta dzīlēs. — Eh! Kam mums sinonīmi, ja ir pārstāvji, vai ne?! Ejam tālāk! «Dalībnieki bija atvesti no astoņām valstīm un kopumā bija pārstāvētas...» Vienā teikumā divreiz «bija» un jau atkal «pārstāvēts!» Viena pērle — labi; piecas — gandrīz krelles. Kur mēs palikām? Ak, jā! «...bija pārstāvētas 25 cilvēku šķirnes. Tālāko ceļu BIJA mērojuši...» Krelles tūlīt būs savērtas. «...divi cilvēki no saulainās Kipras un viens no Austrālijas.»

— Precīzi! Tā bija! — žurnālists pārtrauc.

— Fakti faktu galā, — redaktore lauza rokas. — Kur stāsts?

Jaunā censoņa skatiens apstājas kabineta augšējā kreisajā stūrī, tātad ieslēgusies smadzeņu radošā puslode.

— Varbūt akcentēt necilvēcīgos apstākļus? Vai rakstīt pirmajā personā? Man ir, ko teikt! Divi mēneši kaķu mājā, bezdarbībā un bez svaiga gaisa! Paši iet ārā, mani nelaiž! Paši rij un dzer, ko un kad vēlas, man jāpārtiek no sausiņiem, konserviem un ūdens nemazgātās bļodās. Pēc tam divas dienas būri izstādē. Tas bija tik...

— Draņķīgs kaprons, ko sapīpējies? — redaktriess uzacis izliecas kā iekavas.

— Smej vien! Tāda dzīve būtu pa prātam vienīgi profesionāliem bezdarbniekiem un tiem, ko pieradinājis sociālais dienests. Nebūtu izrāvies, kad mani stiepa uz skatuves, tagad ar Bestmena medaļu kaklā atkal grauztu sausiņus un caurām dienām dirnētu pie loga. Tu ar savu raksturu saimniekiem būtu izskrāpējusi acis jau pēc nedēļas. Ja ne, tai izstādē vinnētu balto sieviešu klasē. Šaubu nav! Vārds gan būtu jāmaina — Kate sudziniekam skan pārāk prasīti. Un tad tevi, Katelinas jaunkundz, atvestu pie manis ar pašas sausiņiem un mobilo tualeti, iespūndētu mūs abus istabā, un, aiziet, celiet demogrāfiju! Pāris dienas mēs negausīgi izklaidētos, naivi ticot, ka vientulības lāsts ir kāpis debesīs un tu te paliksi uz dzīvi. Kaķi — mūsu saimnieki — tikmēr apmainītos izziņām, cik reižu esam kopojušies, varbūt pat saliktu bildes feisbukā. Kad viņiem liktos gana, tevi aizvestu, un ne jau es glaudītu savu sievieti kartona kastē dabas noliktajā radību stundā. Viena tu auklētu mūsu bērņus, līdz tavs saimnieks — visticamāk, tas būtu bailīgs bengālietis — ieliktu sludinājumu rubrikā *pārdod mājcilvēku*. Pie jums vilktos ņaudētāji, kāri pēc balta cilvēkbērņa ar ciltsrakstiem. Uķi-puķi, cik viņi smukīni! Kurš puisītis, kura meitenīte? Vai paši māk nokārtoties? Ko ēd, vai ir čipoti, vakcinēti, atutoti? Kā sadzīvo ar kaķēniem? Saprotiet, mums viņi dzīvespriecīgi — rotaļājoties var ieskrāpēt, svarīgi, lai cilvēks ir iecietīgs. Mūsu iepriekšējais nebija, nācās imedzināt... Aizvestu tavu mātes

«Kāpēc latvieši tik dārgi?» meinkūnietes vīrs groza ūsas

laimi pa vienam vien, nosauktu glaunos vārdos, reģistrētu klubā un pie pirmās meklēšanās pavairotu ar nolūkotiem eksemplāriem, patik viens otram vai nepatīk. Tici man, dažreiz arī tēviņi negrib; beigās tomēr saņemtas un uzkāpj, jo zina, ka citādi to sievišķi prom nevedīs. Divās dienās izstādē es uz surogātmammitēm atskatījos līdz šejieni, — puisietis novelk gar kaklu, tad pāri galvai. — Viens gludspalvainais melnais stāstīja — ļoti reta cilvēku suga, starp citu, jo visbiežāk melnie ir čirkaini. Vārdsakot, atveduši šim kārtējo nevainīgo mulati, bet pa priekšu nāk sfinksis, apkrāvušies ar plediem un spilveniem. «Kāda baldriāna pēc tas?» — prasa mellā saimnieks, dusmīga izskata persietis. — «Kā — kam? Viņi taču to nedarīs uz plikas grīdas?!» — sfinksis ir šokā.

— Lūk! Kāpēc to neuzrakstīji? — arī redaktore sašutusi.

— Bet tas taču... — autors kasa pakausi. — Vajadzēja?

— Nē laikam?! «Pārošanās uz plikas grīdas.» To varētu likt uz vāka. Visa tīrāža būtu izpirkta. Mums tas ir jāpārdod, saproti? Jā-pār-dod! — Kates manikīrs caurcērt manuskriptu. — Šit! Nagu nolauzu! Izstādē droši vien izbrāķētu. — Viņa pielīdzina lūzuma vietu, trinot pret ekskluzīvo bambusšķiedru tapeti. — Stāsti, ko vēl dzirdēji no blakus būriem! — Eleganti atspers ar labo, tad kreiso pakājkāju un pieripina krēslu tuvāk ārstatniekam. — Paga, ieslēgšu diktofonu. Tagad!

— Nūūū... Laikam jau rakstīju, ka pie būriem bija uzraksti «latvietis», «roms», «ebrejs», «eskimoss» un tā tālāk — divdesmit piecas sugas. Un katram klāt tabula ar nacionālajām īpatnībām. Pienāk pie Bogomola Ģeneraloviča sprostā milzis meinkūns, pieglauž ausis un murd: «Vai šis krievs ir kastrēts?» — «Ko jūs iedomāties?!» krieviņa īpašniekam, Devonas reksam, acis ieplešas vēl apaļākas, un kažoka sprogas iztaisnojas. «Kastrētus cilvēkus izstādēs neeksponē!» — «Un cik maksā šis smukulītis?» meinkūna sieva trinas gar manu būri. «Tik un tik,» mana ēģiptiešu mau ar ķepu divreiz uzsit pa rokaspulksteņa ciparnīcu — tā viņi tur nosauca cenas. «Kāpēc latvieši tik dārgi?» meinkūnietes vīrs groza ūsas. «Reti eksemplāri un BRĪNIŠĶĪGA VALODA, tāpēc.»

Saimniece mani slavēja ne pa jokam, uzzināju daudz jauna. Ka latvieši spēj izdzīvot jebkādos apstākļos un pat zem iztikas minimuma, jo dziedot dzimstam, dziedot augam. Ka esam no darbīgākajām sugām pasaulē, īpaši mums patīkot kasīties smiltis, ierakt tajās visu lieko un veidot smukas kopiņas ar puķi virsū. Ka mātītēm tik rūpēties par tēviņiem, un viņi neiebilst. Vairojamies neaktīvi, toties pēc dabas esam miermīlīgi — nekad nepaceļam balsi pret saimnieku, pat ja tas ir nešpetns un neizlaiž no būra. Bada streiki latviešiem esot reti un vāji izteikti izņēmumi, kas tikai apstiprina likumu par padevību. Ko tik nesarunāja! Kad vairs nebija šaubu, ka esmu vērtīgākais cilvēks pasaulē, mana kundze iešņāca meinkūnam ģīmi: «Gribat kaut ko vienkāršāku? Tajā stūrī ir ķīnieššī,

bet pie durvīm briti.» Meinkūnam tas nepatika, arī kundze izlaida nagus. Skaidrs, ka viņiem mājās ir tieši brits un ķīnietis. «Aizmirsāt pateikt, ka jūs cilvēks ir rotaļīgs,» abi mētāja astes gar manu būri kā pātagas. Tišām! Jo zina, ka introvertie neķers. «Latvieššī nav rotaļīgi!» manējā uzmata kūkumu. «Gribat rotaļīgu — ņemiet itāli! Vai dāni, tiem esot visaugstākais laimes indekss, un arī nosprāgst par deviņiem gadiem vēlāk nekā citas cilvēku sugas. Paliks mantojumā arī mazmazbērniem.»

— To mēs nevaram drukāt! — Mis Katelīna aizklāj mikrofonu un paslēpjas zem galda. — Izdevējam nepatīk, un Eiropa nepiedos, — viņa sāniski rāpjas dziļāk stūrī. — Demokrātiskās valstis, kur valda absolūta vārda brīvība, tā runāt nedrīkst!

— Par apmatojumu drīkst? — žurnālists pagaldes tumsā mēģina ieraudzīt rudo galvu, bet redz tikai acis. — Lien laukā, citādi nestāstīšu! — Jaunkundze paklausa, un Bestmens turpina. — Redz, no manis pa labi eksponējās skotu rudā no Stirlingas. Vēl nedzemdējusi. Tik temperamentīga, ka saimniece sadzirdēja ar viskiju, lai gulšņā un labi izskatās, vairāk nekā no viņas netika prasīts. Piedzirda un tad pati pārdzīvo, ka kaķi viņas jaunkundzi jauc ar skandināvu rudo, jo tās esot rāmākas. Hmm, — latvju skaistulis analītiski noskata sugas māsu. — Es domāju, tu esi skotu, nevis skandināvu rudā. Tātad Katelīna, Presesnama hercogiene. Galvu augstāk! Tikai vienam procentam cilvēku ir dabiski rudi mati. Cilvēkmīļu klubs brīnās, ka vispār ir, jo neandertāliešiem — tiem bija rižais gēns, bet neandertālis nekad nav krustojies ar *Homo sapiens*. Kur tad jūs dabūjāt to gēnu, ko? Uuun! — Puisietis zīmīgi paceļ pirkstu. — Gribi savas sugas drāmu? Rižīkiem vajag par divdesmit procentiem lielāku anestēzijas devu, tas pierādīts kastrācijas un sterilizācijas operācijās. Un sterilizētas viņas ir gandrīz visas, jo atšķirībā no blondinēm un tumšmatēm, rudās ir īsti spridzekļi — no būra nemaz nevar laist laukā.

— Pietiek! — Noklikšķ diktoфона pauzes slēdzis. — Es nepublicēju nepārbaudītus faktus.

— Tad pārbaudi! — Padotais izvelk no portfeļa izstādes bukletu, savirpina bumbiņā un aizirpina pa grīdu. Hercogiene izlec no krēsla, metas tai pakāļ un kaismīgi dzenā pa slideni laminātu.

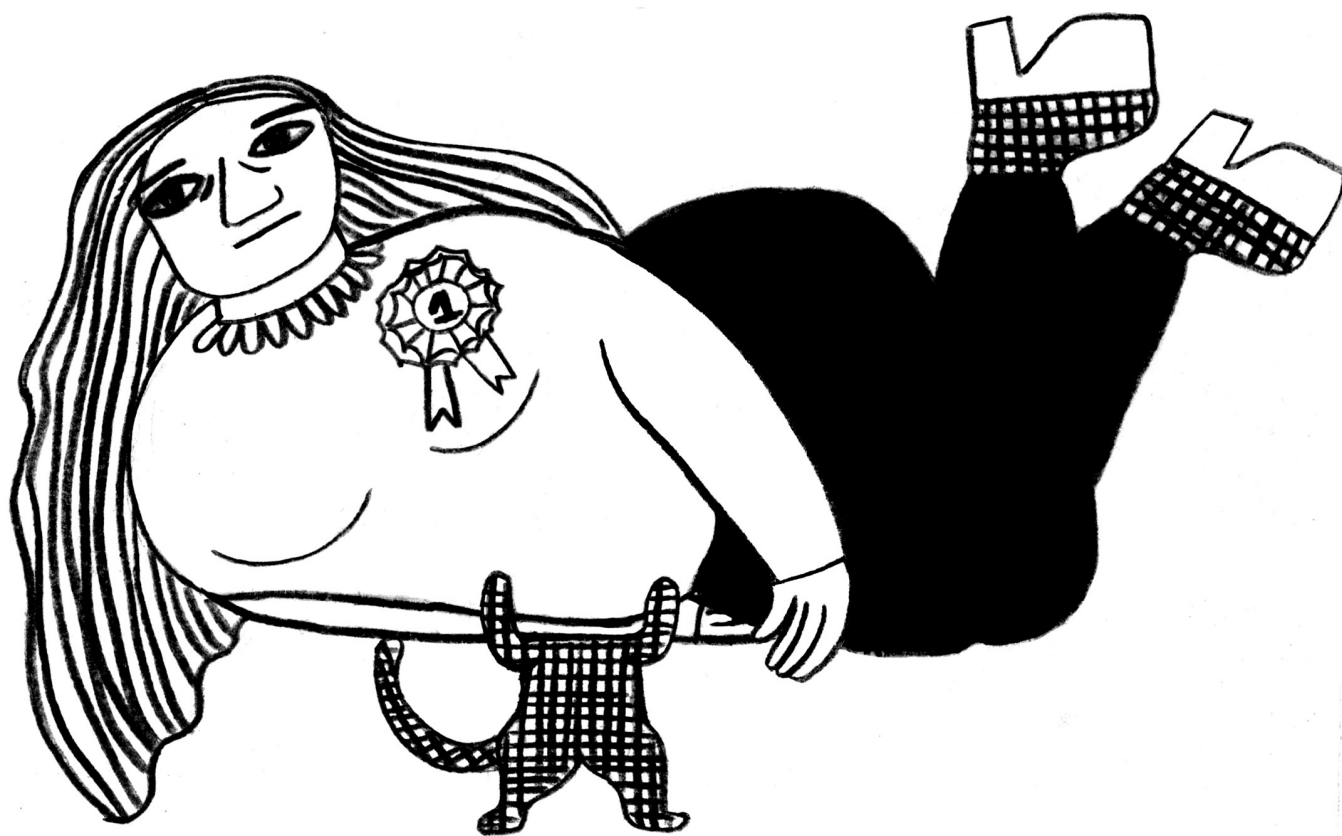
— Vienam igaunim tur psihotrauma arī bija. — Latvietis pārtver bumbiņu un iemet dzeltenajā krēslā. — Izstāstīt?

— Vēlāk. — Skotu rudā ar elegantu lēcieni ir bosa tronī un veikli iztaisno bukletu. — Vispirms piezvanišu cilvēkmīļu klubam, izlikšos par klienti, nav jau nekāds aizliegtais paņēmiens. — Viņa saritinās, uzņem numuru, ieslēdz skaļos sakarus, atlaiž diktoфона pausi un murrājošā balsī iesāk. — Labdieniņ! Es gribētu pieteikt savu cilvēku nākamajai izstādei.

— Dzeltenos un melnos vairs neregistrējam!

— Balto. Latvieti.

— Miū! — otrā galā mainās tonis. — Tāds retums! Kurā audzētavā iegādājāties?

Ilustrācija — Rūta Briede

— *Kailais homo*, — retums čukst priekšā. — Vai *Labās ķepas*.

— *Labajās ķepās*, — Katelina, Presesnama hercogiene, atkārtο klausulē un labpatikā izstaipās. — Mums ar zēnu tā būs pirmā izstāde. Sakiet, kā jūs varat noteikt Bestmenu starp visiem mājcilvēkiem, ja katrs no tiem ir atšķirīgs un tāda mājas cilvēka standarta nemaz nav?

— Tas, dārgā, ikreiz ir pārsteigums. Atkarīgs no tā, cik daudz un kādu etnisko grupu cilvēki pieņemti izstādei. Kritēriji gan nemainās. Jūsu milulim jābūt labi attīstītam, ķermeņa daļām proporcionālām, nedrīkst būt liekais svars. Apmatojumam jābūt tīram un koptam, bet nekrāsotam, ādai — gludai un zīdainai. Arī temperaments ir bezgala svarīgs. Mājcilvēkam jābūt draudzīgam, bez neuzticības un agresijas pazīmēm. Jūsu latvietis noteikti tāds ir, — balss skaļajos sakaros lišķē, tad aplūst, kā ieturot pauzi pirms svarīgākā sakāmā.

— Tas tīrlīnš četrreiz pateica «jābūt», — ārstatnieks čukst maizes devējai.

— Trīs, — viņa izlabo, pirms balss klausulē dramatiski turpina. — Vai jūsu milulim ir aifons un klēpja dators vai vismaz planšetnieks ar neierobežotu trīs gā internetu?

— Bez šššaubām! — Katelina šņac.

— Tas labi, dārgā, jo, ja nav, pastāv liels risks, ka

dzīvnieks var aizmukt. Vakar vienīgais latvietis aizbēga tieši no apbalvošanas ceremonijas. Nosprīdām, ka divas dienas bez miļākajām rotallietēm būs bijis pārāk liels pārbaudījums. Pasaulē jau tāpat ir pārmēru daudz klaiņojošu cilvēku. Vakaros visas degvielas stacijas, dziru virtuves un spēļu zāles pilnas, nu arī šis nabadziņš... Ko tu saki? — cilvēkmīlis jautā kādam blakus. — Tas latvietis bija nozagts? No ielas? Pretīgi! Būdiniet pārējo eksponātu saimniekus, ka viņu cilvēkiem nepieciešama antielas vakcinācija! Retajām sugām uz mūsu rēķina! Atvainojos. — Tas atkal ir klausulē. — Mums te ārkārtas situācija, es jums noteikti pārzvanišu.

— Pffff... — Presesnama hercogiene nesteidzīgi izvelk caur zobiem nadziņu pēc nadziņa. — Es to tomēr... Miā, publicēšu. Tev veicas, miļumiņ. Viens hibrīds nokavēja termiņu, nebūs te ar jums nekāda auklēšanās! Un ņemšu štatā tevi, nevis šo. — Uzacis nepacēlusi, viņa graciozi nolaiza plaukstu un pieglauz apmatojumu.

— Cik maksāsi? — Latvietis trīnas saimniecei gar kājām.

— Tik un tik, — skotu rudā divreiz uzsit pa rokas pulksteņa ciparnīcu. — Graudā. Un arī pāroties vajadzēs — ar šādām reportāžām vien sev konservus nenopelnīsi. Un tagad pūt vaļā par traumēto igauni! ■

Liāna Langa

Kā viņiem gāja ar čeku

Dzintara Veita piemiņai

Autobiogrāfisks stāsts

Liāna Langa (1960) ir dzejniece, atdzejojāja un publiciste. Sarakstījusi četras dzejas un vienu prozas grāmatu, dokumentālās filmas scenāriju. Dzejas izlases tulkotas svešvalodās. Regulāri raksta slejas kultūras periodikā. Nupat klajā laista piektā dzejas grāmata *Velēnu kleita*.

— Liziņ, man jums kas sakāms... — spožā vasaras dienā ar nomāktības ēnu sejā Elizabeti uzrunā mācītājs tēvs Gļebs. Uz priestera melnā tērpa redzami spīdīgi traipi no pārkarsēta gludekļa. Viņš ir jau gados. Ar sirnu bārdu, bāls, drukns, noguris un vienmēr smeldzošām kāju pēdām. Mācītājam aiz muguras deg svecītes pie Visu Svēto ikonās.

— Jā, tēvs?

— Jums parītdien desmitos jādodas uz Maskavas priekšpilsētas izpildkomiteju, ar jums vēlas aprunāties...

— Par ko?

— Par baznīcas lietām.

— Ar mani? Kāpēc tieši ar mani?

— Nezinu. Bet viņi zvanija un uzstāja, lai jūs noteikti ierodaties.

Elizabete kalpo Jāņa Kristītāja pareizticīgo baznīcā Lielajā Kalna ielā — dzied korī, vasko grīdas, palīdz mirušo apstāvēšanā, tirgo svecītes, kādā no vasarām trīs nedēļas naktīs no ārpuses aizslēgtā baznīcā arī dežurē, jo pastāvīgais sargs, ebreju izcelsmes mūks Mihails, ir devies svētceļojumā uz Jeruzalemi. Nereti baznīcā atvērtos zārkos līdz apstāvēšanas dienai atrodas miroņi. Kādu nakti viņa iemieg augšā uz balkona, kur svētku un svētdienas dievkalpojumos dzied koris, bet tad uztrūkstas no baisiem blīkšķiem un skrapstēšanas, kas atskan tieši no zārkjiem. Atlikušo nakti viņa pavada, drebot pie visām miesām, slēpjot galvu zem plānās sedziņas, skaitot tēvreizi un «Kungs, apžēlojies», nevarot vien sagaidīt, kad

pienāks rīts un murgs beigsies. Šāds poltergeists, paldies Dievam, notiek tikai vienu reizi. Bet, *jo-majo*, kas tas varēja būt?

Elizabetei ar vīru Pēteri ir sešpadsmit gadu starpība, liela mīla, un tēvs Jēkabs viņus ir saulājis Mēness ielas Dievmātes Plivura baznīcā, kurā viņi arī dzīvo. Pēteris ir baznīcas zvaniķis un saimniecības pārzinis. Tā atrodas Pokrova kapu vidū, un viņiem šķiet, ka tur abi ir tīri labi noslēpušies no bezcerīgās padomju ikdienas. Pagrabā ir velves, svētbildes, dažādas baznīcas uzpariktes. Pieticīga virtuve ar elektrisko plītiņu. Viens aukstā ūdens krāns koridora galā pie atejas. Atsevišķā nišā kurtuve ar ogļu krāsnī un mūžīgi melni putekļi visapkārt, tie iekļūst arī ādas porās. Istabā vairāki apaļi mierlaiku galdi ar bārkstainiem baldautiem, uz tiem atrodas rakstāmmašīnas, ko viņi vakaros klabina, sacerot prozu un dzeju. Istabas nišu grezno nesen svaigi tapusi freska — Sofija, Dieva gudrība. Kad abi pa stāvām trepēm izkāpj no sava pagraba, pirmais, ko redz, ir senatnīgi krusti un kapu kopas, augsti koki un debesis. Blakus baznīcai atrodas svētā Jāņa Pommera piemiņas vieta. Reizēm viņi pamana, ka aiz kapu krūmiem snaikstās kaut kādi cilvēki, bet nepievērš tam uzmanību. Vai maz kapos mētelīšu virinātāju?

Kad dzimtsarakstu nodaļā, aizpildot laulības reģistrācijas papīrus, Elizabetei jānorāda nākamā vīra profesija, viņa ar lielu tiksmi uzraksta — ZVANIĶIS. Dokumenta pieņēmēja nobolās vien.

Vienbrīd zvaniķim ir bārda līdz nabai. Kad Pēterim pēdējo reizi ir jāatrodas kara komisariātā, viņš uzvelk brezenteni un bereti, uzsēdina uz pleca savu melno kaķi un turp dodas. Majors, ieraugot šo pāri, ir šokā. «*A čto eto u vas tam?*» viņš vaicā un ar pirkstu rāda uz minku. «*Poznakomtesj, eto moj Runcis!*» smaidot saka Pēteris. «*Pašol von!*» uzkliezd majors. Tāda zvaniķim ir beidzamā reize padomju kara komisariātā.

Pēterim ir kontrastējošu krāsu dzīves pieredze, spēcīgs seksapils, kurzemniekam raksturīgs darba tikums un taupīgums, leģendas statuss zināmās Rīgas aprindās un unikāla humora sajūta. Viņš Elizabeti visu laiku smidina, varbūt tādēļ viņa ātri vien viņā iemīlas. Smieklu un viegluma dēļ. Viņas vīrs ir sabiedrīks, pazīstas ar daudziem cilvēkiem, bet nevienam isti neuzticas.

Brīdi, kad Elizabetei notiek saruna ar tēvu Gļebu, viņa greizsirdības dēļ no Pētera ir pašķirusies un dzīvo pie mammas Ķengaragā.

Ir vasaras otrā puse — augi ir jau panīkuši, pēcpusdienu gaisma ir pelēcīga un tāda kā taukaina, cilvēki pie kioskiem mūždien stāv garās, vienmuļās rindās pēc *Rīgas Balss*, alus un desa ir deficīts.

Elizabete nav persona, kas organizē baznīcas un draudzes darbu vai pieņem lēmumus. Izsaukums uz izpildkomiteju šķiet stipri vien aizdomīgs. Viņa dodas pie saviem draugiem Viktorā un Ļubas, pieredzējušiem Rīgas disidentiem, kuri saistīti ar Saharova grupējumu Maskavā. Abi

Ilustrācija — Rebeka Lukošus

mīt kāda Vecrīgas nama mansardā, kurā notikusi ne viena vien kratišana. Pie šņabja glāzītes ar viņiem aprunājoties, nelāgās aizdomas apstiprinās. Visdrīzāk, ar viņu tiksies VDK pārstāvji. Iemesli var būt dažādi — vairākos Rīgas pašapgādos izgatavotās un izplatītās aizliegto grāmatu foto un kserokopijas, brīvestīga runāšana un izsmejīga attieksme pret pastāvošo režīmu, «nepareizi» kontakti. Baznīcas pagrabā bieži pulcējas un sarunājas visādi divaiņi un tā dēvētie citādi domājošie. Tādi, kas ir pārliecināti, ka okupācijai tomēr pienāks gals, jo kādā skaistā dienā PSRS impērija nenovēršami sabruks. Reiz viens sabijies dzejnieks uz atvadām Pēterim spiež roku un sazvērnieciski čukstus saka — turieties, veči! TUR-RIETIES!

No rīta pirms iešanas uz izpildkomiteju Elizabeti pārņem vemšanas reflekss, viņa rīstās vīrs

klozetpoda, bet atbrīvoties no kuņģa satura nevar. Tomēr morāli ir sagatavojusies, jo nakti rūpīgi izstudējusi vērtīgu padomu grāmatu, aizliegto *Kā uzvesties pratināšanā*, ko iedevusi Ļuba.

Rīts Maskavas forstatē pēc lietus ir spīrgts, šur tur no sasilušā trotuāra ceļas tvaiki. Mazajā Kalna ielā ceļu pārskrien ruds kaķis, aiz tā lēkšo vārna. Elizabete vēro šķirbas sētās, it kā tās būtu kas neatsverami svarīgs un cēls. Viņai ir vieglas pagīras, un, kā jau pagīrās, viss apkārtējais šķiet zīmīgāks nekā parasti. Lūk, starpas dēļu žogos ir pilnas ar nezināmo, piesātinātas ar kaut kādu metafizisku vielu. Paskat, babuškas acinos tikliņos nes pārtiku no veikala un šķiet izkāpušas no itāļu neoreālisma filmas. Viņas pārtrauc savas plāpas un lūr uz Elizabeti. Glūn kā pītijas, kuras nesolis labu.

Izpildkomitejā, kurā specifiski ož pēc velnszin-kā — tāpat kā visās padomju iestādēs —, viņu sagaida divi līdzīga auguma slaiķi, šiverīgi, šķietami draudzīgi tipi. Viens no viņiem, apakšpulkvedis, iepazīstoties glumi smaida, abi uzrāda savas VDK darbinieku apliecības un aicina piesēst.

Tik totāli bezpersoniskā istabā Elizabete laikam ir pirmo reizi. Nekā, pilnīgi nekā, ko atcerēties, izņemot skābekļa trūkumu. Viss šķiet pelēks. Sienas. Grīda. Krēsli. Galds. Abu čekistu sejas ir bez vaibstiem kā olas.

Atklājas, ka viņus interesē Pēteris. Baznīcas kurinātāja un zvaniņa «svariģo» dzīvi un aktivitātes ir sākuši «izmeklēt», bet Elizabetes un viņas vīra domstarpības ielānojuši izmantot savās interesēs. Lai viņa Pēterim atriebjas par neuzticību, lai šo to pastāsta. Viņa taču zīnot, ka viņas vīrs salaiž ar to jauno mākslinieci no akadēmijas, ja? Čekisti Elizabetei saka, ka Pēterim baznīcā vietas neesot, ka viņai jānāk talkā attīrīt dievnamu no tādiem mēsliem kā viņas vīrs. Viņš ir valstij politiski neuzticīgs kadrs, manipulators un baznīcas necienīgs izvirtulis. Vilks avs kažokā. Saruna ilgst apmēram stundu. Tās gaitā klusuma pauzes kļūst arvien garākas, garākas... «Vēdēkešņiku» laipnība beidzas, abi ir neapmierināti. Operācija nav izdevusies.

— Nu, ja tā, ja jūs tik nerunīga esat, Jeļizaveta Ļeonovna, ja nevēlaties neko stāstīt, mums nāksies runāt citā vietā — Englsa ielā.

— Es tur ieradīšos, ja man iedosit pavēsti. (To viņai samācījuši Viktors un Ļuba.)

— Te būs. (Negribīgi uzraksta un pārslidina pār galdu.) Jums jāsaprot — par mūsu sarunu nevienam nekādā gadījumā nedrīkstat stāstīt.

Elizabetei jau tajā brīdī ir skaidrs, ka Pēteris par to uzzinās vistuvākajā laikā.

Viņa iznāk uz ielas traumētas apziņas reibumā, ko izraisījis šoks. Tagad apkārt esošā realitāte šķiet pāli un izsmērēta, it kā kāds būtu ar varen biezu dzēšgumiju gājis pāri mājām, kokiem, sētām, trolejbusiem un ļaudīm. Visai Rīgai. Un pretīgs, dunošs klusums galvā. Bet tādu istu baiļu tomēr nav.

Skaidrs, ka uz Dievmātes Plivura baznīcu viņa

Klāt viņas izsaukuma diena. VDK pieņemšanas telpā noteiktajā laikā parādās pavadošais pelēkas krāsas personāls, divi cilvēki

pati doties nevar, to jau ilgstoši novēro, tādēļ Ķengaragā uzmeklē savu hipiju aprindu draugu Jāni Plotonu. Viņš, protestējot pret iekārtu un nevēloties dienēt padomju armijā, apzināti izvēlējies nepieskaitāmas sabiedrības pabiras lomu. To viņš spēlē kolorīti, talantīgi, laiž muļķi ar istu degsmi. Ir grimašu taisīšanas un bļautišānās lielmeistars publiskās vietās. Bet patiesībā ir gana racionāls un, galvenais, uzticams. Tieši viņš kļūst par sakarnieku, aizbrauc pie Pētera un informē, ka viņam steidzami jāaprunājas ar sievu.

Viņi satiekas tveicīgā novakarē apputējušos dzelzceļmalas krūmos netālu no Jāņavārtu stacijas. Izrādās, baznīcas pagrabā jau notikusi kratīšana, konfiscētas grāmatas — Berdjajeva, Solovjova, Florenska, Rozanova un citu autoru darbi, arī Orvela romāns *1984* (kura fragmentus jau pēc pāris gadiem pavisam oficiāli publicēs žurnāls *Avots*), fotogrāfijas un Pētera blociņi, pieraksti. Kamēr viņi sarunājas, pamazām satumst, garām ripo kravas un pasažieru vilcieni. Kamēr apspriežas, pagūst arī salabt — tādi apstākļi! Pēteris Elizabetei lūdz piedošanu, un viņa piedod.

Kopš šīs tikšanās viņi atkal dzīvo kopā baznīcas pagrabā. Pastāv pamatotas aizdomas, ka telpās ir ievietotas noklausīšanās ierīces. Viņi vairākas reizes rūpīgi pārmeklē istabas, visus plauktus, plaisas sienās, kurtuvi, meklē zem galdiem un krēsliem, bet neko neatrod. Pārtrauc sarunāties, tā vietā raksta viens otram zīmītes. «Braucam vēlreiz noskatīties *Kin-dza-dza*?⁴ Tagad uzēdīsim?» Pēteris reiz dalās ar atskārsmi — «Mēs visi esam pazemīgi žīdi!» Un viņi daudz smejas. Reizēm izaicinoši skaļi, tiši. Esamība ir tik smaga, ka izraisa viņos bezsvara stāvokļa sajūtu.

Klāt viņas izsaukuma diena. VDK pieņemšanas telpā noteiktajā laikā parādās pavadošais pelēkas krāsas personāls, divi cilvēki. Elizabete lifta kabīnē pamana, ka viens no tiem ar muguru aizsedz stāvu pogas, lai viņa tās neredz. Beidzot — būkš! Lifts sakratās un apstājas. Velns viņu zina, kurā stāvā. Plašs gaitenis, tā abās pusēs baltas, platas, vienādas durvis.

— Nu, kā tad tā, Jeļizaveta Ļeonovna, brīdinājam taču, ka par mūsu sarunu neviens nedrīkst zināt?

Viņa sēž ar muguru pret logu. Apmēram divarpus stundas garā pratināšana ir monotona, saspringta. Fotogrāfiju klājiens uz galda, lai Elizabete atpazītu cilvēkus, kas pie viņiem nākuši. Viņa nevienu neidentificē. No kurienes Pēterim aizliegtās grāmatas, kam tās dotas? Elizabete patiešām nevar atbildēt. Savulaik vīrs viņu speciāli brīdinājis, ka par dažādiem kontaktiem labāk ir zināt pēc iespējas mazāk. Izrādās, viņa noslēpumainība bijusi pragmatiska. Cilvēki nāca, jā, apmainījās ar kaut kādām grāmatām, bet viņa nūdien nepievērsa uzmanību. Elizabetei pagrabā vienmēr bijusi sava dzīve. Uz kāda aparāta kserokopētas, kurš to darija? Viņa nezina. Ko tad jūs lasāt? Biblii, viņa sausi, nekaunīgi atbild. Ak tad Biblii... Pratināšanas laikā viņa noprot, ka Pēte-

ra un viņas «krūmu saruna» pie dzelzceļa šiem zināma vārds vārdā. Tāpat kā paziņu un draugu pārspriedumu saturs baznīcas pagrabā. Kafiju un ūdeni viņa nedzer. Jautājumi turpinās, šķiet, bezgalīgi ilgu laiku. Uz atvadām čekists saka:

— Jūs nekad nepublicēsieties, nestudēsiet, nebrauksiet uz ārzemēm un visu mūžu strādāsiet par sētnieci.

Lifts. Ļeņina iela. Vēla pēcpusdiena. Karsts. Centra publika, daudz ķermeņu, atkailinātas tievas, resnas, parastas rokas un kājas. Priekšā ejošo sasvīdušie pakauši. Viņai dreb ceļgali un raustās acs plakstiņš. Nenormāli slāpst. Garām saldējuma kafejnīcai *Pingvins*, pie kuras, kā allaž, nikst iekšā tikt gribētāju rinda, garām ļeņineklim Elizabete dodas uz Vecrīgu pie saviem padomdevējiem — lai atskaitītos, tad uz Mēness ielas baznīcas pagrabu pie sava vīra. Tā ir retā reize, kad viņi iedzer šņabi, bet vēlā vakarā nez kādēļ aiziet uz restorānu *Luna* dejot, ko nekad iepriekš nav darījuši. Pēteris iespiež šveicaram plaukstā desmit rubļus, un viņi tiek iekšā. Publika ir uzkarsusi un vienlaikus glēvi atslābusi, vokāli instrumentālais ansamblītis brīžam spēlē šķībi. Cieši apkampušies, viņi dejo plača vidū. Kopā ar citiem dejo savu Svētā Vita deju. Realitāte šķiet šizīga, ķēpaini migļaina. Tā ir instalācija, erzacs, nevis ista dzīve.

Vientulības sajūta griež pa nerviem kā žilēte pa pašnāvnieka vēnām. Pēkšņi visi ir pazuduši, neviens pie viņu durvīm vairs nezvana. Cilvēciskas bailes, saprotamas un pamatotas bailes.

Nākamajās nedēļās notikumi sabiezē kā galerts.

Pēteri regulāri sauc uz pratināšanām VDK. Vīrs cenšas turēties braši, bet pēc katras nākamās reizes viņa zilās acis kļūst arvien dziļākas, izmisušākas. Viņa nervi ir tuvu sabrukumam, tā bezgalīgi turpināties nevar, jo viņš var neizturēt, salūzt. Viņš rij kaut kādas nervu tabletes, līdz beidzot izfantazē PLĀNU, kurā pielietos savas aktiera dotības. Ne velti viņš savulaik spēlējis Rolanda Kalniņa *Piejūras klimatā*, bijušas lomas arī teātrī. Tikai pēc tam pievērsies reliģiskiem un filozofiskiem meklējumiem, misticismam. Pat saņēmis svētību skaitīt eksorcisma lūgšanas.

Pienācis brīdis, kad nav ceļa ne uz priekšu, ne atpakaļ, tikai uz augšu vai uz leju. Viņi ir iespundēti krātiņā, iedzīti stūrī. Vienīgais risinājums — rīkoties ļoti neparasti, pat neprātīgi. Viņiem pašiem kā šampanieša korķim kaut kādā veidā jāizšaujas no pudeles.

1986. gada 26. aprīlī Černobiļas AES notiek kodolkatastrofa. Sabiedrība piedzīvo šoku. Uz nāves placi tiek sūtīti kareivji, glābēji, jauni ārsti... Pēteris un Elizabete pērk joda tabletes, kas it kā atvairā un mazina radiācijas staru iedarbību, un ik dienu tās lieto. Pētera PLĀNĀ šai katastrofai tiek ierādīta nozīmīga loma. Un kādu dienu viņi rīkojas pēc rūpīgi izsvērtā un saskaņota scenārija.

Priekšpusdienā Elizabete dodas uz noplukušu

Aizmugurē dzirdama Pētera histēriskā blāušana: Černobiļa! Černobiļa! Šaujiet mani nost!

telefona būdiņu pie Mēness ielas tramvaja pieturas, nervozi, bet apņēmīgi uzgriez ātrās palīdzības numuru un saka, ka cilvēkam ir slikti ar sirdi.

Diezgan ātri baznīcas pagrabā ierodas mediķu komanda. Īsu brīdi ir pārsteigti par viņu sadzīves apstākļiem. Pēteris guļ uz kušetes virtuvē un skaļi vaid, klasiski turot roku sirds rajonā. Viņš ir izvalbijis acis, un sejas izteiksme ir kā cilvēkam, kurš pagalam apmaldījies realitātē. Kardiogramma uzrāda, ka ar sirdi viss kārtībā. Kamēr ārsts rosās, slimnieks vaimanā arvien skaļāk, līdz sāk aktieriski pārlicies kliegt:

— Sodiet mani, SODIET MANI! Es, es esmu vainīgs!

— Pie kā tad jūs esat vainīgs?

— Es, es uzspridzināju Černobiļas atomelektrostaciju! Mani vajag tiesāt, sodīt!

— Vai jūs nepārspilējat?

— Sodīt ar augstāko soda mēru nošaujot! Atzīstos visas tautas priekšā, es esmu nelietis! Nošaujiet mani! Es jūs ļoti lūdzu, nošaujiet tūlīt!

Viņš neatlaidīgi turpina murgot, dažādi variējot par Černobiļas katastrofas tēmu. Vajadzīgais efekts panākts. Ārsts pasauca Elizabeti nostāk un vaicā:

— Vai jūsu vīrs bieži tā runā?

— Vispār jau nē... nē... bet pēdējā laikā... arvien biežāk, jā...

Aizmugurē dzirdama Pētera histēriskā blāušana: Černobiļa! Černobiļa! Šaujiet mani nost!

— Vai nedomājat, ka viņam nepieciešama cita veida palīdzība?

— E-e-e-e... Kā jūs to domājat? Es tiešām nezinu... Varbūt...

— Neiebilstat, ja izsauksim brigādi, hmm, no Aptiekas ielas? — dakteris šķiet iejūtīgs un labvēlīgs, tomēr viņa sejā manāms viegls smīns.

— Nujā... Pēdējā laikā viņš ir... Viņš ir ļoti satraukts un jocīgs... Runā mulķības.

Pēc neilga laika ierodas enerģiski, apspilētos halātos tērpti sanitāri. Viņiem nav laika skatīties apkārt, vien profesionāli satvert aurojošo Pēteri izstaiptā rūsas krāsas džemperī un piecelt no kušetes, stingri pieturot viņa rokas. Viņš padevīgā, tēloti nedrošā gaitā kā pussabrucis robots dodas viņiem līdz uz traķenes mikroautobusu, kas iestūrēts Pokrova kapu teritorijā tuvu Dievmātes Plivura baznīcai. Plāns istenojies!

Trako mājas pacientus pratināt nedrīkst. Stūra māja ir apvesta ap stūri. Bet varbūt tā ir Pira uzvara. Iespējams, čekistu mērķis ir panākt, lai citādi domājošie, kurus var vajāt ar ilgstošām pratināšanām, bet kuru lietas līdz tiesai novest ir pārāk sarežģīti, pašpasludinās par psihiski slimiem un iebēg trako mājās. Tas nav izslēgts. Tomēr tajās aprindās kāds laikam ir tik nikns, ka Elizabetei ilgstoši neļauj ar Pēteri slimnīcā tikties, vien nogādāt simulāntam produktus.

Ziema. Tikšanās reizēs Pēteris ar Elizabeti sakļiedzas traķenes pagalmā. Viņa — stāvot starp netīrām sniega gubām, viņš — izbāzis galvu pa smē-

ķetavas-atejas mazo vēdlodziņu. Vairs nekāda izmisuma, tikai principiāla liksmība, prieks par dzīvi. Intuīcijas antenas ļoti viegli, gandrīz nemanāmi uztver un signalizē, ka politiskā atmosfēra mainās. Elizabete pamatīgi saņem un dodas pie klinikas galvenās ārstes. Piedraud viņai, ka ziņos ārvalstu raidstacijām par cilvēktiesību pārkāpumiem Padomju Latvijā. Un viņiem atļauj satikties. Pirms braukšanas uz Psihiatrisko slimnīcu Elizabetei ir nomainīgs rituāls — viņa stāv rindā Ļeņina ielas veikalā netālu no VDK, vienīgajā vietā Rīgā, kur tolaik pircēja acu priekšā kā progresīvu jaunieviesumu gozē vistas. No tām vēdi nākotnes kapitālistisko kārdinājumu aromāts. Traķenē Pēteris pavada apmēram četrus mēnešus.

Tēvam Gļebam piedraud ar sūtīšanu pensijā, un Elizabete aiziet no darba. Arī tēvam Jēkabam tiek doti nepārprotami mājieni par pensionēšanos, un Pēteris pamet darbu Mēness ielas baznīcā, paliekot bez savām mājām — pagraba.

Pusotru gadu vēlāk Elizabete un Pēteris izšķiras. Brīnumainā vīraka smarža, kas reizēm uzvedī viņu tuvības brīžos, ir zudusi.

Kad Latvija atgūst neatkarību, viņu sakarnieks Jānis Plutons sapinas ar krišnaitiem, kuri viņam izmāna dzīvokli, pāris gadus nodzīvo viņu centrā Zviedrijā, bet vēlāk, atbrīvojies no sektas važām, mitinās Anglijā un sakarus ar Latviju pārtrauc. Vienreiz Elizabete tomēr viņu Rīgā satiek. Jančuks savu humora sajūtu ir saglabājis. «Vai zini, Lizīt, kas ar mani nesen notika? Londonā iegāju cigarešu bodē, bet tur stāv bin Ladens un skatās tieši uz mani!»

Ļuba ar Viktoru 90. gadu sākumā aizbrauc dzīvot uz Poliju. Elizabete uzzina, ka Ļuba tur drīz vien nomirst, nespējot pielāgoties svešajai videi. Par Viktora tālākajām gaitām nekas nav zināms.

Pēteris, būdams jau cienījamā vecumā, īsteno savu sapni, studē un kļūst par filozofijas maģistru un pasniedzēju. Un vēl tad, praktizējot pazemību un cīnoties ar saviem dēmoniem, reizi nedēļā veic sētnieka darbu uz viena no Rīgas tiltiem. Maģistrs nomirst no smagas slimības un novēl savu ķermeni anatomikumam. No viņa radniecēces Elizabete uzzina, ka neilgi pirms nāves Pēteris uzvedies drosmīgi, slimnīcā bieži un sirsnīgi smējies, uzmundrinot palicējus: «Vienmēr atcerieties — nāve ir mūsu labākais sabiedrotais!»

Dažas vasaras Pēterim un Elizabetei bija sezonas darbs — Kišezerā krasta daļas uzkopšana. Turp viņi vienmēr devās ar divriteņiem. Lika kaudzēs ezera izskalotās aļģes, uzlasija nedaudzās drāzas un lēnām, meditātīvi apgrāba krasta smiltis kā mīļa cilvēka kapu, atstājot skaistas plūdveida grābekļa sliedes. Nākotnes tālēs pamazām jau ļurkājās un kusa dzelzs priekšsargs, drupa Berlīnes mūris. Paveikuši darbu, viņi vēl brīdi pavēroja, kā putni nogrābtajā krastā atstāj savu pēdu krustiņus, un pasauļojās klusumā un mierā. Tad sēdās uz divriteņiem un devās uz pagrabu. Laimīgi, brīvi. ■

* Kas tas jums tur ir?

** Iepazīstieties, tas ir mans Runcis!

*** Vācijas projām!

**** *Kin-dza-dza!*

— 1986. g. krievu traģikomēdija antiutopijas žanrā, kas ieguva kulta statusu, rež. Georgijs Danelija.

Viesturs Vecgrāvis

Harmoniskam latvietim ticīgais

Teiksmās Jānis Veselis saglabājis poētisku atgādinājumu par aizejošo stabilitāti

Viesturs Vecgrāvis (1948) ir latviešu literatūrzinātnieks, grāmatizdevējs, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes emeritētais profesors.

Prasīgais kritiķis un rakstnieks Jānis Grīns par savu laikabiedru Jāni Veseli (1.04.1896. Nereita—18.05.1962. Milvoki) rakstījis: «Jānim Veselim bija spēcīgs, neatlaidīgs intelekts, brīnišķīga fantāzija. (..) ņemdams sižetisko vielu no reālās dzīves, viņš to pilnīgi pakļāva paša izvērtējumam. Viņš pārņēma vielu, sadzina to blīvestos, papildināja to pēc savas neierobežotas fantāzijas. No pirmā līdz pēdējam viņa darbi pārbaudīti problēmām, gan individuālām (jaunībā), gan nacionāli reliģiskām (vīra gados). Viņš gājis kādu sava paša ceļu kā konsekvents, laikiem ļoti stūrgalvīgs, pat tiepīgs īpatnis. (..) ar paveikto [literāro] darbu bija un paliek liela, visai savdabīga figūra latviešu rakstniecībā.»

Var bilst vēl vairāk — savā 16 izcilāko latviešu romānu «listē» Grīns iekļāva divus viņa darbus: romānus *Tirumu ļaudis* un *Dienas krusts*. Pat Veseļa principiālais pretinieks Andrejs Upīts bija spiests atzīt, ka viņa antipodam piemīt ārkārtīgi dzīva izdomas un iedomas spēja, kurā sajaucas īstenības vērojumi un rēgi, patiesība un sapņi, dzīve un romantiskas vīzijas, bet stils ir neatvairāmi pievilcīgs un sulīgs, krāsaini gleznains. Upīts arī uzsvēris, ka Veselis laikmeta pārvērtībās meklē cilvēka dzīves idealistisku jēgu, ar to izteikti atšķiroties no daudzajiem reālistiskajiem esamības sausiem aprakstītājiem.

Bez *Dienas krusta* (1931), šī pirmā latviešu jaun-

laiku modernā romāna, kura kūmās bijis Dž. Džoisa *Uliss*, bez *Tirumu ļaudis* (1927), pirmā lielā zemniecības romāna, Veselis blakus Pēterim Ērmanim un Linardam Laicenam ir mūsu ekspresionistiskās prozas aizsācējs ar grāmatām *Pasaules dārdos* (1921) un *Dievu gulta* (1923). Vēl var minēt Latvijas senvēsturei veltīto Veseļa romānu *Trīs laimes* (1929) un trimdā tapušo Veseļa teiksmu (mūsdienu terminoloģijā — maģiskā reālisma) romānu *Viesturs Varapoga* (1952) par Latviju un leģionāru ciņām Otrā pasaules kara gados.

Īpatnējāko Veseļa darbu skaitā jāatceras romānu triloģija *Cilvēku sacelšanās*, *Tērauda dvēsele* un *Lielais gājiens* (1934—1961), ko rakstnieks bija iecerējis kā 10 (!) romānu virkni, balstoties tajā uz modernās zinātnes skatījumu par pasauli un cilvēka būtību. Savdabīgi ir arī citi, mūsdienās «aizmirsti» Veseļa darbi — romāni *Saules kapsēta* (1921), *Enģelis Ufirs* (1924) un trimdā tapušais *Blāzmas staigātāji* (1962).

Jāņa Veseļa analītiskās apceres gan par latviešu, gan cittautu rakstniekiem pieder pie vislabākajiem rakstnieku tekstiem par citiem rakstniekiem. Par viņa erudīciju pirmskara Latvijā kļūdušas leģendas — dzīvoklis Marijas ielā Rīgā bijis pārpilns ar vairāk nekā 5000 grāmatām ne tikai latviešu, vācu un krievu valodā, bet arī angļu un franču rakstnieku jaunākajiem darbiem. Veselis ir bijis viens no vislabāk informētajiem cilvēkiem Latvijā par moderno literatūrzinātne. Līdzās tam aizrautīgi interesējies par Enriko Fermi, Verneru Heizenberga, Alberta Einšteina pētījumiem kodolfizikā un citām novitātēm modernajā zinātnē. 30. gados viņš bija arī viens no visaktīvākajiem latviešu PEN kluba dalībniekiem, apmeklējis kongresus gan Čehoslovākijā, gan Spānijā.

Savdabīgu šķautni Veseļa personības raksturojumā veido viņa ticība un aizraušanās ar mistiku un iracionālo, bet īpaši ar astroloģiju. Rakstnieks labprāt sastādījis horoskopus saviem kolēģiem, piemēram, Erikam Ādamsonam, kura horoskops vēlāk izrādījies absolūti atbilstošs viņa turpmākajam liktenim. Kad 1944. gadā Otrā pasaules kara izskaņā Veselis devās bēgļu gaitās, Latvijā palika viņa sieva ārste Mirza Vesele ar trim bērniem, ceturtais piedzima, kad rakstnieks jau atradās Vācijā. Par Veseļa ģimenes likteni pēckara gados stāstīts dokumentālajā filmā *Šķērsiela*.

Jāņa Veseļa darbu uzskaitījumā viena no goda vietām jāierāda 1942. gadā pirmoreiz grāmatā izdotajam *Latvju teiksmām* kā tādām latviešu īsprozas krājumam, kuram līdzinieku vai daudz maz tuvu stāvošu darbu nav. Tas tika apbalvots ar Latvijas Kultūras fonda godalgu un ieguva tik lielu popularitāti, ka gadu vēlāk to izdeva atkārtoti. Šīs popularitātes pamatā liela nozīme bija arī Niklāva Strunkes kongenitālajām ilustrācijām, kurās teiksmu latviskais mītiskums, nacionālās identitātes sajūta atspoguļoja tālaika lasītāju pār-

Jānis Veselis izteicis sevi daudzos rakstniecības žanros. Rīga, 20. gadu otrā puse. Fotogrāfs Vilis Rīdzenieks. Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums

dzīvojumus un izjūtas, teiksmās un to vizuālajā tēlojumā jaušot pārliecību par tautas gara neiznīcināmību.

Teiksmu rakstīšanu Veselis turpināja arī bēgļu nometņu laikā un Amerikā, pilnīgs to kopojums gan iznāca tikai 1966. gadā Zviedrijā Jāņa Abuča apgādā *Ziemeļblāzma*, četrus gadus pēc Veseļa pēkšņās nāves Milvokos. Kanoniskajā variantā tas ietvēra 42 teiksmas. Latvijas PSR, protams, par šo apjomīgo izdevumu nezināja, un diemžēl arī atjaunotajā Latvijā (nezinu, paviršības vai nekompetences dēļ) ir pārzdots vienīgi 1942. gada *Latvju teiksmu* variants, tā radot arī mūsdienai lasītājiem nepilnīgu un vienkāršotu priekšstatu par šo unikālo darbu.

Kā Veselis, šis izteiktais latviešu rakstniecības novators 20. gados, nonāca pie it kā arhaiskajām *Latvju teiksmām*? 20. gadu otrajā pusē viņš jau bija sācis interesēties par latviešu senvēsturi un dažādu tautu eposiem (uzskatīja, ka viņa kolekcijā esot visu pasaules tautu eposi) un 30. gadu sākumā arvien intensīvāk iesaistījās dievturības kustībā, kuras aktīvs dalībnieks palika līdz mūža beigām. Būtisks teiksmu ierosmes impulss varē-

ja būt Viktora Eglīša 20. gadsimta sākumā publicētie mītiskie prozas darbi, arī Veseļa jūsma par sengrieķu drāmu.

Tomēr galvenais, iespējams, bija ne tik daudz racionāli, kā intuitīvi jaustais par gadsimtiem ilgās zemkopju kultūras neizbēgamo sairšanu modernajā industrializētajā kapitālisma pasaulē. Manuprāt, ar *Latvju teiksmām* Veselis, tāpat kā Edvarts Virza ar *Straumēniem*, gribēja nākamo paaudžu vēsturiskajā atmiņā saglabāt latviskajai zemkopju kultūrai piemītošo labestīgo un harmonisko skatu uz pasauli, saikni ar dabu un empātisko izjūtu pret visu apkārt esošo kā aizejošās stabilitātes poētisku atgādinājumu.

Minēšu paša rakstnieka teikto: «Kas ir teiksma? Teiksma ir latvieša dvēseles saskaršanās ar savu Dievu.» Iespējams, ka tā lasītāji arī uztvēra *Latvju teiksmas* gan nacistu, gan ilgajā padomju okupācijas laikā, gan trimdā. Pieļauju, ka Veseļa teiksmas pastarpināti rosināja arī pasaku žanra intensīvo attīstību tik pretstatīgu rakstnieču kā Annas Sakses un Skaidrītes Kaldupes daiļradē.

Protams, *Latvju teiksmas* neizpelnījās absolūtu atzinību. Rezervēts pret tām bija Jānis Grīns, kurš, pasminēdam par Veseļa ticību mītiskajam un pat astroloģijai, savukārt augsti vērtēja rakstnieka ekspresionistisko prozu. Trimdā dzejnieks Gunārs Irbe, slavējot Veseli par mēģinājumu ar teiksmām iedzīvināt modernajā literatūrā Erika Ādamsona proponēto «nacionālo šarmu», tomēr norādīja, ka ģeniālo, t. i., dainas un latviešu ornamentu, nav iespējams atdarināt un atdzīvināt, jo dažādu laikmetu – mītiskā un modernā – vaibstu salīdzinājumā Veseļa iztēlotās atbilstības nav iespējamas.

Arī trimdas dzejnieks Ojārs Jēgens bija gan atzinīgs, gan piesardzīgs. Saistīdams Veseļa teiksmu māksliniecisko specifiku ar mums labi zināmās dānietes Karenas Bliksenas fantastisko prozu un gotiskās literatūras tradīciju, uzsvēris, ka nav svarīgi, vai Veseli var dēvēt par ekspresionistu vai ireālu jutoņu pārņemtu mistiķi, svarīgākais ir teiksmu autora ticība paplašināt skatāmās, izskaidrojamās, saprotamās, tātad – racionālās pasaules robežas fantastikas, iracionalā, zemapaizņas un neizskaidrojamā virzienā, tā ārdot sausi reālistisko un pragmatisko pieeju literatūrai un cilvēka izpratnei. Jēgens arī uzsvēris, ka Veselis, būdams savas paaudzes vērienīgākais rakstnieks autodidakts, asi izjutis nepieciešamību sargāt nacionālās identitātes garu un apziņu. Zīmīgi, ka trimdā Veselis, domādams par okupēto Latviju, uzsvēris, ka valstiskuma apziņu nav iespējams iznīdēt, ja tā pastāv latviešu garā.

Tiem, kuri vēlas uzzināt kaut ko vairāk par Jāni Veseli un viņa dzīves gaitām, iesaku izlasīt vienu no fascinējošākajām un informatīvi bagātākajām latviešu rakstnieku autobiogrāfijām – trimdā tapušo Veseļa *Teiksmu par manu mūžu*, kā arī viņa novadnieces Lūcijas Ūzānes grāmatu *Saules koka meklētājs*. ■

Jānis Veselis

Dzīve pret sauli

Teiksma

Tas nebija vairs sendienās, kad, tāpat kā pavasara miglas un rubeņu rūkšana, pār latvju zemes klajumiem gulās pasaku un dziesmu valsts, tas notika jaunajos laikos, kad vilcieni svilpoja caur lielajiem Augšzemes mežiem un dzērves arvien retāk uzmeklēja sūnekļos savas vecās ligzdas. Tomēr divai teiksma tā ir, jo pārvērta kādu cilvēku.

Deksnis jau bija nodzīvojis lielajā pilsētā gadu desmitu, rūpnīcās bija ievīts ratu, spoļu un siksnu nemitīgajā dūkšanā, pēdīgi kādas slimības dēļ palicis bez darba, mitinājies un krekojis ziemu lētā gultas vietā, saņemdam nelielu slimības pabalstu, apnicis saviem saimniekiem, šaursirdīgiem nomaļniekiem, velti atkal meklējis darbu, savu iekritušo un kvēpaini bālo seju rādīdams starp citiem un, tikai aizejot sniegam kā gaisīgam ziemas sapnim, atcerējies, ka kaut kur senās dzimtenes novadā starp mežiem un birzīm mīt viņam attāli radi. Gan neviekli bija pie viņiem braukt kā nabagam, jo Deksnis bija sirdi lepni kautrs, tomēr cits nekas neatlika, un vienā vakarā viņš pēc brauciena uguns ratos lēni soļoja pa gaišu mēnesnīcu uz Baubulēniem, savu radu mājām.

Pavasara nakts bija pilna visādu skaņu, švīkstēja sloku un meža piļu spārni zem debesīm, čirrināja zemes vēzis, kaut kur miegaini aizrējās suns. Mežs teiksmaini slaidām eglēm bija pielīti ar spokainu gaismu. Dīvainas jausmas pārņēma vientuļo gājēju. Viņš dziļi ievilka elpu, sajūtot atkal pēc ilga laika dzimteni.

Baubulēni atradās meža malā, neliela, vēl kaila dārza ielenkti. Koki, ēkas, slits stāvēja klusu, gaismainā stingumā. Sirds Deksnim taisījās pa muti lēkt, kad viņš piekļāvēja pie durvīm. Ilgi bija tam jāgaida, kamēr tās lēni pavērās un paraudzījās jauna sievietes galva gariem, pusizlaistiem matiem. Viņa jautāja mikstā augšgaliešu izloksnē, ko viņš vēlas un kas viņš ir. Deksnis stāvēja labu brīdi pil-

nīgi pārsteigts un nespēja atbildēt ne vārda, kad viņa priekšā nostājās šī pirmatnējā skaistule garā, nātnā krekla, tikai kažociņu uzmetusi pleciem. Viņam likās, ka viņš redz ilgainu sapni, un viņa sirds daudzjās vēl stiprāk, vēl nevaldāmāk, nekā piekļāvējot kautri pie šīm svešajām durvīm. Pēdīgi viņš tomēr sāka runāt un pateica, ka meklējot savus radus, kas te dzīvo. Gribot pie tiem pasērst laiciņu un varbūt atrast darbu.

Sieviete aicināja viņu iekšā. «Vecais saimnieks un saimniece guļ. Labāk tos netraucēt. Esmu Veronika. Tu piekļāudzini pie mana kambara.»

Viņa to ievadīja mazā istabīnā, kur gaiss bija no lielā maizes cepļa sutaini silts, un teica, ka viņam nu te būšot jāguļ, kamēr viņa pati sev uztaisīšot vietu virtuvē. Līdz ar šiem vārdiem viņa bija pazudusi no istabas, un durvis aizvērās, viegli nočīkstēdamas, bet Deksnis vēl šķita redzam baltas, pilnīgas rokas, zeltaini dzirstainus matus mēnesnīcā, augumu bez vainas. No ceļa viņš bija noguris. Viņš noģērbās sanošajā istabas mierā un likās vēl siltajā gultā, kur baltajos palagos palicis iedobums no skaista auguma.

Plaši un svinīgi sapņi viņu aijāja un nesa tonakt pāri mēnesnīcas apspidētiem mežiem un druvām, tērcēs un atvaros viņš redzēja krēslaini nomargotu sievieti neskaidriem vilinošiem apveidiem, kas viņam it kā māja un tomēr palika nesatverama. Sapņa spārni nogura un nolaida viņu plūstoša palu grāvja malā. Gari un slaidi kārkli kupliem pūpoliem pēkšņi sāka liekties pār viņu un šaust viņu reizē ar asu un maigu pieskārienu, bet kāda jauna, priecīga balss gaviļēdama skaitīja pēc katra cirtiena: «Apaļš kā pūpols, sarkans kā svīkls. Apaļš kā pūpols, sarkans kā svīkls.»

Viņš iztrūkās no miega, atdarīja acis. Istabā bija liela diena. Kāds diezgan nesaudzīgi bija norāvis no viņa kamiešiem plāno pusnātņa segu un pēra viņu mikstiem, slaidiem pūpolu zariem, kur vien varēja piekļūt.

Viņš vairījās neviļus, apsviedās apkārt un ieraudzīja vakarējo sievieti, kas viņu bija ielaidusi un izguldījusi savā jaunavīgajā gultā. Dienas gaismā viņa vairs neizskatījās tik burvīgi apmājoša. Tā bija ista latviete, mazliet padrukna, bet spēka pilnu un jauku augumu, sārta un spirtu seju, kas tagad skaļi un liksmi smējās, rādot košas bedrites pilnīgajos vaigos un iedzeltenus veselīgus zobus. Aiz meitas iznīra sirma un salikusi sieva, kuras krunčainā, pelēkā ģīmī nebija ne lāses asiņu.

«Tā, Veronik, noper labi krietni pūpolnīcas ritā to nakts viesi, to izdēnējušo pilsētnieku, lai top apaļš kā pūpols, sarkans kā svīkls. Jānāk arī man raudzīt, kas tas par radiņu no pilsētas?»

Deksnim bija kauns, ka viņš vienos kreklos rādās vecajai saimniecei, un viņš satvēra Veronikas norauto segu un pārvilka to sev pār galvu. Veronika mitējās vicot viņu pūpoliem, abas sievietes sačukstējās un pazuda no istabas, lai ļautu viņam apģērbties un nomazgāties. Tad viņas to sauca ritišķi.

Saimnieku galā pie balti klāta galda sēdēja vecais

**Deksnim
bija tikai
viena doma:
Lieldienas
rītā nekādā
ziņā
neaizgulēties,
aizsteigties
pirmajam
uz patālo
novada upēli,
kas tecēja
pret sauli**

Baubulēns, kalsns, gandrīz jau akls, jo nemanīja Deksnī ienākam, tikai laipni un arvien vēl dzidrā balsī atsaucās uz viņa labu rītu. Lielā māla bļodā smaržīgi kūpēja pūpolnīcas ēdiens — pītes jeb pūpoli, kas bija sataisīti prāvās, apaļās pikās no micītiem kartupeļiem piena aizlejā, sagrūstiem zirņiem, pupām un kaņepēm. Kaņepju miziņas bija redzamas tupeņu mīcekli kā sikas, melnas paceplīšu acītiņas. Tikami bija ņemt silto un miksto pīti rokā un ēst. Vecais saimnieks tikai taustīdamies atrada karoti, apgāza glāzi un pats bija par to nelaimīgs, tomēr viņš vēl labi atcerējās Deksnī bērnību, zināja visus viņa isteniekus un radus, kur kurš aizgājis, kurš dzīvo un kurš jau miris. Par visiem tiem viņš stāstīja daudz. Deksnis pilsētā bija nodzīvojis desmit gadus, un tur neviens nezināja ne vārda teikt par viņa tēvu, ne māti, ne viņa bērnību. Viņš pats ar saviem sākumiem un dzimtu bija visiem svešs un vienaldzīgs. Te viņa dvēsele atplauka, ap viņu no neredzīgā saimnieka stāstiem pulcējās pus-aizmirstas mīļu tuvinieku sejas. Jau šinī pašā dienā viņš norunāja ar saimnieku, ka paliks pie tā par puisī, strādās, cik spēš, bet ne pārmērīgi, lai atgūtu iedragāto veselību, kamēr valšķīgā Veronika zvainģa un teica, ka pēc tāda krietna pūpolu pēriena būtu brīnums, ja viņa vaigi nesāktu ziedēt.

Visu nedēļu viņš pamazām radinājās pie darba spēcīgajā un asajā pavasara gaisā, kas līdz ar putnu bariem vējoja pāri atkusūšai zemei. Viņš cirta žagarus skaidienā, lēja ūdeni no akas garās cit' ar citu savienotās kāršu renēs, pa kurām velga čurkstēdama aiztecēja uz kūtis nostādītiem lopu dziras kubuliem. Vecais saimnieks, ar visu aklumu, viņam ierādīja dažus jau piemirstus vai arī nezināmus darbus: zirgu aizjūgt, sakas lāpīt, valģus vīt. Miegs pēc kustēšanās dienu svaigā un dzedrā gaisā naktī bija mierīgs, dziļš un nepārtraukts un negribēja atkāpties arī rītos.

«Lieldienas rītā ej agri priekš saules muti nomazgāt upē, kas tek pret rītiem. Tad visu gadu būsi modrs,» saimnieks deva padomu, bet Veronika zvainģa Deksnim tieši acīs, un viņam palika karsti no savādā reibuma, kas bija tikpat stiprs kā muskuļainais pavasara vējš.

Tad viņi abi ar saimnieku kāra šūpoles tūruma vidū, akmeņu starpā. Tur bija tāda maza apara, kur sakrauti no laukiem nolasītie akmeņi un auga divi stipri bērzi. Te arī agrāk bija karājušās šūpoles, kad saimnieks vēl bijis jauns un visos latvju laukos bija skanējusi jaunība. Pret vakaru bērza zaros bija ievilkts stiprs šķērskoks, pie tā piestiprinātas resnas virves ar šūpojamo dēli, un šūpoles bija gatavas.

Pār laukiem krita maiga krēsla, istabās smaržoja cepti pīrāgi, grūdenis un sipolu mizas, kurās koši brūnas novārijās olas.

Deksnim bija tikai viena doma: Lieldienas rītā nekādā ziņā neaizgulēties, aizsteigties pirmajam uz patālo novada upēli, kas tecēja pret sauli, un nomazgāt acis, lai mūžam spirtas tās būtu un vaigu rievās nekad vairs nesakrātos ogļu putekļi un vientuļas dzīves skumjīte pelni. Pie vakariņām arī

Veronika bija nopietnāka, tikai viņas samtainajās acīs blāzmojās savāds valģis spīdums. Smaidā ap sarkanajām lūpām dzirkstīja gaidas, aicinājums un solījums; meitas seja bija lēns un svešādi skaists burvests, kā to nakti, kad viņa bija atvērusi vēlajam ceļiniekam durvis.

Naktī Deksnis pēkšņi pietrūkās, it kā kāds viņu būtu saucis ar liegu un neatvairāmu balsi, ātri apģērbās un, divi iemetinājies elkonī, izgāja klusi no istabas.

Visi vēl dusēja. Rītos tik tikko manāma svīda gaisma. Viņš gāja pret sauli, garām aparas uzkalniņam, kur lielas un spēcīgas rēgojās vakar uzceltās šūpoles, pāri slapjai pļavai, kur velga šlakstēja ap zābakiem, no kājapakšas pēkšēdama izspurdza pīle, ķivītes ieklaigājās naktī kā miegā izbaidētas meitenes. Deksnis noliecās pār strautu, kas, lēni urdzēdams, tecēja pret rītiem kā dzīve, kas negrib mirt, bet atjaunoties, iesmēla delnās ūdeni un gribēja skalot seju, kad klusi krūšu smieklī viņu iztraucēja. Viņš paskatījās visapkārt, neviena nebija, tikai pavasara nakts nemitīgās un maigās skaņās viļņojās. Deksnim likās, ka tuvīnais pūpolu kārkls tā savādi pakustējās un iespulgojās teikmainos staros. Visa pasaule uz mirkli noklusa un sastinga šai gaismā, bija tā, it kā pati Laima būtu nolaidusies virs zemes kā senajās brīnumu dienās, laistījās strauta burbuļi un sikie vilniši dievišķo staru atspīdumos. Tad Deksnis juta, ka viņa sirds pieplūst pilna ar neizteicamu prieku. Tikai pavisam īsu mirkli ilga šī burvība. Tad atkal viss nodzisa, un cilvēks mazgāja savu seju, bet pūpolainā kārkla skanēja smieklī un pavisam skaidra balss:

«Ai, guļava, ai, sliņķi, re, ka es pirmā, re, ka es pirmā. Es būšu modra, tu — miegains.»

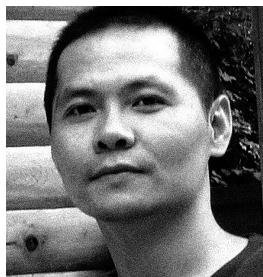
Deksnis pieskrēja pie kārklu krūma un saķēra siltu augumu. Tā bija Veronika, kas tiešām viņam pa priekšu bija atskrējusi uz strautu, kas tek pret sauli, bija viņu sagaidījusi un valšķīgi smējusies. Kad viņš to nule gribēja turēt un ciešāk apskaut, tad viņa izrāvās un aizskrēja smiedamās pa slapjo pļavu kā satraukta ķivīte, tikai kailie stilbi kā balti spārni aizzibēja rīta krēslā, atrisušie mati vizmoja kā ausmas dieva Ūsiņa zirgu zeltainās krēpes. Lidzi Veronikai likās skrienam gaišs Laimas stars.

Vakara cēlienā viņi abi iekāpa šūpolēs un lēnām sāka vilkties arvien augstāk un augstāk. Reibums pārņēma Deksnī. Visa pasaule ligojās viņa priekšā. Cēlās un grima tūrumi, pļavas, birzis, alksnāji, Laimas kārkls pie strauta, mājas un meži. Veronika nekā nebēdāja, tikai ujināja un sauca: «Kopā, kopā!» Plivinājās viņas madarotie brunči, viņas augstās un stingrās krūtis bija te apakšā Deksnim, te slika pār viņu. Viņa sviedās priedīga un laimīga un rāva augšā arī lieso Deksnī, kas savā divainajā noreibumā beidzot apķērās viņai apkārt, cieši sažņaudza rokas un turējās stipri, lai neizkristu no šūpolēm. Kā kopā saauguši viņi nu ļāva šūpolēm mierīgi nošūpoties, liniem noziedēt, lai odi neestu vasaras siltajos novakaros, un kā saauguši viņi bija turpmāk arī uz zemes. ■

Ji Džou

Laikmeta ārsts

Stāsts

Ji Džou (transkripcijā — ZhouYi, ķīnizīmēs — 弋舟, 1972, Šensji provincē Ķīnā) ir ķīniešu rakstnieks, dzīvo Gaņsu provincē. Ieguvis Baihua Literatūras balvu u. c. Ķīnas literatūras godalgas, izdevis vairākus stāstu krājumus.

Pelēkbaltā rītausmā ārsts auļiem metās pāri Sārto Austrumu laukumam. Vecis stingriem soļiem vienmērīgā ātrumā bija skrējis viņam pa priekšu — tāda neikdienišķa izturēšanās atšķīra viņu no citiem rīta sportotājiem. Tāpat kā citkārt, ārsts laukuma austrumu malā sazīmēja veča muguru un centās viņu panākt, bet gluži kā burvju šķidrauts austos starp viņiem — vecā kustību biežums nebija mainījies, tomēr ārstam atkal un atkal nācās pielikt soli. Ārsts centās, bet nekā. Kad vecis, kā parasti, bija apstājies parka trenāžieru laukumā, ārsts pieskrēja galīgi aizsēties. «Vai zini, esmu šķīries no sievas!» viņš satrauktā balsī sacīja.

Vecis uzgriezta viņam savu veselīgi sārto seju un, turpinot plašiem lokiem apļot vidukli, ieteicās: «Ak tā? Tad jau pēc britiņa aicināšu tevi uz bļodu vēršgaļas ar nūdelēm.»

«Labāk es aicināšu tevi.»

Neviļus nokautrējies ārsts teica: «Kopš kura laika tu esi man ielikts par treneri?»

Tad palēcās un ieķērās vingrošanas stienī. Šūpodamies gaisā, viņš juta, kā ķermenis rīta gaismā pildās ar degsmi. Tā pārņēma viņu, un ārsts pievilcās vēl un vēl, līdz vairs nespēja uzrauties, bet degsme turpināja kaist, tāpēc viņš pārvērta miesas sa-
viļņojumu straujā runas plūdumā. Arvien iekāries līdztekās, viņš vērsās pie lejā stāvošā veča: «Gribu izstāstīt tev kādu notikumu.»

Vecis turpināja apļot un šūpoties un, iespējams, daktera teikto nemaz nebija dzirdējis.

Palicis bez atbildes, ārsts noskuma, dziļi ievilkā elpu un paklusām nopūtās: «Skaidrs, tā ir tava darīšana, vari klausīties vai neklausīties.»

Vēzējot te vienu kāju, te otru, vecis paslēja galvu un jautāja: «Ko man klausīties?»

«Mani klausīties!» ārsta izjūtas pēkšņi mainījās. Nu viņš nikni paziņoja: «Visā, kas tev likās sakāms, es klausījos, tu man liki pielikt soli, un es skrēju ātrāk, tu man liki mazināt sparū, un es skrēju lēnāk,

nudien, tu biji man kā tāds treneris.»

Trīs gadus seni notikumi: toreiz tikko apprecējies ārsts bija iesācis no rītiem skriet un jau pirmajā treniņu dienā saticis veci. Tas daktera priekšā izlēca no saullēkta miglas un uzrēca viņam: «Kas tā skrien? Nevar ne virsū skatīties!» Ārsts pārsteigumā apstājās. «Ko stāvi? Skrien! Skrien taču!» Vecis skrēja atmuguriski, roku mājieniem aicinot viņu uz priekšu. Līdzko ārsts bija atsācis skriet, vecais pagriezās un ņēmās vadīt viņa kustības: «Mazliet žīglāk, aiziet, aiziet! Lēnāk, pietaupies! Galvu tak, galvu pastutē uz augšu!»

Ārsts turpināja, arvien turēdamies pie stieņa: «Brīnums vien, cik es tavās runās esmu klausījies.» Vecais iespuŗdzās: «Esmu sirsniņš cilvēks, to tev sen bija laiks zināt. Nevaru paiet garām tādai ačgārnai fizikulturāi, ja jau vingro, tad skatam jābūt pēc cilvēka — ja šitiek aplam daries, labāk tad guli, segā ietīnies! Kāpēc tu nāc vingrot? Ko? Kāpēc?»

«Un tu — kāpēc?» Ārsts atkal pavilka sevi augšup.

«Es?» vecis iesmējās balsī. «Es nāves bīstos, tāpēc! Un tu? Vai tad tu nebīsties? Bet, šitiek greizi vingrodams, mērķi nesasniesi.»

Ārsts juta sevi noplūstam sviedriem, bet turpināja vēl turēties pie stieņa. «Bet es gan nāves nebīstos — it nemaz.»

«Ja jau nebīsties, kam tad vingro?» vecis aizsvīlās, droši vien nospriedis, ka ārsts tišuprāt iespējies.

«Es taču nemaz nevingroju,» šajā rītā ārsts bija gluži iecirties un aizstāvēties vēl piebilda: «Es vienkārši paskrienu, tik nu, kopš satiku tevi, mana skraidīšana pārvērtusies treniņos.»

«Paskrien? Ko tas lai nozīmē? Ko tu gribi teikt? Ka es būtu bāzis degunu tavās darīšanās?» Vecais bija palicis nopietns, šurpu turpu grozīja rokas un krakšķināja locītavas.

Ārstam arī kļuva dīvaini, viņš nesaprata, kādas jūtas viņu pārņem un liek turpināt sarunu. Viņš teica: «Tu neesi bāzis degunu manās darīšanās. Vienkārši nesaproti, kas mani virza. Jūties visziņģis.»

«Tu panāc lejā!» vecais nikni iesaucās.

Ārsts ar izbrīnu aplūkoja veci. No augšas skatoties, viņa pelēkbaltie mati līdzinājās izretušiem zāles kumšņiem, turklāt no zāles kumšņiem garoja iegriezies tvaiks (tā notiekot pēc pareizas vingrošanas). Ārsts nevarēja iedomāties, ka šitāds vecis būtu spējis pret viņu kļūt tik nepārprotami vardarbīgs — debestiņ, ko nu lai dara?

Ārsts palika stienī karājoties. Vecis brīdi pagaidīja, tad nicīgi iemurdējās, apcirtās un devās prom. Ārsts atlaida stieni un metās viņam pakal: «Neaizej, man tevi vēl jāaicina uz bļodu vērša gaļas ar nūdelēm. Vai arī tev mani?»

Vecais pārsteigts ievēroja, kā no ārsta acu kaktiem sāka birt asaras. Pēc mirklīga apstulbuma viņš bija piedēvis: «Ai, zināms, esi šķīries no sievas, neiešu ar tevi bārties.»

Abi vīri plecu pie pleca iegāja nūdelu ēstuvē turpat pāri ielai. Diena bija tikko sākusies, nūdelņi-

Norimties neizdevās, lai turpinātu dzīvot, nācās sevi mulsināt un notikušo uztvert kā murgu

cā cilvēku kā piebāzts, pasūtījuma lodziņa priekšā saskrējūšais pūlis spiedās uz ielas. Lidzko viņi bija ienākuši, par brīnumu gadijās brīva vieta, un vecim vienā nīprā atspērienā to izdevās stingri ieņemt.

«Ej stāvi rindā, es meklēšu ķebli,» viņš apņēmīgi māja.

Ārsts devās paņemt kārtas numuriņu un pasūtīja vecim dubultu gaļas porciju. Nūdeļu rindā gaidītāju bara izgarotā bezcerības smaka apņēma viņu un no jauna lika acu kaktiņiem rasot. Viņš attapās, tikai kad no lodziņa izdzirda virēja skaņo jautājumu: «Platas plādas?» Nūdeļmeistars kārtīgā Laņdžou izloksnē prasīja, vai pasūtītas plati vai plāni izstaipītas nūdeles.

«Plādas (proti, plānas),» ārsts bikli atsaucās, viņš izloksnē nebija labi iemanījies. Viņš pēkšņi bija sajutis, ka šajā garaiņu pārņemtajā vietā atbildēt galvaspilsētas ķīniešu valodā noteikti būtu kauna lieta.

Vecajam jau bija izdevies izcīnīt otru sēdvietu – viņš ar kāju bija aizķeksējis ķebli, nepārprotami piesakot tiesības uz to. Ārsts apsēdās, tad ierakās nūdelēs, norīja vairākus kumosus un uzrunāja veco: «Gribu tev izstāstīt kādu notikumu.» Viņš bija ierunājies bez aplinkiem, it kā vecim piepirtās gaļas porcijas dēļ viņam pienāktos tiešums. Savukārt vecais, stūķēdams muti pilnu nūdelēm, varēja tikvien kā izdvest «uhu».

Ārsta stāstā jaucās nemākulīgi izloksnes aizgūvumi – karismi asā nūdeļu garša viņam lika justies kā svešā ādā.

Ārsta precības bija saistītas ar kādu medicīnisku negadījumu. Viņš tad bija tikko nozīmēts darbam slimnīcā – jauns acu speciālists. Uz to pašu slimnīcu nozīmējumu bija saņēmusi cita medicīnas institūta beidzēja – neko, neslikta. Ārsta nākamā sieva.

«Protams, tagad jau bijusi,» piebilda ārsts.

Sākumā viņi nebija viens uz otru nekā īpaši skatījušies – parastas kolēģu attiecības. Bet, kad viņiem nācās kopā veikt pirmo operāciju, notika tas neattaisnojama negadījums.

Cietušais bija puisēns, tikai astoņus gadus vecs. Bērns jau bija neticami pieredzējis pacients, kaut astoņgadnieks, bet jau plaušu vēža slimnieks. Viņa vecāki bija ļoti optimistiski, iespējams, domāja – bērns vēl mazs, nevar taču būt, ka nebūs izglābjams. Optimisms bija novērojams viņu uzvedībā, proti, viņiem vēl bija spars nodarboties ar dēla acu kaiti. Puikam labā acs nedaudz šķielēja, defekts gan pats par sevi neprasīja steidzamu medicīnisku iejaukšanos, un, salīdzinot ar plaušu vēzi, to vispār varēja neņemt vērā. Bet vecāki lūdza, lai, vēzi ārstējot, pie viena izlabo arī šo nenozīmīgo trūkumu. Kas īsti viņus vadija? Par to ārsts bija daudz domājis un secinājis, ka jaunie vecāki, sava bērna burvīgās nākotnes vizijas pārpildīti, nemaz nešaubījās, ka dēls galu galā kļūs vesels, turklāt veselības kvalitātes jautājumā viņi nebija gatavi piekāpties, proti, viņam bija jākļūst arī skaistam, no trūkumiem brīvam. Pēc vecāku prasības bērnam tika

nozīmēta labās acs korekcijas operācija. Operācija tika uzskatīta par ļoti vienkāršu, tāpēc darbs uzticēts jaunajam ārstam un viņa kolēģei.

Viņi iepriekš bija asistējuši līdzīgos gadījumos, bet ne reizi vēl nebija nācies to darīt kopā, turklāt jaunajam ārstam pirmoreiz bija jāoperē pašam. Viss ritēja veiksmīgi, viņi, pieturoties pie precīziem aprēķiniem, sekmīgi par pieciem milimetriem pavirzīja zēna acs ārējo taisno muskuli, un operācija izdevās lieliski. Ārsts vēl atcerējās, ka brīdī, kad puisēnu izripināja no operāciju zāles, viņš savai partnerei parādījis uzvaras žestu. Viņš juties ļoti aizgrābts, galu galā, pirmo reizi bija veicis operāciju pats.

Tomēr pusdienlaika pēcoperācijas apskatē ārsts bija ievērojis kādu neatbilstību. Bērns bija tikko atmodies no narkozes, acu apsēji koda, bet puika turējās, pateica tikvien kā: «Tēvoci, man drusku sāp.» Ārsts vēl paslavēja viņu, teica, ka mazais esot drosminieks un malacis, ja jūt, ka sāp tikai «drusku». Taču ārstā pamazām sāka mosties satraukums, jo viņš pamanīja, ka ikreiz, kad puika neapzināti ar roku sedz aci, viņš pastiepj kreiso roku. Zēns ar kreiso roku sedz savu kreiso aci. Šo sīkumu acīmredzot bija ievērojusi arī jaunā kolēģe, jo, kad abi bija izgājuši no palātas, ārsts ieraudzīja viņas satraukumā nobālējušo seju. Viens otra izteiksmē viņi atrada stindzinošu minējumu – ja nu viņi bija pieļāvuši nepiedodamu kļūdu, ja nu labās acs vietā operāciju veikuši kreisajai? Bet tas taču nebūtu iespējams – neviens no abiem neuzdrošinājās pavērt muti un aicināt otru pārbaudīt. Ja tā patiesi bija gadījies, bija skaidrs, ka noticis noziegums, un viņi instinkti neļāvās atzīt, ka būtu spējuši tā kļūdoties. Pasaule vienā mirklī bija kļuvusi abstrakta, tā bija saspīdusies asā staru kūlī, nomērķētā uz viņu niecīgajām sirdīm. Neizrunājuši ne vārda, katrs atsevišķi devās meklēt veidu, kā remdēt sāpes. Taču norimties neizdevās, lai turpinātu dzīvot, nācās sevi mulsināt un notikušo uztvert kā murgu. Tāpēc nākamajās dienās viņi uzvedās gluži ikdienišķi, tikai sejas bija pārklājuši tāda sapņaina izklaidība.

Cietušais bija tikai bērns, viņš nespētu aptvert viņam nodarīto, viņš nemācētu izšķirt, vai skalpeļa grieziens trāpījis pareizajā vietā. Tāpēc nākamajās dienās viss bija kā iepriekš, un pasaule turpināja griezties. Pēc šādām operācijām jau ceturtajā dienā būtu jānoņem apsēji, bet viņi, būdami atbildīgie ārsti, bija atraduši veselu lērumu iemeslu, lai kavētu šī brīža pienākšanu.

Bet neizbēgams kā nāve bija mirklis, kad puikas acu apsējiem būs jānāk nost. Tam tuvojoties, ārstu pārņēma tāds kā drudzis, kustības bija kļuvušas sasteigtas, gaita strauja kā vējš, brīžiem solī jau nevilšus virknējās sīkā skrējienā, bija tā, it kā viņš censtos nopurināt kādu slogu. Kādā nakti viņš klauvēja pie kolēģes kopmitņu istabiņas durvīm. Mirklī, kad viņa atvēra, ārsts apskāva viņu, gandrīz notriecot no kājām. Turot viņu sev klāt, ārsts teica: «Bēgam!» Šis aicinājums lika viņai saskatīt savu iz-

Patiesība nesniedza ārstam ne mazāko prieku, ne arī gandarījumu, tikai atņēma visus spēkus

misumu, to, ka viņas zemapziņā vēlme aizbēgt jau bija spēcīgi izveidojusies, ka viņa šajās dienās bezmērķīgi bija krāmējusi čemodānus, atstājot savu istabu arvien lielākā nekārtībā. Kaut bēgšana bija tikai bezcerības raisīti maldī, viņu apskāviens bija uzticams un paties.

Ārsta stāsts uz brīdi aprāvās — viņš bija atcerējies, ka tonakt bijusi sieva centusies izlauzties no viņa rokām. Viņas pretestībā nebija atteikuma, viss notika juceklīgā panikā, bezapzinīgā neizpratnē, nebija iespējams, ka viņa būtu cīnījies, lai viņu atraidītu. Viņa vaidēja, lokani viņņojoties zem viņa. Viņas locekļi bija tik stipri, ka ārsts sev šķita ligojamies vienā nebeidzamā vilnī, un, kad viņa sāka nevaldāmi tricēt, ārstam likās, ka viņa ir tikko krastā izmesta zivs, kurai vēl gana spēka nevaldāmi svaidīties.

Šis uzticamais un patiesais apskāviens balstīja viņus, sniedzot savaldību. Jau nākamajā dienā viņi nekautrējās izrādīt savas attiecības, savītām rokām, tām balstoties vienai otrā, vienojot viņus pusiedomātā atkarības sajūtā. Viņi klusi gaidīja tās dienas pienākšanu. Ārsts mēdza paziņot, ka uzņemšoties visu atbildību, tad pēkšņi runāja par savu tēvu, tēvs esot visu ziedojis, lai viņu izskolotu, un tagad, re, kā, viss zudis. Runādams viņš raudāja kā nevainīgs bērns, piespiedies viņas klēpim, asarām un puņķiem smērējoties gar viņas krūtīm.

«Tīrās šausmas!» vecis, piezemējis balsi, ieteicās. «Tā vien šķiet, ka jātur pašam sevi pie veselības ar vingrošanu. Savu ķermeni postīšanai jums, ārstiem, nu gan nedošu!»

Ārsts, pilnīgi iegrimis savā stāstījumā, nelikās ne zinīs par veča izsaucienu.

Viņi bija pamatīgi sagatavojušies tai dienai. Bet sanāca citādi. Puikas stāvoklis pēkšņi pasliktinājās, vēzis pārsteidzošā ātrumā izplatījās uz citiem orgāniem, un viņš ar nenoņemtiem acu apsejiem mira slimnīcas reanimācijā.

Vecis uz mirkli apmulsa, tomēr vēlme patiksmīnāties par ārsta nelaimi ātri ņēma virsroku: «Kaut arī nomira, jūs taču sveiki cauri netikāt, ko? Cik bija jāatlīdzina?»

Ārsts pakratīja galvu — vecis bija izspriedis nepareizi. Puisēna vecāki, būdami bēdās neremdināmi, nespēja pieņemt notikušo — viņi taču bija ticējuši, ka bērnam jātop veselam un skaistam. Savās ciešanās tie nepievērsa uzmanību dēla brūcei un, līdz bērna nedzīvais ķermenis bija kļuvis par pelniem, tā arī nebija iedomājušies aplūkot, vai brūce bijusi labajā vai kreisajā pusē. Šī gandrīz bija veiksmē — stindzinošs negadījums, ko palīdzējusi slēpt zēna pāragra nāve. Bet ārsts nejuta atvieglojumu, un viņa kolēģe — ne tik. Abiem bija bail no domas, ka bērnam taisaulē acis šķielē uz visām pusēm — viņi taču bija puikas veselo kreiso aci izvērsuši par desmit grādiem, un šis tēls viņus vajāja, ieperinājās prātos. Tad viņi apprecējās — tā jau bijis sagaidāms. Nekādas ceremonijas, bez izrādīšanās, tāpēc visiem vēl ilgi šķitis, ka viņi nemaz nav precēti, tikai dzīvo kopā. Pēc kāzām ārsts bija sācis il-

gos rīta skrējienus, sieva arī turējās pie noteikta rituāla, proti, nepagurstoši krāmēja somas, it kā tūlīt taisītos doties tālā ceļā.

Ārsts šajā rītā bija runājis par daudz. Teiktajā bija iemaisījusies ārstam gluži svešā laņdžou izloksne, liekot viņam izklausīties ne pēc kā — izloksnē vārdi «murgs» un «bezcerība» skanēja savādi, pat nedaudz jokaini, un ārstā tas izraisīja neapzinātas skumjas. Viņš dzirdēja veča nepacietīgo balsi — viņi bija tikko iznākuši no nūdeļnīcas, un vecais tā žēlīgi noteica: «Labs ir, šodienai pietiks, labāk rit vēl parunāsim, nenāc lidzi, man vēl mazdēls uz dārziņu jāved.» Bet ārsts nelikās ne zinīs un turpināja bērt vienā bēršanā, jo gribēja nobeigt savu sakāmo, un viņam vajadzēja klausītāja.

Ārsts bilda: «Sākot ar rītdienu, es skriet vairs nenākšu.»

«Kā vēlies,» vecais devās savu ceļu.

Ārsts pūlējās veci panākt, viņam mugurā runādams: «Ir viena lieta, kuru tā arī neesmu izstāstījis savai bijušajai sievai, tas ir noslēpums, gribi dzirdēt?»

Vecais negrieza galvu, varbūt jau bija nospriedis, ka sapinies ar trako.

Ārsts sekoja vēl dažus soļus, bet vecais skrēja kā vējš, laikam atkal burvju šķidrauts bija sācis plesīties starp viņiem.

Ārsts saprata, ka nespēs panākt veci, tāpēc atraidīts piestāja ceļa malā un metās bubināt pie sevis: «Pirms puisēna liķis tika aizvests, es aizgāju uz slimnīcas Morgu...»

Ārsts bija devies apskatīt puiku. Starp baltajiem palāgiem aplātajiem liķiem viņam bez grūtībām izdevās sazīmēt puikas ķermeni. Viņa aprises bija tik sīkas, ka izskatījās pēc spilvena, kas pabāzts zem baltās drānas. Ārsts pacēla palagu un ieraudzīja zēna seju, tā šķita dusam mierpilnā miegā. Protams, ciešanu ēna vēl nebija pavisam izzudusi, tādš bikls neglītums, kas neliek izbīties, tikai just vārdos neizsakāmas sirdssāpes. Ārsts atrada meklēto brūci, tā bija labi dzijusi, ja būtu pagājis vēl nedaudz laika, tā varētu būt izzudusi, kā solīts. Un ārsts ieraudzīja, ka brūce, pretēji viņu pārliecībai, nemaz nebija atradusies nepareizajā vietā, viņš prātā vēlreiz apdomāja, kur kreisā roka, kur labā, un pārliecinājās, ka brūces atrašanās vieta ir pilnīgi pareiza. Tā bija labajā, ne kreisajā pusē.

Patiesība nesniedza ārstam ne mazāko prieku, ne arī gandarījumu, tikai atņēma visus spēkus. Iespējams, puisēna kreisās rokas kustības izraisījis kāds reflekss, vai arī operācijas laikā pavilktais muskulis izsauca diskomfortu kreisajā acī, lai nu kā, bet šim kustībām bija izdevies iedzīt divus ārstus pilnīgā bezcerībā. Izrādījās, ka viņu plosītāja bijusi tikvien kā pašu sirdis iedzīmtā viltus trauksme.

Veča mugura arvien attālinājās, tā tūlīt jau būs noslēpusies aiz parka skatuves, un ārsta saucieni, visticamāk, nespēja viņu vairs sasniegt.

«Zini, kāpēc es skrienu?» ārsts iesaucās pret lecošo sauli. «Tās viltus trauksmes dēļ, kas iedzīmta mūsu sirdis!» ■

No ķīniešu valodas tulkojušas Una Aleksandra Bērziņa-Čerenkova un Čeņa Hunmeja

Braiens Blānčfīlds

Par abstrakciju

Eseja

Braiens Blānčfīlds (Brian Blanchfield, 1973) ir dzimis ASV un absolūvais mākslas maģistrantūru rakstniekiem. Dzejoļu krājumu *Pat ne toreiz (Not Even Then, 2004)*, *Nošķirtā pasaule (A Several World, 2014)* un autobiogrāfisku eseju grāmatas *Starpnieki (Proxies, 2016)* autors. Pasniedzis radošās rakstniecības kursus. 2010. gadā kļuva par žurnāla *Fence* dzejas nodaļas redaktoru un 2015.—2016. gadā bija *PEN* dzejas sērijas viesredaktors. 2016. gadā viņam piešķirta prestižā Vaitingas fonda balva dokumentālajā un populārzinātniskajā literatūrā.

Dzejas rakstīšanasursos, kad topošie literāti rada un lasa savu dzeju, man parasti ir iespēja un pat nepieciešamība pievērsties tieši abstrakcijai. Visbiežāk es izvēlos šo tēmu kā jauno dzejnieku konsultants un atbalstītājs, lai diskutētu par grūtībām izprast smagnēju pārdomu pilnu vai ēteriski impresionistisku dzejoli. Mans nolūks ir atzīt šīs grūtības, apspriest tās, varbūt piedāvāt kādu izeju. Izrunājot vārdu «abstrakcija», aplūkojot to kā kvalitāti, mēs pasludinām abstrakciju par būtisku elementu: nosaucam kategorijas tipu, pie kura pieder abstrakcijas jēdziens. Mīla, miers, bēgšana, iekāre, bailes, korupcija, simetrija, izdevība, nāve, vēlme, prioritāte, šaubas — visi šie vārdi, protams, ir abstrakcijas. Iespēja, nepieciešamība, grūtības, nosaukšana — arī abstrakcijas. Kauns, kļūda, vaina. No abstrakcijām ir grūti izvairīties. Valoda — vai vismaz tāda ģermāņu valoda kā angļu mēle — šķiet veidota un strukturēta tā, lai cilvēku saziņas ērtībai īpašības vārdus un verbus (atturīgs, ātrs, ticēt, žēloties) pārvērstu par lietvārdiem un lietotu tos kā teikuma priekšmetu vai papildinātāju, uztvertu tos kā jēdzienus vai formas. Tādējādi jebkas, ko var izolēt nominālā stāvoklī (piemēram, vietas un cilvēki), kļūst par spēlētāju kādā spēlē.

Savu kursu dalībniekiem gadu no gada deklarēju: spēle šeit ir būtiski svarīga, tā ir sfēra, kur valoda tiek pieslīpēta un pilnveidota. Tātad Kļūda var uzrunāt Vēlmi: vai tu iepazīstināsi mani ar Žēlošanos? Atturība var visu viesību vakaru nogaidīt isto brīdi, lai tuvotos Vēlmei. Pietiek ar mazumiņu, lai ieviestu alegoriju, izraisītu virpuļus valodas atmosfērā, mainītu lasītāja vai klausītāja uzmanības fokusu un parādītu vairāku iespējamo realitāšu stereoskopisko pasauli. Studentiem es dodu uzdevumus uzrakstīt, piemēram, scenāriju par reālu dzīves atgadījumu, kurā vienīgi

personāži ir abstrakcijas. (Tieši dramaturga remarkās bieži vien uzpeld dzeja.) Stāstu studentiem, kuri raugās uz mani visai lielā apmulsumā par šādu neordināru pasniedzēja pieeju, ka abstrakcijas var pielāgot ikdienas lietojumam un tad dzimst sava veida teātris. «Kauns liedza Godīgumam publicēt ziņas par nepamatotajiem tēriņiem. Šaubas ar katru nākamo soli uzkurināja bailes, un beigās bija jāatzīst, ka esam apmaldījušies.» Pirms šīs lekcijas es izsniedzu viņiem lasāmo materiālu no Loras Raidingas¹ vai Emīlijas Dikinsones² daiļrades, arīdzan no tik seniem sacerējumiem kā *Arājs Pjērs*³ vai tik jauniem kā Keneta Kouka⁴ *Jaunās adreses*, kuros abstrakti jēdzieni (Patiesība, Pacietība, Ebrejiskums, Bezrūpība) izpilda konkrētas darbības vai arī dzejnieks tos uzrunā kā personāžus.

Ja parakātos mana kabineta skapja plauktos un atvilktnēs, mēs atrastu mapes un daudzus cauršūtus lapu komplektus ar nokopētiem dzejoļiem, uz kuru pirmās lapas esmu uzrakstījis: KĀ RĪKOTIES AR ABSTRAKCIJU vai ABSTRAKCIJA, UN KO MUMS AR TO DARĪT. Šie uzraksti reizēm būs 11 gadus seni. Dažos šajos izdales materiālos ir preses ziņas, ko sagatavojusi NASA par *Mars Rover* lidojumiem un kurās redzam attēlus ar kosmosa izpētes robotu veiktajām darbībām un lasām, ka Gars sāk pētīt Pamestību (kādu Marsa krāteri) vai analizēt Iespēju saglabāt pēdējās robota enerģijas rezerves. Šajās mapēs ir arī pāris laminētas kartītes, ko es reiz darināju un izsniedzu studentiem (reizēm arī draugiem un intīmās dzīves partneriem, kuri tās pieņēma kā savdabīgu dāvanīņu) ar uzkopētu Pitera Marka Rožē⁵ ģimetni uz vienas puses, bet uz kartītes reversa ļoti sīkā šriftā uzdrukātas abstrakto jēdzienu attiecību pirmās 178 kategorijas no Rožē sastādītā tēzaura. Bet kas tad īsti ir bijis manu tik neatlaidīgo un ilglaicīgo puļu mērķis?

Viens no maniem nolūkiem, veidojot šos uzskatāmos, paskaidrojošos mācību rīkus un reizumis pārmērīgi determinētās dzejoļu kompilācijas, bija atspēkot apgalvojumu, ka abstraktais un konkrētais poēzijā ir tikpat krasi pretmeti kā inde un pretinde, vai, citiem vārdiem sakot, dot radošās domas lidojumam tādu ievirzi, kas ļautu dzejai būt gan abstraktai, gan dinamiskai, gan «materiālai». Tik tālu laikam būtu skaidrs. «Valodas materialitāte» ir termins, kas nereti izskan dzejnieku aprindās un kas man neko nenozīmē. Izdzirdot to, nevaru iedomāties neko citu kā tikai burtu virknes vai teksta straumi, kas plūst lejup pa lapu. Bet šis jēdziens manā apziņā iegūst lielāku jēgu, kad lasu un pētu Dikinsones dzeju. Kad viņas poēzijā vārdi «Novirze», «Atrīvošana» vai «Pauze» ir lietvārdi, nevis sākotnējie verbi, no kā tie darināti, tie manā uztverē tiek piepildīti ar jaunu, jaudīgu potenciālu, kas aizskalo prom to pierastās definīcijas. Varētu teikt, ka Dikinsonē ir atradusi kādu īpašu vietu, kur uzkrājas vērtība, kur vērtībai ir gravitācijas svars. Tad vārds izsta-

Ilustrācija —
Kristīna Raibarte

ro spilgtu enerģiju. Man rodas iespaids, ka vārds atostas un sāk piedalīties cēloņu formulējumos un dzejnieces izpaustajā smalkās burvestības procesā. Vārdu virknes uzlādējas kā elektriskajā ķēdē. «Mans tēvs — šī Pauze telpā,» Dikinsons raksta vēstulē pēc Edvarda Dikinsonas nāves. Tas ir [kā] monētas iegriešana. Talants.

Galū galā, ieguvums no visiem šiem pūlīņiem un ik pa laikam atmestajiem, tad atkal atsāktajiem pētījumiem ir nevis noslipēta prasme apieties ar jēdzieniem kā instrumentiem — un, patiesību sakot, reizēm šī izsmalcinātā spēle ar studentiem ir padarījusi par triviālu Raidingas un Dikinsones metafizikas apbrīnojamo spēku —, bet gan reālu, nemitīgi pieaugošu, apgūtu pārliecību, ka valodā eksistē īpaši gari jeb *numina*. Proti, lietvārds, kas sevī koncentrē kādu īpašību, rada kaut ko dievībai līdzīgu. Šī dievība ir gars, kas iegūst konkrētu nozīmi noteiktā situācijā vai lūgumā un kas snaudoļo vai izklīdēti virmo līdz brīdim, kad to pielūdz un liek darboties. Vai dievība būtiski atšķiras no tai adresētās lūgšanas?

Uz dienvidiem no Tūsonas 350 gadus senajā Svētā Bakas Ksavjēra misijas katedrāles pagalmā es vakar ieraudzīju ielaminētu lūgšanu lapu, vēltītu svētajam Antonijam. Visu dienu spoži spīdē-

jusī saule bija nedaudz izkausējusi vaska lāsteku uz šīs lapas. Viens lūgšanas fragments skan šādi: «Es lūdzu tevi, lai tu atrodi man to, ko esmu pazaudējis!» Antonijs ir pazaudēto lietu svētais aizgādānis, bet svētais Miķelis ir ciešanu aizgādānis, un svētais Toms ir šaubu vai pievēršanās ticībai aizgādānis. Baznīcas svētie nav dievi, tie, tāpat kā sengrieķu dievības, tika piesaukti, pielabināti, un viņu padoms tika uzklausīts, kad lūdzēja situācijai bija svarīga attiecīgā svētā aizbildnības sfēra. Mīla, Miegš, Drosme, Ciešanas un Gudrība senajiem grieķiem bija dievības, bet tās nebija būtiska daļa no tā, ko mūsdienās sauc par patību vai identitāti. Šīs dievības tika uzrunātas, lūdzot iejaukties cilvēka situācijā un uzraudzīt to. Manuprāt, «Atrodi man to!» ir ne tikai ļoti pazemīga lūgšana, bet satura ziņā tā ir līdzīga arī pagānisma vai politeisma lūgšanām. Turklāt tā ir arī rakstnieka vēlme, kad viņš izvēlas vārdu, kad viņš ļauj teikumam vai rindai pārņemt kontroli un darboties saistībā ar iepriekšējiem un turpmākajiem vārdiem.

Dikinsones dzejā jēdzieni, kas tos nosauc vārdā — Miesa vai Paradums, vai Izvēle, vai Vērtība —, sadarbojas un mijiedarbojas ar citām kategorijām, kas rakstītas ar lielo sākumburtu, pārvaldot

savu pakārtoto īpašību pulku un kopā nosakot dzejoļa galveno asi. Mēs pārslāpām dzejoli vēlreiz, un sintaksē dibinātās attiecības attīstās un spleņi sadarbojas, satricinot vai apšaubot pašu sintaksi. Emīlija Dikinsonē ar lielo sākumburtu rakstija ne jau visus lietvārdus — tikai aptuveni pusi no tiem, un viņas metodes selektīvais un individuālais raksturs acīmredzot saistās ar filoloģiju, ko viņa bija studējusi. Viņas daiļradē varam ieraudzīt senākas tradīcijas atjaunotni, tādus kā aizkavējušos sirdspukstus, atavismu, kas ir īpatnējs pat tālaika amerikāņu rakstnieku lokā, kuri par vairākām paaudzēm atpalika no angļu valodas «protokola» — rakstīt ar lielo sākumburtu tikai īpašvārdus. Dikinsonē pieturējās pie senākas pieejas un padarīja to par savu stilu. Būs grūti atrast citu rakstnieku, kurš būtu lielāks valodas aizgādājis par Dikinsoni. Bija laiks (pēc Semjuela Ričardsona⁶ korespondences spriežot, ap 1700. gadu), kad visu, pat pašu ierastāko, lietvārdu rakstīšana ar lielo sākumburtu bija norma. Pieļāuj, pirms tam jēdzienus un svarīgus lietvārdus katrs autors rakstīja ar lielo sākumburtu pēc saviem ieskatiem, ja tos vajadzēja īpaši izcelt, un šis stils daudz neatšķīrās no jēdzienu personificēšanas. Pēc tam tekstā uz tiem varēja atsaukties ar vīriešu vai sieviešu dzimtes vietniekvārdiem. Daži rēģi joprojām ir šīs pieejas ieslodzījumā. Es teiktu, ka pagānisms turpināja pastāvēt arī viduslaiku un renesanses literatūras monoteisma leksikā, tas turpināja pastāvēt neoklasicisma un romantisma noskaņojumos, kad par normu kļuva lietvārdu rakstība ar mazo sākumburtu. Interessants fakts salīdzinājumam: Vērdsverta *Prelūdijas* 1850. gada versijā ir daudz mazāk lietvārdu ar lielo sākumburtu nekā sākotnējā 1805. gada tekstā. Ganiņš un sirdsapziņa ir ar mazajiem burtiem. Daba ir ar lielo burtu. Pievienotā vērtība, ziniet.

Atrast vietu, kur uzkrājas vērtība. Nosaukt vārdā to, kas tur ieguvis apveidu. (Uzrunāt cilvēka apziņu, nosaukt to vārdā, piesaukt un dot dzīvību tam, kas tur ieguvis apveidu.) Kā tad veidojas dievības? Vai nekuriene jau no paša sākuma ir viņu adrese? Gribu paprātot par šādu scenāriju: varbūt viņu mājieta ir pie upes likuma, kur spoži spīd saule, kur straume kļūst ātrāka un labi ķeras zivis, kur pati dzīve rit straujāk. Naktis tur ierodas riestojoši aļņi. Tā ir īpaša vieta. Paaudzū paaudzēs cilvēki ir sapratuši, ka šī vieta ir laimes mājoklis, ka virs upē iegrimušajiem akmeņiem sakultās putas un sūnas tās krastos nes veiksmi; šo vietu ļaudis apmeklē, lai izlūgtos pavērsienā savā likteņa ceļā. Par šīs vietas atslēgu kļūst tādi vārdi kā «likteņa labvēlība», «pārmaiņu straume» vai «laimes trīsas». Abstrakcija. Ar īsto atslēgu to var atslēgt kā jebkuru vārdu; apmeklējums var būt arī virtuāls. Īsto vārdu atslēdz lūgšanās, dzejā, runā. Beigu beigās, pat neko nezinot par šo upes likumu, istajam vārdam, līdzko tas ieguvis apveidu, jau viesmīlīgi tiek atvērtas durvis. Un tajā nomainīgi var nojaust aļņu un putu atspulgu.

Iespējams, ka piederība ir šo jēdzienu eksistences *raison d'être*. Svētā Ksavjēra misijā ir īpašs alkovs, kur sastapties ar katru svētā aizgādāna labestīgo, lejuvērsto skatienu vai ekstāzes pilnajām, augšupvērstajām acīm, un tāpat arī Loras Raidingas apjomīgajā poēmā *Atmiņas par Mirstīgumu* ir runa par Tēvišķumu un Pārmantojamību. Viņa nosauc konkrētas vērtības loģiskajā sistēmā, kura veido dzejnieces bērnības, slimības un skolas laiku, kas kļūst par trim poēmas daļām. Pati Lora Raidinga arī vēlāk tekstā iesaistās šajā spēlē, lai ar «lēnu savas gramatikas prasmju izkopšanu» dzīvotu starp dzejas tēliem, paziņām un gariem. Viņi pulcējas, saliedējas un kļūst par dzejnieces namatēviem. Arī mana personīgā pieredze apstiprina kaut ko līdzīgu, un es neesmu nekāds vizionārs. Pēc atgriešanās no Ksavjēra misijas apmeklējuma mani pārņēma sajūta, ka tagad spēju apstaigāt savu māju, bruņojies ar sevišķu instrumentu — «dievību detektoru». Es jūtu, kā šeit strāvo lādiņi.

Atzveļos savā krēslā un ieraugu baltas aplokšnes stūrīti zem galda. Mācību izdales materiālu skapītis pieduras vienai galda kājai, bet pie otras kājas guļ šī aplokšne. Tā nokrita no galda uz grīdas pirms desmit mēnešiem. Es apzināti nepaceļu to, bet slauku putekļus tai apkārt. Aplokšnē ir fotoattēls, uz kura redzams mans kādreizējais draugs Duglass bērnībā. Viņš tur ir nofotografēts teatrālā kostīmā un košās zeķbiksēs, uzstājoties uz skatuves un dejojot Fortvērtā kādu desmit gadu vecumā. Es nekad vairs neskatīšos uz šo foto. Šajā attēlā Duglass izskatās tik cerību pilns, jestr un izpatikt gribošs, tomēr ap viņu ir nojaušama arī zināma skumju un aizvainojuma aura. Atradu šo fotogrāfiju drīz pēc tam, kad mēs ar Džonu pārcēlāmies uz Tūsonu, tā izkrita no grāmatas — no Alena Grosmena⁷ eseju krājuma *Ieraudzītais dziedātājs*. Tobrīd sajutu atvieglojumu, jo šis foto bija strīdu iemesls ar Duglasu, kad mēs pirms četriem gadiem izbeidzām savas attiecības. Viņš žēlojās, ka viņam kļūst šķērmi ap sirdi no domas vien, ka pie manis ir pēdējā viņa bērnības fotogrāfija, ko viņš man iedevis, turklāt Duglass piktojās, ka es esmu to kaut kur nolīcis un aizmirsis — it kā mana nevēlēšanās nodzīvot visu mūžu kopā ar viņu būtu uzvarējusi šādā triviālā veidā. Es tūlīt nopirku aplokšni, lai nosūtītu šo foto viņam, kas taču būtu taisnīgi, bet nevarēju izlemt, kādu pavadošu vēstuli pievienot un vai tāda vispār ir vajadzīga. Šeit zem galda ir sakrājusies nokavēšana, nožēla un nesamierināmība, un pat tad, kad būšu nosūtījis šo aplokšni un notīrījis putekļus, tās paliks tepat. Lūdzu, nesamierināmība, pieņem manu padošanos. Galvenais ir būt patiesam, āmen. Es tam ticu, vismaz tik ilgi, kamēr mans sūtījums ceļo uz viņa pastkasti Silverleikā. ■

¹ Lora Raidinga (*Laura Riding*, 1901—1991) — amerikāņu dzejniece un rakstniece. (Tulk. piez.)

² Emīlija Dikinsonē (*Emily Dickinson*, 1830—1886) — amerikāņu dzejniece. (Tulk. piez.)

³ *Arājs Pjērs* (*Piers Plowman*; sacerēta ap 1370. gadu) — angļu viduslaiku dzejnieka Viljama Lenglanda alegoriska poēma (Tulk. piez.)

⁴ Kenets Kouks (*Kenneth Koch*, 1925—2002) — amerikāņu dzejnieks un dramaturgs. (Tulk. piez.)

⁵ Pīters Marks Rožē (*Peter Mark Roget*, 1779—1869) — angļu ārsts un leksikogrāfs. (Tulk. piez.)

⁶ Semjuels Ričardsons (*Samuel Richardson*, 1689—1761) — angļu rakstnieks. (Tulk. piez.)

⁷ Alens Grosmens (*Allen Grossman*, 1932—2014) — amerikāņu dzejnieks un literatūras kritiķis. (Tulk. piez.)

Eduards Aivars

Dzejoļu pētīšana

Eduards Aivars (1956) — dzejnieks, atdzejotājs un publicists. Izdoti deviņi dzejas krājumi, to skaitā *Es pagāju* (2001) un *Ainava kliez* (1996) — viens no nozīmīgākajiem latviešu dzejas krājumiem pagājušā gadsimta nogalē. Krājums *Sakvojāžs* (2011) atdzejots 15 valodās. Gaidāms dzejoļu krājums angļu valodā *Phenomena* (*Parādības*), top grāmata arī krievu valodā. Divu īsprozas («minimu») grāmatu autors.

TĀDS BRĪVĀKS VAKARS

Bērnu nav mājās
Un mēs nodarbojamies ar patriotismu
Guļam, saspieduši kopā kailās muguras
Katrs savā telefonā
Lasām Satversmi

LATVIJAI SIMTS

No Britānijas un Skandināvijas
Letiņi sabrauc — skūpstā un fotografē
Vai patiešām simts? Jā!
Arī piecdesmit gadi Saulcerītes pozā
Skaitās

GĀJĒJI

I
Hallo! Vai Gājēju Pāreja?
Jā, es esmu Gājēju Pāreja
Vai jums tur kāds iet?
Jā, iet...
Mēs arī tūlīt brauksim
Ar lielu ātrumu
Un troksni!

II

Kamēr gāju, kur deguns rāda
Pēkšņi kļuva gaišs
Neredzējāt, uz kuru pusi aizgāja gudrie?

III

Tūlīt paiešu garām gadam
Ar uzlīmi 2017
Cauri vecpilsētas Ziemsvētku tirdziņa pūlim
Jūtu tādu vientulību
It kā viens pats būtu atrāpojis līdz Ziemeļpolam
The Rolling Stones ekrānā nav vairs kā laikabiedri
Bet kā krunkaini kalsni pasaku vīri
Šoreiz no pusaudžu grāmatas
Pieturā uzsmaida sieviete no šī gadsimta

Ievelk plaušās auksto decembra gaisu
Un atkal ienirst telefonā
Dzeru pilnmēnesi ar pienu
No Adventes vainaga

IV

Vīrs iet pa kailu lauku
Īrijā, bet, ja precīzi
Dažādos platuma grādos iet pār lauku vīri
Un, var gadīties, domā to pašu
Tāds būtu mans darbs Venēcijas biennālei

SUDRABS UZ EKVATORA

Dzelme iesvārsta zemi
Mēs apgūstam vecumu
Kā baltie Ameriku

KLUSUMA SKAŅAS

Tā kā smagi pilieni no rožu kātiem kristu
Tā kā ietu sienas pulkstenis
Tā kā Dievmāte uz tevi raudzītos
Tā kā vilcieni aiz mūriem aizdunētu

PIE SĀPĒM PIEROD UN NOGURST

Manu sirdi grauza žurka
Es bezspēkā gulēju
Nu jau iemilējies savā agonijā

DZEJOLIS PAR TO, KA IR TIKAI DIVU TIPU CIVĒKI — TU UN VISI PĀRĒJIE, KĀ ES AR TO SASTAPOS PIRMAJĀ SKOLAS DIENĀ ARITMĒTIKAS STUNDĀ UN KĀ TAS LAIKU PA LAIKAM DAŽĀDĀS VARIĀCIJĀS ATKĀRTOJĀS UN TURPINĀJĀS

Viņi nezināja, kas ir manā galvā
Es nezināju, kas ir citiem galvās
Un mēs nopirkām četras pudeles vīna

DZEJOLIS PAR TO, KĀ MAIJA SVĒTDIENĀ VARĒJU IEBRIST TĀLU JŪRĀ, JO VĒJŠ IEGRIEZĀS TĀ, KA ŪDENS NEBIJA AUKSTS, UN KĀ, NĀKOT KRĀSTĀ, UZKĀPU NODAUZĪTAM PUDELES KAKLAM

Es pacēlu lausku un tai teicu:
Mana pēda tev asinis nedos

DZEJOLIS PAR TO, KĀ ES GRIBĒJU, LAI MANS DRAUGS VECPUISIS, KURAM NEBIJA SAIMNIECĪBAS UN KURŠ DZĪVOJA DAUDZDZĪVOKĻU MĀJĀ, PIEDALĀS TV ŠOVĀ SAIMNIEKS MEKLĒ SIEVU

Es viņam uzdāvināju trīs trušus
Un viņš kvalificējās

DZEJOLIS PAR TO, KĀ MANA PAZIŅA IEPAZĪSTAS INTERNETĀ UN KA VIŅAI

**JAU SAKRĀTI GANDRĪZ VISU PROFESIJU
PĀRSTĀVJI, BET NEKAS NEIET UZ PRIEKŠU,
JO VIŅA BAI DĀS KĀDU UZAICINĀT PIE SEVIS
MĀJĀS**

Viņai ir arī atstādināts mācītājs
Kurš ir tā nogribējies
Ka krit uz ateistēm

**DZEJOLIS PAR TO, KĀ VĒLU NAKTĪ, KĀPJOT
PĀRI GULTĀ, ES VIŅAI UZKĀPU UZ KĀJAS UN
VIŅA IEKLIEDZĀS TĪK SPALGI, KA IZBIEDĒJA
VISUS SAVĀ SAPNĪ UN KA DIVAS STUNDAS
VĒLĀK ES SAPNĪ BĻĀVU, GRIBĒDAMS
AIZBAIDĪT DZĪVOKĻA LAUPĪTĀJUS, BET
TĀ SABAI DĪJU VIŅU, KA TĀ MANI UZRĀVA
SĒDUS**

Mans kļiedziens esot bijis kā Ginsberga *Kauciens*
Vienatnē būtu nomiris

**DZEJOLIS PAR TO, KA VAJADZĒTU BŪT
SKAIDRĪBAI, TIEŠI KURĀ VIETĀ TŪRISTAM
ATKAL JĀPIEVĒNOJAS GRUPAI, JA VIŅŠ
VĒLAS ATDALĪTIES NO TĀS UN APLŪKOT SEV
SVARĪGU OBJEKTU, PIEMĒRAM, IZBRAUKT
KĀDU GABALU NO PARĪZES, LAI VIENATNĒ
APMEKLĒTU KĀDU KAPU**

Vienatnē? Nu, pa ceļam es, protams, satiku kādu
tunisiešu meiteni
Bet no mūsu gida es tā arī nesapratu
Vai mums jātiekas vietā, kur Robespjēram
pirmoreiz nocirta galvu
Vai arī mēs tiekamies tur, kur Robespjēram
otreiz nocirta galvu

**DZEJOLIS PAR TO, KA DAŽI SENĀS ĒGIPTES
GADSIMTI ŠUR VAI TUR PIRMS PĀRIS
TŪKSTOŠIEM GADU NESPĒLĒ ŠODIENAS
APZIŅĀ LIELU LOMU, TĀPAT KĀ AGRĪNO
VIDUSLAIKU GADSIMTI IR KĀ DRĒGNS
MIRKLIS**

Pēc 2000 gadiem arī Luters un, piemēram,
Eipurs
Šķitis kā vienā laikā dzīvojuši
Divi cilvēki no viena reģiona

**DZEJOLIS PAR TO, KĀ KAIJAS BEIDZOT
KĀRTĪGI SALIEK JŪRĀ MĀKOŅUS**

It kā nezinātu, ka gulta jāklāj katru dienu
Tā, kura «balta ļoti»
Šorīt kļuva par grupas vecāko

AR SEMIKOLIEM

Es gulēju pēcpusdienā, tad piecēlos, izdzēru
krūzi kafijas un ieniru
tavā saulē; pēc stundām minūtēm sekundēm
pavēros pa logu un likās, ka jasmīni zied

jūlijā; tāda ņirboņa kā vājredzīgam cilvēkam,
kurš neviļus radījis impresionismu; es
ieniršu un visu vakaru un nakti būšu tavā
saulē kā vietā pirms un pēc izdomātas
pilsētas, kurā reizē gaida un aizmirst par
lietu, kura lāses vēl netaisās dzimt mākonī,
kurš kā Veneras buča pāri peldot pieskaras
kalna galotnei, kur arī dzīvo cilvēki

VIŅA MANI GAIDĪŠOT ETNAS PAKĀJĒ

Kamēr es atnesīšot Empedokla sandali
Kad es stundām ilgi nenācu, uzkāpa pati
Izvilka sandali no krātera viens un divi
Ar savām garajām burves rokām
Un spēcīgajiem pirkstiem

PAGULI AR KAĶI, KAM DZINTARA ACIS

Jūra šodien horizontu nemaz neuzvelk
Tāpat kā mute dziesmu
Piejūras vilcieni sirmajā vaigā
Un tava apdedzinātā plauksta
Kā dzīvības līnija plata
Guli ar kaķi, kam arī dzīve vēl priekšā
Kā bļodiņa vai kā aizkari

TAVĀ SUDRABOTAJĀ MAŠINĀ

Trīs zirgi sēž
Tu tos tikko dabūji laukā
No kaujas lauka
Aiz iemauktiem velkot
Visi trīs nāvīgi ievainoti
Aizmugures sēdekli

**MANĀ NAKTĪ RĪGĀ NOMIRA PĒDĒJAIS
KRIEVS**

Pamodos un raudāju aizvilkdamiem –
Kur mēs, latvieši, vieni paši liksimies?

LAIKI MAINĀS

Un mēs slēpojam
Mākslīgos kalnos

CAURSPĪDĪGIE PAKLĀJI

Es pamodos, bija tās pašas dienas vakars
Ieslēdzu televizoru
Un paspēju uzzināt daudz par Maķedoniju
Par tās valodu, dabu, teritoriju, lielākajām
pilsētām
Un politiskajām partijām
Daudzi tovarak adīja mobilajos telefonos
Lielidami ar to, ka televizoru neskatās
Bet tie, kuriem nebija arī telefonu
Redzēja cauri sienām

Inga Gaile

TAS TUR

Inga Gaile (1976)
ir rakstniece un
teātra režisore.
Studējusi Latvijas
Kultūras akadēmijā.
Izdoti pieci dzejoļu
krājumi, romāns
Stikli (2015). Šogad
iznāks detektivromāns
Neredzāmie un dzejoļu
krājums *Lieldienas*,
kurā ietverti arī šeit
lasāmie dzejoļi.

Nekad
Nekad
Nekad
rokas izloka
lidmašīnu
kura ceļos
piepildīta ar
maziem cilvēčiem
kuru pamata dzīves vieta
ir mana galva.
Es viņus nevaru ciest
tomēr
katru reizi
kad slaidā lokā
tā planē
virs mūsu
izklaides parku
vai izgāztuvi
atgādinošās
telpas
es lūdzos:
kaut turpinātos
kaut viss šis
ārprāts turpinātos
vienmēr
vienmēr
vienmēr

Mīlestība ir tik skaista, tik neglīta,
viņa ar melniem maisiņiem staigā,
čaukstinošas, smirdule.
Nīgērrijā mamma sēž,
salikusi rokas uz ceļiem
un ieelpo, un Anglijā, un ugunī
tēvs, un diķi, un peldus, un pēc tam,
un vajadzētu tikt vaļā no šiem
mazajiem vārdiņiem,
un vēlāk, un vēlāk.
Nodevība pret svēto garu –
iedzerta melna kafija mirkli,
kad viņš,
viņa, nevari – viņa,

kad kaut kas, kad tas,
tas ir noniecinoši, manuprāt,
teikt par svēto garu «kaut kas»
vai «tas».

Varbūt vispār vēl teiksi «tas tur»:
tas tur rindā ar alu plastmasas pudelē,
kurš lūdz pārskaitīt naudu,
jo viņam šodien slikti ar acīm,
es baidos uz viņu paskatīties,
jo acu vietā tam mans melnais diķis
mēnešiem nemazgātās pieres vidū.

Tas tur, kas rāpjas kalnā bez stiprinājumiem.
Tas tur, kas kliedz, kas ārdās, kas spārdās,
kas netic nemirstībai, kā dendijs
pārlicis kāju pār kāju,
mutē neviena zoba,
cigaretēs saucas *Rothmans*,
mūs savieno šaura taciņa,
kaut viendienītei tas būtu lielceļš.
Nāc, skaties, nopil lietus lāse,
manas meitas jau lielas,
es varēšu atkal sākt dzert
vai arī sēdēšu,
saliekot rokas uz ceļiem,
gaidot to tur mirkli,
kad sapratišu no jauna,
ka tā taču
esmu es.

Dobjš sitiens pie durvīm
naktī
cauri sapnim
tas uzrauj mani augšā
sapnī
dobjš klauvējiens.
Viņi ienāk tik pārbijušies.
Iebaidījuši cilvēku tur dziļāk sevi
dziļumā aiz diķa,
aiz melnajiem akmeņiem,
iebaudījuši cilvēku,
tur, klakšķinot vilka zobus,
celties
gulties
atvērt
aizvērt
paklausīt
klusēt
molčatj
šineļos
ādas jakās
ar stroķiem
ienāk, izrauj no gultām,
no dzīvēm,
pārbijušies no skata,
no nākotnes,
no vilcienu, kurš aizies bez viņiem,
ar mieru upurēt savām bailēm no nāves
bērnus, veciņus, savus vecākus, sievas,

ticot caur vairāku nedēļu reibumu,
 ticot caur vairāku nedēļu reibumu,
 ticot, ka šie upura jēri
 nesis tiem pestīšanu
 pašiem no sevis.
 Nokod roku sev, leitnant Bērziņ,
 nokod roku un paliec mājās.
 Labāk tev gaidīt dobru sitienu durvīs
 ar savu cilvēku klēpī.

Mūžīgā dzīve

var uzspridzināties Gaziantepā,
 var tapt uzspridzināts Gaziantepā,
 var paslidēt uz tramvaja sliedēm,
 uz kurām Annuška izlējusi saulespuķu eļļu,
 var nomirt no iedzimas nieru sklerozes,
 var nomirt no sirds kaites,
 milējoties dušā,
 var tapt saplosīta gabalos,
 pirms tam izdrāzta neskaitāmas reizes,
 var nomirt cietuma kamerā,
 var nomirt bailēs,
 ka uzrakstītais piepildīsies tavā dzīvē,
 var izdzēst uzrakstīto tekstu,
 un iziet uz balkona uzpipēt,
 var nomirt no meteorīta šķembas,
 kas trāpa tev,
 kad esi izgājusi uz balkona uzpipēt,
 meteorīts, krītot saspridzināts,
 lai visa pasaule nebūtu pagalam,
 var nomirt no snaipera,
 kurš saligts novākt kādu,
 kurš vāc pierādījumus,
 ka tas nebija meteorīts,
 bet citplanētiešu kuģis,
 var nokrist pa kosmosa kuģa kāpnēm,
 slidot prom no vīrieša guļamistabas zaļā sievietē,
 baidoties, ka uzzinās
 par viņu sakaru,
 kas uz planētas X joprojām ir sodāma lieta,
 var saēsties vecas olas,
 un nomirt purkšķinādams,
 var tapt nomocīts,
 var nomocīt un dvēsele nomirt,
 var paklupt, saslimt un nosalt,
 var aizmigt un nepamosties,
 var atrast vecu mīnu,
 var pats izlemt un aiziet,
 var nolēkt, saēsties, iedzert,
 var atriebjoties,
 nokaut un tapt nokauts,
 var lūgšanas laikā,
 var vēlāk,
 var koncertā, olimpiādē, var jebkurā vietā un
 laikā,
 jebkurā telpā un laikā,
 telpā un laikā var.

Bet mūžīgā dzīve sākas īsajā mirklī pirms tam.

Tumša

Uzbeku sievietē platiem vaibstiem
 tumša
 upe, kas atrodas un atkal no jauna atrodas,
 atnesas
 debesu upe
 tum
 tum
 tum
 mša
 mša
 ašmet
 Kad tumsa atkāpjas, tad debesis kļūst siltāk

Meitene ar tikliņu rokās
 iet pa zemes ceļu.
 Tas ir Dienvidos.
 Viņa
 vai es
 vai viņa vai es

kaut kā neērti

Šķēres ir bīstams instruments bērnu rokās
 kāš
 kāšē viņš jau trešo dienu

Meitene ar tikliņu rokās
 iet pa zemes ceļu.
 Viņai ir augsti vaigu kauli
 Viņa ir veselīga un laimīga
 Viņa drīz brauks uz pilsētu, lai mācītos par sko-
 lotāju.

Skolotāju.

Tajā, kā viņas augums kustas, Dienvidu saules
 ieskaits, ir kara iedīgļis.

Tumša
 Tumša

Viņas ciemata pēc diviem mēnešiem vairs nebūs.
 Ko mēs varam izdarīt, lai to novērstu?

Upe plūst melna ūdens piepildīta līdz malām
 es pielieku glāzi pie lūpām
 tumša
 tumša
 šatum
 satums
 tum tum tum
 tum tum tum
 ša šatum

Dieva plauksta pār viņu un mums visiem šai
 karstās tumsas pilnajā dienā.
 Šatum šatum

Veronika Kivisilla

Virve — zirnekļa pavediens

Veronika Kivisilla (1978) ir igauņu dzejniece, stāstniece un dziedātāja, arī mācību grāmatu autore un bērnu dziesmu krājumu sastādītāja. Viņa publicējusi trīs dzejoļu krājumus. Pēdējais — 2015. gadā iznākušais *Cantus Firmus* — bija nominēts Igaunijas Kultūrkapitāla dzejas balvai. Veronikas dzejā izpaužas viņas stāstnieces talants un spēja ikdienā un parastos notikumos atrast lielākus simbolus un nozīmes, kas piešķir jēgu eksistencei. Solis no ikdienišķuma miglas līdz nozīmes uzplaisnījumam ir isāks, nekā spējam iedomāties.

Esmu mājās un gaidu Dievu
pie vaļēja loga gaidu
savu mazo Dievu
kuram tūlīt tūlīt būtu jāpārnāk
istabas izvēdinātas
galdā kūp vienkārša maltīte no nekā
un gaida mūs
(ir taču mēneša beigas un
labi izvēdinājies arī maks)
tomēr es zinu ka
tukšums bieži ir svētība
un nekas ir viss

tur jau nāk mans maziņais Dievs
ap viņu viss plīvo
svētlaimīgi un bezrūpīgi
mētelis kedu šņores šalle
somas rāvējs līdz galam vaļā
viņš puļķīti velk gar žogu latām
un tās dzied
un šādu mūziku radīt prot
tikai mazmazītiņš Dievs

viņš ienāk iekšā
un redzi viņam rokā ir saldējums vafelē
rotāts ar jaunajiem egļu dzinumiem
un viņš saka jo zina:
garšīgāk ja nav tikai salds
bet ir arī drusku skābens un rūgtens

un tad viņš man stāsta par
vāverēm siļiem un sarkanriklitēm
un par to ka mēdz spēlēt vienu slepenu spēli
kuru spēlēju arī es
kad biju vēl maziņš Dievs:
ja redzēsi dzeni
būs laba diena
un mēs stāstām viens otram
vienus un tos pašus stāstus
un mums neapnik

mammu pastāsti vēl
kā bija turēt rokās sarkankrūtīti
kurš reiz ielidoja virtuves logā
un tad apdullis nokrita zemē

skatos uz viņu un domāju:
mans Dievs ir izaudzis
viņš ir iesviedis zeķes kaktā
un apņēmīgi ar pinceti pats
skabargu velk no kājas ikšķa
taču mazgāt kājas Dievam vēl netik
to ieraugu vakarā kad viņš guļ
pabāzis skrambainās pekas ārā no segas
tas gan man neliedz
noliekties un noskūpstīt viņam kājas
mans Dievs pa miegam uz mirkli savēl
pirkstus čokurā un pēc tam mierīgi turpina gulēt
taču es vēl ilgi ilgi sēžu
šīs dievišķās kustības skaistumā

Mammai

Vasaras mēras dienas rītā
dzīve ir vēl trauzlāka nekā parasti

kaiju satrauktās klaigas
skalda un sakapā domas
sažņaudzas sirds

mammu man bail
braukt pie tevis uz slimnīcu
vasaras mēras dienas rītā
kad šķiet ka zem pīkstošiem aparātiem
visa pasaule elso

tu esi ļoti maziņa
tajā lielajā mājā
un gaidi lai kāds
pasaka istos vārdus
vai tagad ir laiks tos prast?

tava balss telefonā bija tāda
ka spēju tikai krampjaini domāt:
man darbā uz galda stāv
stikla eņģelis alvas ietvarā
kura trauklais kakls
smago galvu tomēr notur

uz slimnīcas kāpnēm
trīs krievu sievas piekārtu
asinssarkano lakatu bārkstis
un runā
ka cerība ir vienmēr
jāprot tik paciesties
viņas droši vien ir
Vera Nadežda Ļuba

vasaras māras dienas rītā
ticība
cerība
un mīlestība
ir tuvāk nekā parasti

No cita koka tēstam zēnam

Septembrī pie kapsētas vārtiem pārdodu krizan-
tēmas
ko audzē mana mamma
baltas un tumši lillā

neviens no klasesbiedriem nezina
ka savas brīvdienas pavadu šeit
neviens no viņiem vēl nedomā
kas un kādas krizantēmas
reiz nesīs uz viņa kapu

pavasaros ar mammu pārdodam
atraitnītes un pīmulas
vasarā galvenokārt begonijas
bet tagad krizantēmas
un pašus pēdējos viršus
kas nostāv līdz
sala sastindzinātās kapu kopiņas
pavasari kļūst mīkstas
un sedzas ar neaizmirstuļu segu

nāku te jau trīspadsmit gadu
no bērna kājas
vecaistēvs bija kapracis
nu arī viņš dus pazīstamajā zemes klēpī
kremēšanu viņš negribēja
urna ir šaura un smacīga
kā tur lai izstiepj kājas
kā lai spīļastes vienā mierā
taisa ejas galvaskausā un potītēs

mantojumā vecaistēvs man atstāja divas lāpstas
es viņam uz kapa uzstādīju lēzenu kadiķi

bieži jo bieži nācu viņam līdzī
kapsētā itin nekad nemaldījos
visi celiņi bija tuvi un zināmi
tāpat kā vārdi uz pieminētajiem

vecotēvu atceros labi
viņam nepatika ja kāds teica:
satriekšu tevi pišļos

reiz vasaras brīvlaikā
pie manis ciemojās klasesbiedrs
dārza mājā šķirstījām vecas avīzes
kad draugs teica
paklau palasām sēru vēstis
es piekritu jo pats tās pētīju visai bieži
bet viņš sāka skaļi smieties
par visu šo mirušo vārdiem
ar to mūsu draudzība beidzās

nākamajā rudenī kādā svētdienā
klasesbiedrs kopā ar mammu
pie kapsētas vārtiem pirka krizantēmas —
es nejausi zināju kāpēc —
un tad piepeši ieraudzīja tur mani
baidījies ka nākamajā dienā
vāvuļos visa skola
taču nē lielajā starpbrīdī klasesbiedrs
pienāca klāt un klusītēm atvainojās

ir septembris
kārtējā svētdiena
un turpinās veco sievu vasara
galvenokārt vecas sievas
pērk no mums krizantēmas
baltas un tumši lillā

kad satumst
aiznesu vecamtēvam šīsdienas pēdējās puķes
pa mazajiem celiņiem mājup ejot
es nekad neapmaldos

dzīves gaitās nav drošāka ceļveža par nāvi

Kad pienāk rīts
griezīgi dzidrs rīts
pārāk dzidrs
kā zivs zviņā
smails kā lāstekas piķis
tad ieraugi ka virve
uz kuras tu dejo
patiesībā ir zirnekļa pavediens

Visu laiku kāds kaut ko raksta

Andas Buševicas intervija ar grāmatizdevēju Daci Sparāni-Freimani

Dace Sparāne-Freimane (1968) ir dzejniece, redaktore un grāmatizdevēja. Dzejas krājumi *Zīdpapīra vēdzirnavas* (2002) un *Sapnis par annu virdžīniju* (2010). No krievu valodas tulkojusi Sergeja Loiko romānus *Lidosta* (2016) un *Reiss* (2017). Nozīmīgākais izdevējdarbības projekts — romānu sērija *Mēs. Latvija, XX gadsimts* (2014—2018).

Anda Buševica (1972) ir Latvijas Radio 1 redaktore un programmu vadītāja. Raksta par literatūru, teātri, filozofiju, folkloru.

Ielūkojoties Daces Sparānes-Freimanes lietišķajā biogrāfijā, var pārliecināties, ka pēc pirmās izglītības — apģērbu modelētājas — inspirētiem desmit darba gadiem visas nākamās viņas darbvietas, sākot ar 90. gadu otro pusi, bijušas saistītas ar grāmatām. Dace bijusi pārdevēja *Aperito Libro* — grāmatnīcā, kas neatkarīgās Latvijas pirmajos gados cerēja piedāvāt lasītājiem jaunu grāmatu pārdošanas konceptu — gan iespēju lasīt grāmatas uz vietas, gan pasūtīt. Tālāk — korektore, izdevniecības biroja un projektu vadītāja apgādā *Atēna*.

Kopš 2005. gada Daces Sparānes-Freimanes darbavietā ir izdevniecība *Dienas Grāmata*, sākotnēji viņa bija izdevniecības galvenā redaktore, vēlāk arī vadītāja. Aizvadīto gadu laikā izdots ap 360 grāmatu, kuru autori sapelnījuši kopskaitā ap 60 balvām.

Ar Daci Sparāni-Freimani tiekamies izdevniecības *Dienas Grāmata* birojā Rīgā, pavisam nelielā telpā Mūkusalas ielā. Apaļš galds, piemērots divām trijām kafijas krūzēm, rokas stiepiena attālumā strādā citi izdevniecības darbinieki. Dacei aiz muguras kā pašas būvēts bastions siena ar izdotajām grāmatām. Lai pamatotu vienu vai otru intervijā izskanējušu izteikumu, no krēsla nepieceloties, pat lāgā nepagriežoties, izdevēja nekļūdīgi izvelk no grāmatplaukta vajadzīgo, atšķir titullapu, salīdzina gadskaitļus, precizē atbildes uz jautājumiem.

Mēs esam laikabiedres, daudz kas no *Dienas Grāmatas* plauktā esošā atstājis pēdas arī manā lasītājas biogrāfijā. Gundegas Repšes satricinošā atklātība savā un lasītāja priekšā «metālu» ciklā.

Cieņas apliecinājums kriminālstāstu meistaram Andrim Kolbergam, nepieļaujot viņa romānu publikšanu citā laikmetā. Edvarda Vitmora *Jeruzālemes kvartets*, kas aizdeva sajūsmu doties uz šo pilsētu. Izcilu poligrāfijas kvalitāti *Dienas Grāmata* demonstrē, izdodot Aivara Vilipsōna *Ārprātija piedzīvojumus*. Man šķiet, neviens pat nenojauta, ka šī grāmata varētu iepatīties plašākam, ne tikai mākslinieka kuplajam paziņu lokam vien, un kļūt par dižpārdokli. Blakus kafijas tasei Dace noliek grāmatu, uz kuras vāka arī Vilipsōna zīmējums — *Vīna meditācija sievietei. Patiess stāsts* par ceļu cauri dzeršanas postam. To var likt pašpalīdzības grāmatu kaudzītē, bet grāmatas valoda ir brīnišķīgi dzīva, dzirkstoša, ir bauda to lasīt. Ja cilvēkam nav ne mazāko pretenziju uz literatūras radīšanu, reizēm sanāk pat ļoti laba literatūra, komentē izdevēja.

Valstisku nozīmību *Dienas Grāmatai* pēdējos gados piešķirusi sērija *Mēs. Latvija, XX gadsimts*, kas šogad Starptautiskajā Londonas grāmatu tirgū, kur Baltijas valstīm tiks piešķirta īpaša vēriba, būs viens no Latvijas literatūras veiksmes stāstiem.

Vai atceries, kā dzima tavas attiecības ar grāmatām?

Droši vien kā visiem — kad iemācās lasīt. Tas notika kaut kā uzreiz, tik tiešām — agrā bērnībā.

Ko lasīji?

Pasakas. Mums laukos bija laba bibliotēka, arī mājās daudz grāmatu. Tas bija brīnišķīgs veids, kā panākt, lai tev visi liek mieru. Tev jāiet ārā dzīvoties, bet tu vari paņemt grāmatu, kaut kur nolist un būt tur, kur tev labāk patīk. Es ļoti agri atklāju, ka literatūra ir tā vieta, kur gribu dzīvot.

Kuras grāmatas ietekmēja, atstāja nospiedumus tevi?

Folklorā. Visādu tautu mīti un pasakas. Tad nāca ceļojumu un vēstures sērijas, proti, visi iespējamie veidi, kā caur valodu vari saņemt stāstus un izzināt pasauli, visu to iespējamo un neiespējamo, kas dzīvē varētu notikt. Runājot par literatūru, pirmie autori, kas man atklāja, ka literatūra ir kas vairāk nekā tikai stāsts, droši vien kā daudziem pusaudžiem, bija Markess un Hese.

Tu arī pati raksti. Dzejoļu krājumi (*Sapnis par annu virdžīniju. Didaktika. Rīga: Mansards, 2010, un Zīdpapīra vēdzirnavas. Rīga: Atēna, 2002*) iznāca, pirms kļuvi par izdevēju. Tavā lasītājas pieredzē neatradu jēlkādu sakaru ar to, kāpēc sāki rakstīt dzeju.

Ar dzeju jau vispār nekam nav nekāda sakara, vismaz manā skatījumā. Bet tas, ka esi literatūrā iekšā, droši vien ietekmē. Dzeja kā tev ērtais formulējuma veids, kurā mēģini savu pasauli izstāstīt, kaut ko noskaidrot priekš sevis.

Mēģināšu jautājumu formulēt citādi. Vai tavas attiecības ar grāmatām, izdevējas darba priekšvēsturi veidojusi Latvijas literārā vide, kurā biji pat ļoti aktīva kā dzejniece, vai arī tie bijuši tieši drukātie teksti, lasītāja divvientulība ar grāmatu?

Grāmatizdevēja un redaktore Dace Sparāne-Freimane *Dienas Grāmatā* ir kopš apgāda dibināšanas 2005. gadā: «Man ir daudz vieglāk strādāt nekā cilvēkam, kuram ir izglītība biznesa zinībās un viņš izdomā nodarboties ar grāmatu izdošanu.» Foto — Kristaps Kalns

Ja tu domā izdevniecības vidi, tad, jā, tev ir taisnība. Tā vispirms bija ļoti aktīvā būšana literatūras vidē, pašai to izbaudot kā autorei, tā teikt, visnepatīkamākās šīs dzīves puses, izejot cauri problēmām, kam autors iet cauri.

Problēmām?

Ka tu nevienu neinteresē, ka tev nav naudas. Kā tikt pie dzirdīgām ausīm. Es neticu nevienam rakstniekam, kurš stāsta, ka viņš raksta tikai sev, kādai mistiskai atvilktnei. Tā nav! Tik un tā tas ir tavš vēstījums. Ļoti labi atceros, kā pirmo reizi kādā no semināriem publiski lasīju savu dzeju. Un pēkšņi sapratu — jā, tas ir tas, ko esmu gribējusi. Likās, ka pār lūpu nevaru pārspļaut, kur nu vēl kādu uzrunāt. Te pēkšņi tu atveries un runā! Tev ir, ko teikt! Vismaz pašai tā liekas.

Šī pieredze man ļāvusi izdevēju vidē darboties. Tas, ka es zinu šo autora pusi, zinu visus autorus, neteiksim gluži «kā raibus suņus», bet es viņus pazīstu kā cilvēkus. Zinu, kā viņi jūtas, ko viņiem vajag, ko no viņiem var sagaidīt. Principā, pārzinot visu to lauku, ir daudz vieglāk strādāt nekā cilvēkam, kuram ir izglītība biznesa zinībās un viņš izdomā nodarboties ar grāmatu izdošanu

kā biznesu.

Vai izglītību biznesa zinībās minēji kā piemēru, vai tā tiešām ir tava izglītība?

Esmu beigusi Biznesa vadības koledžu.

Nevis filologus?

Filologus es nepabeidzu, bet, kā visi, esmu tur mācījusies. (Smejas.)

Vai arī kā izdevējai tev ir šī sajūta, ko nupat aprakstīji? Tev ir, ko teikt? Tā ir iespēja uzrunāt publiski?

Es to varu darīt, ja vajag. Ja tie ir mani teksti, ja man ir, ko teikt, es to vēlos izstāstīt. Kaut arī varbūt esmu kautrīgs, iekšupvērsts cilvēks. Arī tad, ja tas ir cita autora teksts, zinu, par ko tas ir, zinu, kāpēc to izdevu, un vēlos par to runāt.

Vai kā izdevējai tev ir iespēja radīt ar savu autoru tekstiem? Kā piemēru minēšu pagājušajā gadā *Dienas Grāmatā* iznākušo Noras Ikstenas stāstu krājumu *Trīs*, kurā apkopoti trīs romāni — *Jaunavas mācība*, *Dzīves svinēšana*, *Mātes piens*. Cik zinu, tā bija tava ideja, ka šie darbi izdodami no jauna vienos vākos, parādot, kā rakstniece 17 gadu laikā izstrādā vienu tēmu, tikai katrā dzīves vai literārās darbības posmā citādi.

Tas ir tāds papildu moments, kas palīdz *Dienas Grāmatai*.

Vai ir bijuši vēl kādi gadījumi, kad esi juties kā grāmatas līdzautore?

Līdzautore — tā es negribētu teikt. Autors ir viens, un tas ir grāmatas autors. Un ir vienalga, cik daudz, piemēram, redaktors ir iejaucies tekstā, varbūt viņš pat līcis autoram šo darbu pārakstīt no jauna. Nē, tu tik un tā esi tikai redaktors, zini savu vietu.

Bet man ir bijis ļoti liels gandarījums strādāt ar Jāņa Einfelda tekstiem. Kopš 2005. gada, kad Einfelds bija palicis «nepieskatīts», viņa grāmatas ir iznākušas tikai *Dienas Grāmatā*. Ko tādu izdot nevar atļauties katru gadu, bet man ir liels gandarījums strādāt ar ļoti nopietniem, sarežģītiem, «lieliem» literatūras tekstiem. Tā, kā tas bija pie Einfelda grāmatas, burtiski sēžot Jānim blakus un pa vārdam, pa teikumam ejot uzrakstītajam cauri, lai saprastu, kā viņš domā, ko īsti grib pateikt. Retajam no mums ir tik perfekta valodas, gramatikas un sintakses izjūta, lai uzreiz pateiktu tieši to, ko esi domājis. Tur ir jāiegulda milzīgs darbs.

Vai *Dienas Grāmata* strādā ar noteiktu redaktoru loku, kas rada izdevniecības grāmatu valodas standartu?

Katrai grāmatai ir vismaz viens redaktors, plus vēl es — kā pārlasītāja vai starpniece starp autoru un redaktoru. Pamatā tā ir Gundega Blumberga, kura ir patiešām ļoti laba literatūras redaktore. Gadās specifiski darbi, kad zinu, ka cits redaktors ar šo darbu tiks galā labāk, jo vienkārši pārzina lauku. Mūsu redaktori ir Vents Zvaigzne, Guntis Berelis, Sigita Kušnere, Arvis Kolmanis, kādu no viņiem uzaicinu kā konkrētajam darbam piemērotāko.

***Dienas Grāmatā* tu strādā kopš tās dibinā-**

Man ir liels gandarījums strādāt ar ļoti nopietniem, sarežģītiem, «lieliem» literatūras tekstiem

šanas 2005. gadā. Cik atceros, izdevniecība dzima no idejas, kad laikraksts *Diena* vēlējās saviem lasītājiem piedāvāt 20. gadsimta literatūras klasikas darbu sēriju.

Tas jau bija vēlāk, 2007. gadā. Izdevniecības darbība sākās ar Ditas Rietumas un Normunda Naumaņa *365 Dienas filmām*. Vadība izdomāja, ka *Dienai* ir ļoti daudz vērtīga materiāla – kāpēc gan tam nepārtapt grāmatās? Iznāca, piemēram, Pāvela Širova grāmata par Čečeniju, Ata Klimoviča *Personiskā Latvija*. Arī Ditas un Normunda grāmatas un eseju grāmatas, kas avīzē tikušas sākotnēji publicētas kā slejas. Taču bija arī oriģinālliteratūra un tulkotā literatūra. Tā kā tobrīd *Diena* bija liela un varena un jūra bija līdz ceļiem, tika pieņemts lēmums, ka *Dienas Grāmata* būs tā izdevniecība, kas varēs atļauties izdot labu literatūru, neraizējoties par finansiālo pusi. Pēc dažiem gadiem izrādījās, ka tā varbūt nav gluži taisnība, bet ar iesākto nācās tikt galā.

Klasikas darbu sēriju 2007. gadā *Diena* patiesībā istenoja kā papildu produktu. Tas ir amizanti – daudzi uzskata, ka tas bija *Dienas Grāmatas* produkts, bet patiesībā tas bija mūsu neželīgākais konkurents, kas uz veselu gadu mums *Dienā* atņēma reklāmas laukumus! Taču pašu ideju es joprojām atbalstu, man liekas, tā bija baigi, baigi foršā! Protams, grāmatniecības vide to dažādu iemeslu, bet pamatā jau cilvēciskās skaudības dēļ «noraka». Jo sērijas uzdevums bija «paņemt» lielveikalus. Tagad gan *Zvaigzne*, gan *Jāņa Rozes apgāds* itin veiksmīgi iekļāvušies lielveikalos.

Atzišos, šī sērija manā grāmatplauktā nav goda vietā neērtās drukas dēļ. Taču tolaik izdevēji mācījās pielāgoties grāmatlasītāju paradumu maiņai. Kā tu vērtē toreizējās idejas – lētāka grāmatu ražošana, grāmatu iepludināšana starp ikdienas precēm?

Cena vienmēr ir tas instruments, ar ko var ietekmēt tirgu. Taču daudz vairāk ļaunuma var nodarīt cenu dempingošana. Daļu grāmatu, kurām nav citu kustības izredžu, kādu laiku var nocenot, taču tas ir jādara ļoti prātīgi, nevar piegāzt veikalu ar lētām grāmatām, pieradinot pircēju pie tā. Ko izdevējs darīs pēc gadiem diviem trim? Kā atpelnis to, ko grāmata reāli izmaksā?

Kāda ir lasošās daļas pirktspēja Latvijā?

Te jāskatās nevis vispārējā pirktspēja, bet mūsu konkrētā auditorija. Tie ir cilvēki, kuri meklē labu literatūru, bet kuri parasti nav ļoti labi atalgoti. Augsti atalgotiem cilvēkiem, es pieņemu, dzīvē ir daudz citu mērķu un uzdevumu, kam viņi atvēl savu laiku, un lielākoties tajos neietilpst interese par labu literatūru.

Varbūt lasošo auditorija Latvijā vienkārši ir ļoti neliela? Nav pat, uz ko tiekties?

Tomēr lasa un lasa aizvien vairāk. Varu tā teikt kaut vai pēc 20. gadsimta romānu sērijas pieredzes – cilvēki gan lasa, gan pērk tās grāmatas. Man nevienā brīdī sapņos nerādījās, ka ir iespējams iekustināt ne tikai lasīšanu bibliotēkās, kas

jau tāpat visu laiku ir daudz maz līmenī. Mums pat uz biroju nāk lasītāji, kas skaidri izstāsta, ka šitā un šitā grāmata kategoriski nepatīk, bet par šo viņš ir pilnīgā sajūsmā, tāpēc piedod tās iepriekšējās. Un izlasītas tiek visas.

Vai *Dienas Grāmatas* rekordtirāžas ir saistītas ar 20. gadsimta romānu sēriju?

Jā, to jau visi zina, medijos tika vēstīts par Noras Ikstenas *Mātes pienu*. Grāmata iznāca 2015. gada beigās, pašlaik pārdoti 20 000. Tas ir neiedomājams skaitlis nopietnājam daiļliteratūrai. Nezinu, kādas ir tirāžas Guntara Rača dzejas grāmatai vai Karīnas Račko erotiskajam romānam *Saplēstās mežģīnes*. Tas galīgi nav mans lauciņš. Pieņemu, ka to skaitļi ir vēl lielāki, un manis minētie uz šī fona skaitās normāli vai visai pieticīgi.

Mūsu saruna notiek Mūkusalas ielā, *Dienas Grāmata* nepārvācās līdz laikrakstam *Diena* uz Andrejsalu. Kādreiz *Dienas* ābeļdārzā tika svinēti brīnišķīgi grāmatu atvēršanas svētki, kad autoriem tika doti uzdevumi – rakstīt esejas, uzstāties publiski – tas bija dzīvi un iedvesmojoši!

Ābeļdārzā tagad ir citi iemītņieki. Bet es joprojām Ķīpsalas grāmatizstādē vai grāmatu atvēršanā cenšos iepriekš uzrunāt kādu kritiķi vai lasītāju, grāmatas redaktoru vai autoru, lai tās nav tikai iepazīstināšanas un runas, lai notiek kaut kāda domu apmaiņa par šo grāmatu. Starp citu, šo ideju noskatījos no Gundegas Repšes, jo viņa, pēc pašas izjūsta pienākuma, savām grāmatu prezentācijām vienmēr uzraksta arī eseju, un tas ir ļoti vērtīgi.

Gribu tev atgādināt par laiku, kad *Kultūras Dienā* biji prozas lappuses literārā redaktore.

Jā, kamēr tāda tur bija. Tas bija ļoti interesants laiks – lasīt un vākt materiālus prozas lappusei.

Pieņemu, ka tas arī izdevējdarbībai deva kādas idejas. *Kultūras Diena* mēģināja atdzīvināt īsprozu kā žanru, tika rīkots konkurss *Stāstu tramvajs*...

Turklāt tika izdotas piecas Prozas lasījumu grāmatas – *Prozas lasījumi klātienē un neklātienē*. Tajās publicēja Prozas lasījumu stāstus, kamēr kāds vēl tajos reālus stāstus lasīja, un arī *Kultūras Dienā* savāko, proti, stāstus, kas vēl nebija publicēti grāmatās, bet bija ievēribas cienīgi. Tad avīzē šis posms beidzās, un Prozas lasījumi arī sāka attālināties no savas «misijas».

???

Līdz 2008.–2009. gadam katrā no Prozas lasījumiem izskanēja vismaz 3–4 patiešām spoži stāsti, laba īsproza. Bet tagad tiek lasīti romānu fragmenti un arī galīgas blēņas. Atnāk izklaidēt auditoriju un iet mājās!

Kaut kas nav kārtībā ar nolikumu, spēles noteikumiem?

Nezinu. Ir jau bijuši vairāki mēģinājumi kaut ko mainīt.

Par ko raksta latviešu autori?

No šī brīža literārajiem – nosacīti! – izdevu-

Dace Sparāne-Freimane: «Lai ko lasītāji teiktu par atsevišķiem 20. gs. vēstures sērijas darbiem, es uzskatu, ka uzdevums ir izpildīts.»

Foto — Kristaps Kalns

miem, kas mēģina piedāvāt prozu, tie, kuros kaut ko prozai līdzīgu redzu, viens gadījums ir *Rīgas Laika* esejas, piemēram, Rihards Bargais. Tie ir ļoti labi, mūsdienīgi stāsti, neviens cits tā neraksta! Un nevis tās mazās blēņas, ko viņš izdod grāmatās, bet tur, lūk, ir literatūra! Otrs gadījums — Viestura Vecgrāvja «izrakteņi» *Domuzimē*. Man bija liels prieks, ka viņš vēlreiz izcēla saulītē Poruka *Čūsku*. Bet no tā, kas parādās prozā vai tiek publicēts periodikā, baigi maz ir tāda, ar ko griešos strādāt.

Vai ir kādas tēmas, par ko latviešu autori vienkārši neraksta? Un tu gaidi, kad beidzot izšķilsies.

Nevar jau teikt, ka neraksta. Jautājums — cik veiksmīgi? Piemēram, par cilvēku šeit un šodien. Principā jau raksta! Bet ne vienmēr darbi ir pārlicinoši. Tas droši vien ir grūts uzdevums, un tomēr — pasaulē šī tēma tiek attīstīta, ir tulkotie romāni, kuros šolaiku cilvēks parādīts visdažādākajās dzīves situācijās, taču par latviešu literatūru man drīzāk ir sajūta, ka tajā šīs tēmas nav.

Nāk mūsu sarunas saldais ēdiens — 20. gadsimta romānu sērija! Kāpēc tieši *Dienas Grāmata* kļuva par tās izdevēju?

Tāpēc, ka mēs ar Gundegu Repši to izdomājām! Tas bija 2011. gadā, bet sākās viss vēl kādus gadus agrāk. Vai atceries, kāds grāmatniecībā bija 2008. un 2009. gads? Absolūts «melns cau-

rums»! 2009. gada pirmajā pusē grāmatām uzlika 21% PVN.

Vai tiešām pietika paaugstināt grāmatas cenu, lai «atvienotu» no lasīšanas cilvēkus, kas grāmatpirkšanas paradumu bija uzturējuši gadu desmitiem!

Pirms tam bija pazeminātā PVN likme, varbūt 5%, vairs neatceros, un tad to pēkšņi pacēla līdz 21%. Tas visu nokāva pusgada laikā! Grāmatas, kas iznāca 2009. gada pirmajā pusē, — labas, vērtīgas grāmatas — vēl tagad stāv noliktavās. Viss tirgus nokrita kā miris. Likme noturējās pusgadu, tad to samazināja līdz 12%, kā ir arī šobrīd, bet no tās bedres izdevniecības izrāpās tikai ap 2013. gadu. Bija vajadzīgi pieci gadi, lai atkoptos! Bija tādi, kas tā arī neatkopās. Tāpat melnā svītra, nevienam neko labi negāja, arī VKKF naudas bija mazāk. Ko darīt? Gundegai radās doma, protams, tā bija arī viņas pilsoniskā stāja, ka vajag sākt rakt par to, kāpēc mēs šeit un šodien esam tādi. Vajag uzrakstīt par 20. gadsimtu! Tapa rakstnieču stāstu krājums *XX gs. Latvija*. Ne jau nu pati grāmata bija tirgū tik populāra, nepavisam ne. Taču ideja tika pamanīta, un arī lielākā daļa autoru uzskatīja, ka tas ir liels un interesants materiāls. Tad Gundegai radās ideja par romānu sēriju, kas tobrīd likās... Kāda romānu sērija?! Kā mēs to dabūsim gatavu? Tomēr, uzrunājot autorus, kas likās attiecīgajam perio-

Sērijas romāni varbūt ir kaut ko labu izdarījuši, pierādot, ka nebūt nav garlaicīgi lasīt par, teiksim, 1918. gadu

dam piemēroti, pamazām noorganizējās rakstītāju grupa.

Nebijis gadījums latviešu šolaiku literatūrā – pasūtījums.

Tā nav nekāda pasūtījuma literatūra! Jo nebija nekāda valsts pasūtījuma. 2013. gadā bija VKKF mērķprogramma *Nacionālā identitāte*, ikvienam bija iespēja iesniegt savas idejas, un šie autori organizēti iesniedza pieteikumus radošajām stipendijām. Jo nav jau tā, ka valsts nepiešķir līdzekļus rakstniecībai, bet ir jāseko līdzī iespējām. Tas bija kopīgs projekts, un tam noticēja. Atlika tikai īstenot.

Tomēr daļai autoru nebija pieredzes arhīvu materiālu apgūšanā, šādu romānu rakstīšanā. Nācās apgūt! Arī šīs prasmes varam uzskatīt par ilgtermiņa ieguldījumu.

Piemēram, Inga Gaile, kurai nebija nekādas pieredzes romānu rakstīšanā, uzrakstīja brīnišķīgu romānu.

Berelis, kurš gadiem ilgi nebija rakstītājs...

Guntis Berelis teica: ahā, man ir viena ideja, ko taisni vajadzēja papētīt. Izdarīsim! Lai ko lasītāji teiktu par atsevišķiem sērijas darbiem, es uzskatu, ka uzdevums ir izpildīts. Autoriem bija jārada savs skatījums uz 20. gadsimta notikumiem. Nevis jāatstāsta vēstures stāsts, bet jāiedod savs, mūsdienu cilvēka skatījums, un tas ir izdarīts.

Man bija iespēja pabūt pagājušā gada Londonas Starptautiskajā grāmatu tirgū, kur autori Osvalds Zebris, Pauls Bankovskis, Nora Ikstena tirgus apmeklētājus iepazīstināja ar šo sēriju kopumā un savu romānu tēmām. Latvijas vēstures fakti šo prezentāciju padarīja īpaši interesantu, nācās pat atzīt, ka reizēm romāns mani nebija sajūsminājis tik ļoti, cik prezentācijā dzirdētais autora stāsts par darbu ar dokumentiem, atrastajiem vēstures faktiem. Es tiešām saprotu, kāpēc atsevišķi sērijas romāni kļuvuši par līderiem latviešu literatūras tulkošanas programmā!

No sērijas darbiem vairāki ir jau pārdoti izdošanai ārvalstīs. Noras Ikstenas romāns tulkots piecās valodās, noslēgti līgumi par Osvalda Zebra, Paula Bankovska, Ingas Gailles romāniem. Osvalda Zebra romānam ir visvairāk pieteikumu, bet par to ir jāpateicas arī tam, ka viņš ir Eiropas Savienības literatūras balvas laureāts.

Un nevis Mārim Bērziņam, kura *Svina garša* savīļņoja Latviju? Viņš ir Baltijas asamblejas balvas laureāts.

Tā ir. Ļoti daudz kas ir atkarīgs arī no komunikācijas starp literārajiem aģentiem un ārzemju izdevējiem. Ja to pasniedz kā kārtējo stāstu par holokaustu... Bet Māra Bērziņa romāns nekādā gadījumā nav tikai par holokaustu!

Kāda ir izdevēja loma šajā procesā?

Savu ieguldījumu izdevējs būtībā var dot tikai kā vairāk vai mazāk veiksmīgs starpnieks brīdī, kad tirgošanās jau notiek. Kad autoram tiek piedāvāts nepieklājīgi zems avanss, un tev ir jāatrod metaforas pretējās puses pārliecināšanai. Ār-

zemju izdevēja atrašana nav gluži izdevēja darbs. Viens gan – ļoti palīdz starptautiskas balvas, tās tiešām reāli strādā. Daudz kas atkarīgs no paša autora, cik viņš ir aktīvs, mobils, spējīgs iet un par sevi visiem stāstīt. Tas ir drausmīgs uzdevums, bet tas ir jādara. Citādi nav nekādu izredžu, vismaz līdz brīdim, kad attiecīgā autora darbs jau kļuvis par precī un visi to grib.

Dienas Grāmatas katalogā ir arī daudz citu vēstures stāstu. Ingūnas Ullas Cepītes *Ulsiks*, Frīdas Mihelsones *Es izdzīvoju Rumbulā...*

Vai Gunas Rozes *101. kilometrs*, Māras Zālītes *Paradīzes putni*, Sandras Vensko *Maiģā okupācija*. Ļoti daudz! Es par biogrāfijām gribu teikt, ka tās nav sliktāks žanrs vai kas noniecināms, jo arī tā ir krātuve, no kuras smelties informāciju. Paldies Dievam, ka cilvēki savu dzīvi uzraksta un ka kāds to izdod! Par vēsturi jau ir jebkura grāmata, es gribētu izteikt tādu drusku demagoģisku apgalvojumu. Bet sērijas romāni varbūt ir kaut ko labu izdarījuši, pierādot, ka nebūt nav garlaicīgi lasīt par, teiksim, 1918. gadu. Vai, piemēram, Ulbergas romāns par 20. gs. 80. gadiem, pilnīgu stagnācijas periodu. Var atrast veidu, kā izstāstīt aizraujoši!

Vai tagad izdevniecība nobriedusi kādam jaunam konceptuālam projektam?

To nevar tā mākslīgi uztaisīt, lai cik eleganta ideja būtu. Tas notiek, ja saslēdzas vairāki apstākļi, no kuriem galvenais ir autori, kurus tas iedvesmo. Notvertais brīdis, kad viņi grib un spēj par to uzrakstīt.

Tu stāstīji par Latvijas grāmatniecības melnajām svītrām un veiksmēm. Kāds posms nozarē ir šobrīd? Mierīgs?

Nosacīti mierīgs. Papētot izdošanas liknes statistikas pārskatos, var redzēt, ka miera periods ir apmēram pieci gadi, un grāmatniecībā tas ir īpaši izteikti. Grāmatas tiek izdotas, un piecu gadu laikā tirgus tiek piesātināts līdz ūkai, līdz nokrīt. Kādu brīdi «velkas», līdz liekais ir iztērēts, un tad pamazām tirgus atkal aiziet augšā. Tā ka pieci gadi ir pavisam objektīvs lielums.

Kādas ir tendences? Kā mainās lasītāju pieprasījums?

Atceries, ar kādu motivāciju Dace Rukšāne uzrakstīja *Romāniņu* – tendence ar Karinas Račko grāmatu šobrīd ir tieši tāda pati. Nedomāju, ka, paaudzēm mainoties, lasītāju paradumos kaut kas būtu mainījies. Protams, katra nākamā paaudze ir citāda, un es pieņemu, ka gudrāka.

Vai tu pati arī kaut ko šobrīd raksti?

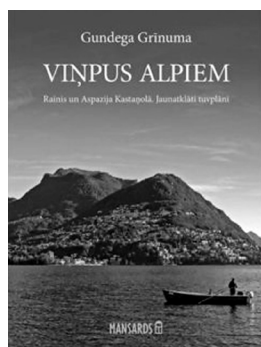
Visu laiku kāds kaut ko raksta. Vienu brīdī man bija bail, ka esmu sevi jau pilnīgi noniecinājusi, noliegusi, iekšējais cenzors iekšējais bija tāds, ka pati neko vairs nespēju pateikt. Jo prasīgums ir audzis nenormāli. Un – ja esi prasīga pret citiem, ko tad tu tur, mīļā, pati raksti? Tomēr nē, rakstu...

Dzeju?

Ne tikai. Bet prozai vajag sasodīti daudz brīvā laika, kura vienkārši nav. ■

Bārbala Simsone

Cilvēki uz robežas

Gundega Grīnuma.
Viņpus Alpiem. Rainis un Aspazija Kastaņolā. Jaunatkārti tuvplāni.
Mansards, 2017

Bārbala Simsone (1978)
ir filoloģijas doktore,
literatūrzinātniece,
kritiķe. Specializējusies
fantāzijas, fantastikas
un šausmu literatūrā.
Publicējusi grāmatas
Iztēles ģeogrāfija.
Mītiskā paradigma 20.
gadsimta fantāzijas
prozā (2010) un *Monstri*
un metaforas. Ieskats
šausmu literatūras
pasaulē (2015).
Regulāri publicē
jaunāko grāmatu
recenzijas Latvijas
kultūras presē.

39

Šķiet, neviens nenoliegs, ka mūsdienās dzīvojam fragmentētā un ātri uztveramas informācijas pārsātinātā laikmetā, kurā grāmatu – it īpaši iedziļināšanos prasošu grāmatu – lasīšana pamazām kļūst par luksusu. Šādos apstākļos laist klajā tūkstoš lappušu biezu akadēmisku pētījumu par gandrīz simt gadu senā pagātnē aizslidējušiem notikumiem šķiet tīrais neprāts. Un tomēr literatūrzinātnieces Gundegas Grīnumas daudzu gadu darbs, pētot latviešu lielā dzejniekpāra Raiņa un Aspazijas dzīves ceļus un krustceļus, iznākumā devis tieši šādu rezultātu – teju tūkstoš lappušu biezu pētījumu par abu dzejnieku trimdas gadiem Šveicē, Kastaņolā «viņpus Alpiem». Jēdziens «akadēmisks pētījums» parasti raisa asociācijas ar nopietnu, pasausu tekstu, taču lasītājs, kurš sadūšosies atšķirt apjomīgo sējumu, drīz sapratīs, ka *Viņpus Alpiem* ir gluži citas raudzes, jo – sirdsdarbs, turklāt iznākums ir zinātniskam diskursam netradicionāli fascinējošs ne tikai faktoloģiskā, bet arī emocionālā aspektā.

Būsim godīgi: liela daļa latviešu lasītāju pirmo un līdz ar to arī pēdējo sastapšanos ar Raiņa un Aspazijas daiļradi piedzīvo skolas vai studiju gados, kad «obligātā literatūra» var kļūt (un var nekļūt) par smagu slogu (lasi – garlaicību). Izglītības dokumentu iegūstam, pārzinādami abu klasiķu populārākos darbus un, iespējams, visai miglaini atminoties dažus biogrāfiskus faktus, kuros Kastaņolas trimda iezīmējas tikai ar svītriņu starp diviem gadskaitļiem. Niecīgajā svītriņā ietilpinātos četrpadsmit gadus Gundega Grīnuma izvērsusi intriģējošā ceļojumā uz pagātni, no dažādiem aspektiem (kā formulē grāmatas apakšvirsraksts, «tuvplāniem») izsekojot būtiskām šī laika norisēm gan abu dižgaru radošajā, gan personiskajā dzīvē.

No vienas puses, Raini un Aspaziju, līdzīgi kā daudzus rakstniekus, kuriem neatraujami piestiprināta klasiķa «etiķete», mūsu domāšanā bieži piemeklē neapskaužamais liktenis ārpus literatūras tikt uzskatītiem par tādiem pašiem granītiem,

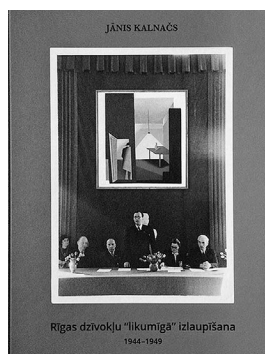
kādi ir tiem veltītie pieminekļi – būtnēm «uz postamenta» bez jūtām un trūkumiem. No otras puses, pēdējā laikā raksturīga kļuvusi tendence par šādiem «ideāliem» uzmeklēt īpaši neglaimojošus biogrāfiskus faktus, kas kļiedzošu virsrakstu veidā tad parādās medijos un reizumis iezogas arī akadēmiskajos tekstos. Gundega Grīnuma savā grāmatā spējusi saglabāt apbrīnojama līdzsvaru starp šīm abām galējībām, savāko faktu materiālā (kas patiesi ir gigantisks) balansējot starp abu dzejnieku trimdas gadu «āriģajām» un «iekšķīgajām» norisēm. No teju trillera cienīgā grāmatas iesākuma, kurā Rainis no maza Pārdaugavas namiņa pirmajā ceļa posmā ārpus dzimtenes ved noslēptu zemnieka ābolu vezumā, līdz precīzi komentētām Latvijas pēcrevolūcijas un pirmskara «juku laiku» politiskajam ņudzeklim, no Raiņa jūsmas par neierasto Šveices kalnu ainavu, kas vēlāk kļūst par pamatu šeit tapušo dzejnieka radošo darbu dvēseliskās augšupietieces meklējumiem, līdz pilnīgi pretējai Aspazijas garīgajai un fiziskajai lejupslidei, vienlaikus cīnoties gan ar veselības likstām, gan dēmoniem un iepriekšminētajā prozaiskajā kontekstā daudz apzēlētajiem saimnieciskajiem pūļiem – pētniece glezno abu kastaņoliešu dzīvi tik piesātinātās krāsās, ka lasot viegli aizmirstas jēdziens «akadēmisks».

Savdabīgu lomu tekstā spēlē aprakstītā vide – Kastaņola kā sava veida robežjosla starp divām tik atšķirīgām valstīm kā Šveice un Itālija, kurā unikālā sintēzē apvienojušās abu nāciju mentalitātes un tām raksturīgie paradumi; kur ikdienas valoda ir itāļu (vesela nodaļa veltīta tam, kā abi dzejnieki to apgūst «no nulles»), bet «labākās aprindas» sevi pieskaita pie vācvalodīgajiem; kur sadzīvo kultūra ar mazliet mežonīgu māņticību, tradīcija ar 20. gadsimta sniegtajām iespējām, naivais ar rafinēto un tā joprojām. Vai kāds brīnums, ka šī «robežvide» raisa arī abu trimdinieku garīgās «robežsituācijas»? Tiem, kurus interesē personiskās dzīves peripetijas, grāmata soli pa solim ļaus izprast (tomēr nemainīgi saglabājot pietāti pret aprakstāmo), kā un kādēļ tieši trimdas gadi iecērt liktenīgo un nekad tā arī līdz galam nesadzījušo lūzumu abu dzejnieku privātajās attiecībās. Robežsituācijas veidojas arī, attālināti dzīvojot līdz dzimtenes ceļam no provinces uz neatkarīgu valsti, mēģinot atrast līdzsvaru starp maizes darbu un radošo impulsu, starp ideālismu un vilšanos, kas tik bieži akcentēts trimdinieku sarakstē ar dzimtenē palikušajiem.

Kaut gan grāmatas noslēgumā – kā ikkurā labā stāstā, kas aizvedis lasītāju no kāda ceļojuma pirmā soļa līdz pēdējam – ieklausāmie metaforiskajā vilcienā, kas lielo dzejniekpāri atkal pārved Latvijā, paliek mazliet rūgtena apjausma, ka mentāli no trimdas «robežsituācijas» Rainis un Aspazija vairs neiziet nekad. Kastaņola paliek viņos. Daudz vairāk nekā svītriņa starp gadskaitļiem. ■

Ineta Lipša

Nekaunīgi ienācēji vai laikmeta upuri?

Jānis Kalnačs. *Rīgas dzīvokļu «likumīgā» izlaupīšana, 1944–1949.* Neputns, 2017.

Ineta Lipša (1970) ir vēstures doktore, grāmatu *Rīga bohēmas varā* (2002), *Izklaides kultūra Latvijā: morāles komunikācijas aspekti (1918–1934)* (2012) un *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā, 1914–1939* (2014) autore. Pēta 20. gs. sociālās vēstures, seksualitātes un sociālās kontroles problemātiku.

40

Mākslas vēsturnieka Jāņa Kalnača jaunākais pētījums vēsti par mantu, kas 1944. gadā bija palikusi to Rīgā dzīvojušo radošo profesiju pārstāvju mitekļos, kuri Otrā pasaules kara izskaņā pameta Latviju. Daudzi nonāca trimdā, tomēr daži, pārlaiduši juku laikus Kurzemē, atgriezās Rīgā, kur konstatēja, ka «viņu dzīvokļos mitinās nepazīstami cilvēki, kas guļ viņu gultās un ēd no viņu traukiem» (244. lpp.).

Atskatoties uz notikumiem pirms 70 gadiem, autors ieskicē perspektīvu, no kuras atsperties nepatīkamās vēstures pieredzes vērtējumā. Manta vai atmiņas par to – kas būtu vērtīgākas? Citējot brāļus Kaudzītes, kas reiz apgalvojuši, ka nekas nespēj būt vērtīgāks par atmiņām, Jānis Kalnačs piebilst, ka nez vai katrs spētu būt tik nosvērts. «Turklāt,» viņš raksta, «atmiņas ir diezgan gaistoša matērija, bet mājoklis un tā tīkamais iekārtojums, kas bieži vien sūri grūti nopelnīts, ir ne tikai nepieciešams dzīvošanai, bet arī liecina par īpašnieku rocību, laikmetu mainīgo gaumi un reizēm pat stilu. Un galu galā sāpīga ir atziņa, ka to, kas reiz bijis tavš, kāds cits gluži vienkārši izmanto kā savu – svešinieks guļ tavā laulības gultā, ēd no taviem traukiem un galu galā tup uz tā paša poda, ko kādreiz esi lietojis. Bet katrs karš reiz beidzas, un ilgākā miera laikā var padomāt gan par ētiskām problēmām, gan par mazāk zināmiem un pretrunīgiem padomju okupācijas nodarīto zaudējumu aspektiem.» (386. lpp.)

Grāmata rosina domāt par ētiskām problēmām. Lasītāja rīcībā pakāpeniski un detalizēti nonāk fakti, kas iegūti arhīva dokumentu un literatūras, arī preses un publicēto atmiņu studijās. Tāpat izmantotas autora intervijas ar zinošiem laikabiedriem.

Kā gan tas, kas notika, bija iespējams? Kā tieši tas notika? Kurš vai kas iedzīvojās svešā mantā? Padomju varas iestādes izmantoja konkrētu likumisko pamatu, lai šķietami neapdzīvoto dzīvokļu mantu padarītu par padomju valsts īpašumu. To

izteic apzīmējums «bezsaimeņa manta», par ko varēja kļūt jebkura bez īemītnieka palikuša dzīvokļa iedzīve, kuru aprakstīja attiecīgā Rīgas rajona finanšu nodaļas pārstāvji. Ja 10 dienu laikā tās īpašnieks neiesniedza sūdzību, viņš mantu zaudēja (un tā notika lielākajā daļā gadījumu). Autors stāsta par tām kultūras personībām, uz kuru mantu šis likumiskais pamats tika attiecināts, vēstot gan par viņu aizbraukšanu un līdzpaņemto, gan par atstātajām un zudušajām vērtībām.

Jānis Kalnačs konstatē, ka pēckara pirmo gadu «bezsaimeņa mantas» realizācija Rīgā «ievilkās un saplūda ar 1949. gadā represētajiem iedzīvotājiem konfiscētās mantas realizāciju» (131. lpp.). Atklājot sarkanās armijas un citu padomju militāro struktūru patvaļīgo rīcību, attēlots arī tas, kā notika bezsaimeņa mantas piesavināšanās un izlaupīšana un kā sekmējās iedzīvotāju mēģinājumi atgūt dzīvokļos atstāto.

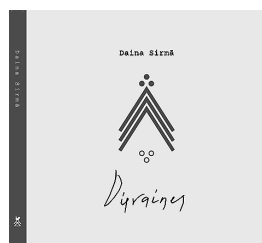
Īpaša uzmanība grāmatā pievērsta mākslas darbiem. Nodaļā *Ģimenes portrets interjerā* autors izmantojis pirmskara inteligences ģimeņu fotogrāfijas gleznām rotātajos interjeros, kas publicētas pirmskara žurnālā *Atpūta*, tādējādi radot lasītājam priekšstatu par to, kāds bija elites mākslinieku, rakstnieku, arhitektu un uzņēmēju mājokļu iekārtojums. Šo mākslas darbu kolekciju turpmākos likteņus pēc kara noteica Latvijas Padomju mākslinieku savienība un Valsts Latviešu un krievu mākslas muzejs. Savienība nacionalizēja emigrējušo mākslinieku darbus un darbnīcas, nododot tās lielākoties to mākslinieku rīcībā, kas atgriezās no PSRS vai Jelgavas nodeģšanas dēļ bija palikuši bez pajumtes. Savukārt muzejs tādējādi papildināja savas kolekcijas.

Grāmatas autors, bez šaubām, ir pats lietpratīgākais šīs tēmas pārzinātājs. Tomēr – cik dāns Jānis Kalnačs ir, izklāstot faktus, tik skopi viņš izteicis savus secinājumus. Piemēram, citējot mantas aprakstus, kas sastādīti «kļūdainā latviešu valodā» (307. lpp.), Kalnačs nepiedāvā savu versiju, par ko tas varētu liecināt. Biju cerējusi uz ko vairāk par lakonisku, dažos teikumus izteiktu īsu viedokli, ka «šajās pēckara fotogrāfijās redzami ļaudis, tāpat kā citi viņu likteņbiedri rīdzinieku dzīvokļos, ir uzskatāmi nevis par nekaunīgiem ienācējiem, bet drīzāk par sistēmas un laikmeta upuriem» (200. lpp.). Apakšnodaļu, kas varētu veidot izpratni par šiem ienācējiem, tikai ievada atziņa, ka «lūgumos, iesniegumos un pārsūdzībās formāli iepazīstamie skati uz pēckara notikumiem no vietējo iedzīvotāju puses jāpapildina ar situācijas aplūkojumu no toreizējo iebraucēju skatpunkta» (185. lpp.).

Grāmatas neapšaubāmā vērtība ir jauni fakti par ikdienas dzīvi pirmajos padomju okupācijas gados mākslas vērtību un to īpašnieku likteņu kontekstā. Kopumā Jāņa Kalnača darbs iekļaujas Latvijas historiogrāfijā dominējošajā tradīcijā, ko raksturo informatīvs blīvums un izvairīšanās no problemātikas konceptualizācijas. ■

Artis Ostups

Traucējumi tagadnē

Daina Sirmā. *Dievainas. Pētergailis*, 2017.

Artis Ostups (1988) ir latviešu dzejnieks, atdzejotājs un literatūrkritiķis. Ieguvis filozofijas maģistra grādu. Publicējas kopš 2006. gada. Dzejas krājumi: *Biedrs sniegs* (2010), *Fotogrāfija un šķēres* (2013) un *Žesti* (2016). Saņēmis Ojāra Vācieša prēmijas speciālbalvu. Interneta žurnāla *Punctum* galvenais redaktors.

41

Dainas Sirmās trešais dzejoļu krājums *Dievainas* pilnībā apvērs ikdienišķo izpratni par laika ritējumu: tagadne viņai ir nevis pārejas punkts starp pagātni un nākotni, bet gan iespēja atbildēt dažādiem rēģiem, kurus viņa sastop Ziemeļvidzemes ainavā, dzimtas annālēs, melnbaltā fotogrāfijā vai tālā ceļojumā. Mēģinot izprast viņas pasaules uzskatu, atļausos īsu atsauci uz teorētisko literatūru. Vācu filozofs Valters Benjamins esejā *Par vēstures jēdzienu* (1940) retoriski vaicā: «Vai tajās balsīs, kurās ieklausāmies, nav dzirdama jau pieklusušo balsis?»¹ Benjamins uzskata, ka paaudzes saista «kāda slepena vienošanās», kas liek rūpēties par mirušajiem, kuru tēls vienmēr atrodas uz aizmirstības robežas. Pagātnes grūti noraidāmās prasības vajā tagadni kā kriptisks elements, līdz pēkšņi izlaužas brīvībā un pārņem apziņu savā varā.

Šāda melanholiska vēstures koncepcija pagātni skaidro nevis kā faktu kopumu, bet gan kā nerealizētu iespēju teritoriju un īpaši spilgti izpaužas tieši postkoloniālisma stāvoklī – kultūras situācijā, kad tagadni nomāc sajūta par zaudējumu, kas bijis tik milzīgs, ka to pat nav iespējams izsērot.² Zaudējums pakļauj subjektu, padarot to par kādas grūti izsakāmas traumas mantinieku un vēstnesi. Dzeja tam ir ideāli piemērots medijs, jo netiecas zaudējumu atšifrēt, bet gan ar nozīmes pārnēsāšanu apgrūtinā sēru darbu. Vēl vairāk: dzeja smeļ no zaudējuma savus tēlus kā no pārpilnības raga. Līdzīgi arī Sirmās trešais dzejoļu krājums (tāpat kā iepriekšējie veikumi) ik tekstā apstiprina, ka tumšas pagātnes ir atliku likām un to nevar viegli nolikt malā. Šī dzeja iekļaujas laikmetīgajā tendencē no vēstures fragmentiem radīt arvien jaunas un jaunas kolāžas, kas radikāli problematizē lineāra laika iespējamību.

Vienskaitļa pirmās personas vēstījuma trūkums *Dievainēs* liecina par padevīgu pozīciju vēstures priekšā un sabalsojas ar tradicionālo priekšstatu par melanholiju kā ego noniecinā-

jumu. Tomēr šis aspekts Sirmās dzeju nebūt nevērs bezpersonisku – pasniegti autore pazīstamajā stilā, ko raksturo īpašs valodas vieliskums, pagātnes notikumi allaž liekas spilgti izdzīvoti. Pārfrāzējot Rolāna Barta metaforu: valoda ir āda, kurā dzejniece dalās ar reiz notikušo (franču semiotiķis tik jutekliskā manierē definējis gaismas nospiedumu)³. *Dievainu* intensitāti veido nevis uzbāzīga emocionalitāte, bet gan vēlme ceļot un izzināt. Sirmās balss lokās līdz katrai jaunai vietai, tā viņa tās pārvērš par daļu no sevis, norij to vārdus, lai vēlāk (ceļojuma piezīmju estētika, gribot negribot, iedibina zināmu distanci) izrunātu jau kā savus. Valoda viņai, šķiet, nozīmē maksimālu atvērtību apkārtējai, tūlītēji tveramajai pasaulei, bet ne tikai: ar arheologa rūpību viņa atsedz zudušu dzīvju lauskas.

Cikla *Komponista Pētera Barisona mājās Skudrās* trešajā dzejoļī (24) šis motīvs – pagātnes atgriešanās izkropļotā stāvoklī – izpaužas visai tieši. Māte Ede kūtmēslos atrod kritušo karavīru ķermeņa daļas, kārtīgi tās apmazgā un nogādā mācītājam. Tas ir simbolisks pasaules labošanas rituāls, un par Sirmās dzeju kopumā var teikt, ka tajā ir kaut kas viegli mesianisks, itin kā viņu vadītu pienākums norādīt uz zaudētu harmoniju, kas vairs nav atgūstama. To apliecina arī cikla formas īpašā loma Sirmās dzejā – cikls viņai ir sablīvets laiks, maza leģenda vai teika, atmiņas aizkustinošā kaulēšanās ar aizmirstību.

Sirmo interesē lokālā cilvēkvesture, mazāk zināmais pretstatā plaši reproducētiem faktiem, dzimtas stāsts abstraktas nacionālas vīzijas vietā. Un, protams, tieši šis ceļš viņas dzeju tuvina universālajam. Galu galā, katrs atsevišķais 20. gs. dzīvesstāsts vairāk līdzinās citiem traģiskiem likteņiem ārpus grāmatas lappusēm nekā, tie visi kopā ņemti, kādam grandiozām naratīvam par latvju tautas ciešanām. Sirmās dzejoļi uzrāda apbrīnojamo spēju iejusties dažādos tēlos, nekad neieņemot visgudru pozīciju un iztiekot bez moralizēšanas. *Dievaines* nav nostalgisks atskats pagātnē, tādām krājumam nebūtu jēgas. Dzejniece nedefinē, kas tik uzmācīgi urda viņas iztēli. Manuprāt, Sirmās krājumu stila un tematikas radniecība balstās šajā neziņā: viņas dzinulis ir nevis zināmais, apstiprināmais, bet gan tas, ko nekad neizdosies pienācīgi aprakstīt, citu ļaužu traumas, kas pēkšņi kļūst par viņas daļu. Atliek tikai zilēt skursteņu dūmos, kādus rēģus viņa sapulcinās nākamajā grāmatā un ko tie mums pavēstīs. Ja esmu runājis taisnību, tad to nezina arī Sirmā. ■

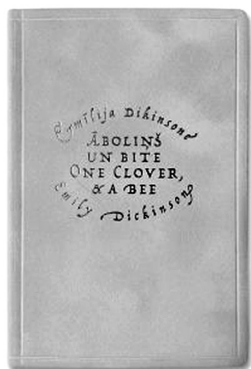
¹ Benjamins V. *Par vēstures jēdzienu. Iluminācijas*. Tulk. I. Iļjabs. Rīga, Laikmetīgās mākslas centrs, 2005. 288. lpp.

² Frosh S. *Hauntings: Psychoanalysis and Ghostly Transmissions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013. 8. lpp.

³ Barts R. *Camera lucida. Piezīme par fotogrāfiju*. Tulk. I. Lapinska. Rīga, Laikmetīgās mākslas centrs, 2008. 95. lpp.

Raimonds Ķirķis

Sacukurotais kanons

Emīlija Dikinsonē.
Āboliņš un bite.
Nepuṭns, 2017. Atdz. un
sast. Kārlis Vērdiņš.

Raimonds Ķirķis (1997)
ir dzejnieks, atdzejotājs
un literatūrkritiķis.
Publicējas kopš 2015.
gada. Vada radio
NABA literatūras
raidījumu Bron-Hīts
un veido literatūras
un mākslas izdevumu
Žoklis. Brīvajā laikā
studē kultūras teoriju
Latvijas Kultūras
akadēmijā.

¹ Skat.: Bloom, Harold (1994). *Emily Dickinson: Blanks, Transports, the Dark. The Wester Canon: The Books and School of the Ages.* New York: Berkley Publishing Group, pp. 272–288, kur Blūms dzejnieci godā kā Amherstas Vitgenšteinu.

Atdzejojot kanoniskus darbus, melnstrādniekam (šeit – Kārlis Vērdiņš) nākas izrakties kultūrslāņiem, lai piesavinātos valodu, kādā rakstītu un runātu laikā, kad tapis atdzejojamais darbs. Protams, ja veikums pretendē uz kongenialitāti. Šādu taktiku ir izvēlējis Vērdiņš, kurš sevi ir izšķīdinājis, bet ne pazaudējis vairākos – amerikāņu un latviešu – kultūras laukos. Aizmirstot ikdienišķo valodas lietojumu gan sadzīvē, gan literatūrā, atdzejotājam nākas stilizēt valodu, ko pats nekad nav pieredzējis. Emīlijas Dikinsones valoda urdija 19. gadsimtu, kad saknes dzina gan amerikāņu, gan latviešu dzeja, kas tiecās uz pašnoteikšanos, līdztekus saglabājot milzīgu ietekmi no citu tautu lirikas. Pārsteigums rodas, kad lasām paralēli Dikinsones un, piemēram, Jāņa Esenbergā dzejoļus, kas aptver gandrīz vienādu tēmu loku, tiesa, tos nevar sajaukt – pārāk atšķirīgi ir izteiksmes veidi, tropu lietojums un filozofiskais plašums, kas noteikti ir saistāms ar emocionālās pasaules bagātību un kas, jāteic, Dikinsonēi ir krietni vērienīgāks. Kamēr latvieši strupināja vārdus vai raudzījās tautas pūrā pēc divzīlbigiem, emocionāli piesātinātiem vārdiem, lai rīmētu raitā jambā vai trohajā, kas penterētu dvēselisku dzeiju, Dikinsonē izstrādāja citu stratēģiju: «noklusējamo – atstāt – noklusētu»¹, neļaujoties sentimentāliem izvirdumiem, kas liecina par neparasti nobriedušu apziņu.

Kā priekšvārdā norāda krājuma atdzejotājs, tas ir sakārtots tematiski, nesaglabājot Dikinsones dzejoļu hronoloģiju, kas ir diezgan pašsaprotami – Dikinsonēi nepiemita ambīcijas attīstīt, dažādot un progresīvi pilnveidot savu rakstību, ne arī mērķtiecīgi izstrādāt tikai sev raksturīgu tēlu sistēmu, kā tas, piemēram, ir Viljama Bleika gadījumā. No otras puses, nevar arī apgalvot, ka viņas teksti būtu sajaukami ar citiem dzejniekiem, kas apraksta līdzīgu vizuālo vai tekstuālo pieredzi. Dikinsones tēli lielākoties ir aizgūti no dabas vai kristīgās tradīcijas, ko viņa pārinterpretē – nevis pieņem tos par pašsaprotamiem, bet tajos izklie-

dē subjektivitāti un intelektu, kurā dominē melanholija un alkas izzināt sevi pasaules kārtībā. Šo tēmu loku Vērdiņš ir ietvēris pirmajā un otrajā daļā. Turklāt vairākos dzejoļos viņa atsauca uz, piemēram, jūru, kalniem vai ceļojumiem, ko Dikinsonē kā vēsturiskā autore nekad tiešā veidā nav pieredzējusi, tādējādi norādot uz līdzsvaru starp pazīstamo un tikai nojaušamo, kas, ja cilvēks ir gana pašāvēģis, bet reizē arī brīvs, ir pietiekams nosacījums un pat vēlams faktors pilnvērtīgai sevis izzīņai. Dikinsones aprakstītajā ir jaušama tik dziļa izpratne, ka rodas iespaids – viņa nekad nav bijusi *tabula rasa*.

Trešajā nodaļā sastādītājs lielākoties ir iekļāvis Dikinsones dzejoļus, kuri saistās ar nāves stāvokli, kaut bioloģiska funkcionēšana nav pārrauta. Tie ir priekšvēstneši tam, kam cilvēks ir nolemts, kā paradoksāla reminiscence no nākotnes. Kaut Dikinsones slavenās domuzīmes, iespējams, nav paredzētas kā māksliniecisks paņēmieni, par ko varētu liecināt to biežais lietojums arī viņas rakstītās vēstulēs un receptēs, tās tomēr nostiprina viņas trauslo, bet noturīgo intonāciju, kas mijas ar psihisku nevarību, bet ne trulumu (skatīt, piemēram, hrestomātisko dzejoli 223. lpp.). Dikinsonē ir piesardzīga, bet ne skopa, lietojot vārdus, viņa katrā sīkākajā valodas vienībā ietērpj veselu ideju un metaforu kompleksu, kā izcakodama drānas, kurās pēcāk tiks tērpā savās bērēs:

Es vairāk Nīstu – Neziņu –
Un nevis Plašo Nāvi,
Jo Nāve netaps lielāka,
bet Neziņai – nav gala –

Let bojā – un no jauna dzimst –
Lai mirtu atkal velti –
Tā Iznīcība – ko nupat
Jau Nemirstība Zelti. (235. lpp.)

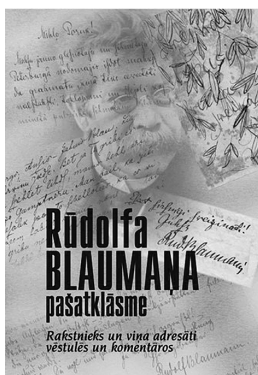
Jāpiezīmē, ka dalījums trijās nodaļās nav strikts un skolniecisks, brīžiem šķiet, ka viens dzejolis ir drīzāk iederīgs citur. Tomēr, raisot brīvākas asociācijas starp dzejoļiem, sastādītājam ir izdevies uzsvērt polifoniju un dažādu tēmu identiskumu, kas Dikinsones dzeju ir padarījis tuvu un nozīmīgu lasītājiem cauri gadu desmitiem, ja pat mūsu sapratne sastingst no dzejnieces vieduma.

Pie kanona katra paaudze atgriežas no jauna un to vēlreiz interpretē atbilstoši savām vajadzībām un apsēstībām. Tā kā Dikinsones dzeja latviešu valodā piedzīvo pirmo nopietno publikāciju, aķis lūpā ir visiem. Dikinsones vārsmas latviskā mēlē to padara par ipatnēju pieredzes objektu ikvienam. Lai arī ir saprotams, ka robi klasikas atdzejā ir aizpildāmi, ceru, ka nākotnē vieta atradīsies mazāk zināmiem autoriem ne tikai aizmirstībai lemtās nelielās publikācijās, bet arī vākos, grāmatplauktos un tāmēs. Jo viņi iedvesmojās no klasikas, ko mēs šobrīd tik naski cienām un lasām. ■

Andrejs Grāpis

Pašizpratnes izgaismojumi

Grāmata vainago nozīmīgas
literārā mantojuma daļas izpēti

Rūdolfā Blaumaņa pašatklāsme. Rakstnieks un viņa adresāti vēstulēs un komentāros. Līvijas Volkovas rakstnieka vēstuļu apkopojums, izpēte, skaidrojumi. Zinātne, 2017.

Andrejs Grāpis (1960) ir literatūrvēsturnieks, monogrāfijas *Augusts Dombrovskis. Mūžs un veikums* (2006) un periodikā publicētu rakstu autors. Atmiņu krājuma *par Voldemāru Kalpiņu Stāja* (2011) un vairāku citu grāmatu sastādītājs.

43

Latviešu rakstniecības klasikas vērtuma apjēgsmē jāsāk ar Rūdolfā Blaumaņa (1863–1908) veikumu – dvēseliskuma imperatīvs un zemnieciskuma identitātes estētika un ētika stiegro nākamo paaudžu rakstnieku darbus. Svarīgi atskārst, ka Rūdolfā Blaumanis latviešu rakstniecībā iedibināja un apliecināja izpratni, ka rakstniecība ir māksla un rakstnieks – mākslinieks, nevis realitātes komentētājs, verbāls ekvilibrists vai bezkaislīgs norišu fiksētājs, un mākslinieka darbi ir estētisko un ētisko ideālu paudums. Spītējot pagājušo gadu desmitu cikloniem un anticikloniem vērtību izpratnē, virzienu un strāvotību postulējumiem, viņa iedibinājumi nostiprinājās latviešu rakstnieku pašapziņas sakņotnē. Tādēļ nozīmīga ir Rūdolfā Blaumaņa personība, kuras pašizpratne šodienas cilvēkam rodama rakstnieka vēstulēs, atceroties Hēgeļa domu, ka cilvēku spēj saprast tikai viņš pats un varbūt arī tikai aplam.

Vienas vēstules vēsture

Unikālais liecinājumu kopums, kas publicēts 110 gadus pēc Rūdolfā Blaumaņa nāves, ir lielāks vai mazāks, tomēr tikai iespējamā fragments. Tā saglabāšanās un apkopošanas stāsts cauri 20. gadsimta pasaules kariem un citām kolizijām būtu īpaša vēstījuma vērts, turklāt, kā teikts grāmatas priekšvārdos, vēl nav zudušas cerības atrast būtiskus papildinājumus publicētajām vēstulēm. Vienas šādas vēstules atrašanos 1923. gadā žurnālā *Latvju Grāmata* izklāsta Jānis Greste: «Pagājušā gadā Aizputē, kādā priekšlasījumā, man pienāca klāt kāds nepazīstams skolotājs un jautāja, vai es neesot bijis pazīstams ar Blaumani. Te esot kāda vēstule, kuru Blaumanis man rakstījis uz Šveici. Kad es paskaidroju, ka vēstule rakstīta brālim Ādolfam, skolotājs vēstuli nodeva man. Es to ar

pateicību saņēmu, bet, par nožēlošanu, godājamā vēstules nodevēja vārdu esmu piemirsis. Nezinu, kā šī vēstule no Čirihes nokļuvusi Aizputē un kādēļ viena pati. (..) Pēc brāļa atgriešanās no Čirihes viņa mantas līdz ar Blaumaņa vēstulēm gājušas starp emigrantiem no rokas rokā. Cik zināms no mērnika Čiruļa Rīgā, tad emigrants Rob. Bleskevics min. mantas nodevis Čirihes Universitātes akadēmiskajai bibliotēkai.»

Priekšstatu pilnīgums

Rūdolfu Blaumani kā vēstuļu autoru interesei jau sastapuši 1958.–1960. gadā Kārļa Egles veidoto *Kopotu rakstu* noslēgumā, 7. un 8. sējumā, kuros nopietni un atbildīgi pilnīgots iepriekš Antona Birkerta neprecizitātēm bagātais mēģinājums apkopot rakstnieka vēstules pirmajos no-beigtajos *Kopotajos rakstos* 1923.–1928. gadā. Vēl trīs mēģinājumi publicēt Rūdolfā Blaumaņa darbu pilnizdevumu pagājušajā gadsimtā beigušies neveiksmīgi.

Tādējādi rakstnieka 155. dzimšanas gadā klajā laistā grāmata apliecina nozīmīgas literārā mantojuma daļas izpētes vainagojumu. Salīdzinot ar iepriekšējo, jaunizdevumā palielinājies publicēto vēstuļu skaits, pieaudzis arī adresātu saraksts, un, galvenais, pirmoreiz pārtulkotas latviski visas vācu valodā rakstītās vēstules – slavējama bilingvāla publikācija. Tāpēc īpaši cildināmas vēstules Eiženam Bergmanim un Leontīnei Veserei. Būtieski arī tekstu precizējumi latviešu valodā rakstītājās – Ērgļu izloknes formas atklāj, ka Rūdolfā Blaumanis, ievērojot pilsētu citvalodību, tomēr bija ērglēnietis, un pat šodien tā nav nepilnība.

Lasot apkopotās vēstules, vēriģs lasītājs pamānīs, ka ievērojama daļa rakstnieka atziņu un refleksiju par klasisko un savam laikam aktuālo rakstniecību, režiju un aktiermākslu teātrī jau interpretētas dažādu autoru dažādu gadu publikācijās un pētījumos par laikabiedru un kolēģu saskarsmēm un attieksmēm ar Rūdolfu Blaumani, rakstnieka darbu tapšanu un ierosmes avotiem. Atpazīstamā konstatējums vēstules pilnā tekstā sniedz neatsveramu kontekstu literatūrvēsturiskai meditācijai, kas niansē šķietami aprobežoto. Rakstnieka ieskatu un fenomena kontūrējums tā jau ir tradicionālā daļa, kuras satvaru aktualizējums ir apsveicams. Taču ievērojamas novitātes šīs vēstuļu jaunizdevums piedāvā ne mazāk apcerētā būtiski svarīgā jomā – viņa attiecībās ar jaunajiem talantiem.

Ielikt kaislībai laužņus mutē

Labā tiesa Rūdolfā Blaumaņa vēstuļu adresātu ir 20. gadsimta pirmās puses latviešu rakstniecības augstāko vērtību radītāji. Daļa ir viņa vienauģi – Aspazija un Rainis, Anna Brigadere un Jānis Poruks. Līdzās tie, kurus Blaumanis ievadīja rakstniecības mākslā, – Kārlis Štrāls un Viktors Eglītis, Linards Laicens, Kārlis Kraujņiņš un Kārlis Krūza. Žēl, ka nav saglabājušās vēstules Antonam

Kā draudzīgumu viņš saprot laipnas, labvēlīgas, bet distancētas attiecības, kurās nepastāv «glāze», «maks» un «gulta»

Austriņam, Kārlim Skalbem un Jānim Jaunsudrabiņam. Toties ir arī citu nozaru talanti – jurists Aleksandrs Būmanis, pedagogs Jānis Grete un viņa brālis Ādolfs.

Rakstniecības talanta briedinājums kā periodiska izdevuma darbības sastāvdaļa pirms Rūdolfā Blaumaņa prakses bija formāla – rokraksta akcepts vai publikācijas noraidījums iespējamus pilnīgumus atstāja autora ziņā. Vēstules liecina, ka atšķirībā no priekštečiem Blaumanis jaunus autorus mudināja apspriest un vērtēt publicētos un publicējamus darbus, laboja iesūtīto darbu valodas formas un stilistisko izteiksmi, rūpējās par autoru veselību un sniedza ieteikumus nodarbinātībai. Stimulējot iekļaušanos rakstniecībā, viņam bija svarīgi, lai izdevējs samaksātu jaunajam, nepopulārajam rakstniekam autoratlīdzību. Var noprast, ka atsevišķos gadījumos viņš to pat maksāja no saviem līdzekļiem.

Līdztekus personisko attiecību jomā Rūdolfis Blaumanis līdzbiedru nekad nepieņēma tādu, kāds viņš ir, viņam bija svarīgi, kāds cilvēks varētu būt, ja... Šis pieņēmums veido savdabīgu savstarpējo attiecību gradāciju. Netalantīgas pelēcības Rūdolfu Blaumani neinteresē. Kā draudzīgumu viņš saprot laipnas, labvēlīgas, bet distancētas attiecības, kurās nepastāv «glāze», «maks» un «gulta». Visaugstākā vērtē viņam ir brālīgums, brāļa mīlestība, kad var teikt: «Paņem tu no manis, es ņemšu no tevis.» Tas ir ciešs, līdzdarbīgs garīgs kontakts, kas ietiecas personības pamatsatvaros. Protams, jauniem cilvēkiem interesē dzīve visās tās izpausmēs.

Lauku jauneklīs, 19. gadsimta beigās ienācis pilsētā, ieguva bezpersoniskumu, kas nebija iespējams dzimtajā pagastā, kur visi visus pazīst. Viegļums, ar kuru var īstenot citkārt slēpjamo, viņam ir reibinošs. Blaumanis to apzinājās, un vēstuļu jaunajā izdevumā rodama ne tikai bezalkohola dzīvesveida, bet arī dzimumaudzināšanas nostādnes, par kuru formām un saturu diskutē vēl šodien.

A priori Rūdolfis Blaumanis iebilst pret šokējoši nekautrīgu erotiku detaļu atveidi darbos. Vēstulē Viktoram Eglītīm teikts: «Es saprotu: šķīsti puikas kā tu, kas dzīvē visu to karstumu neizbauda, dara to uz papīra. (..) īsts mākslinieks šādu vietu nekad nerādīs.» Lai gan tiešu norāžu nav, liekas, arī personiskajā dzīvē Rūdolfam Blaumanim ieteikuma vērtā ir freidiskā sublimācija. Viņš uzskatīja, ka talanta attīstībai tā nepieciešama. Protams, viņš pazina «māsiņu māju», taču viņam tā bija tikai «labierīcība». Šādi izprotot jaunu cilvēku hiperseksualitāti, Rūdolfis Blaumanis iekļaujas tālaika sabiedrības ieskatā, kas vīrietim piedod visu. Taču personiskā nostādne paliek nemainīga. Tā izteikta vēstulē Kārlim Štrālam: «Es nevaru dzert no svešas glāzes, varu ēst tikai tad ar otra karoti, ja ar to ēdis man zimpātisks cilvēks, un es lai gultos pie sievas, kuru nez kāds purpulauska izbaudījis? Man

tas grūti būtu izdarāms, nemaz nerunājot par to, ka šāda sieva laulībā nedod garantijas, vai par mani domātie bērni ir tiešām mani?» Divaini, bet šodien to sauc par ideālismu.

Bez labā toņa korsetes

Vēstulē Kārlim Štrālam rakstnieks norādījis: «Dzejnieka spēks neguļ drošsirdībā, ar kādu tas zināmus no vispārības par nepieļaujamiem atzītus vārdus lieto, bet gan izteikto jūtu stiprumā, gleznu uzskatāmībā un raksturu spilgtumā!» Liekas, šo ieteikumu ievērojuši iepriekšējie viņa vēstuļu sakopotāji. Tagad teksti pieejami bez noklusējumiem. Vai bija vērts?

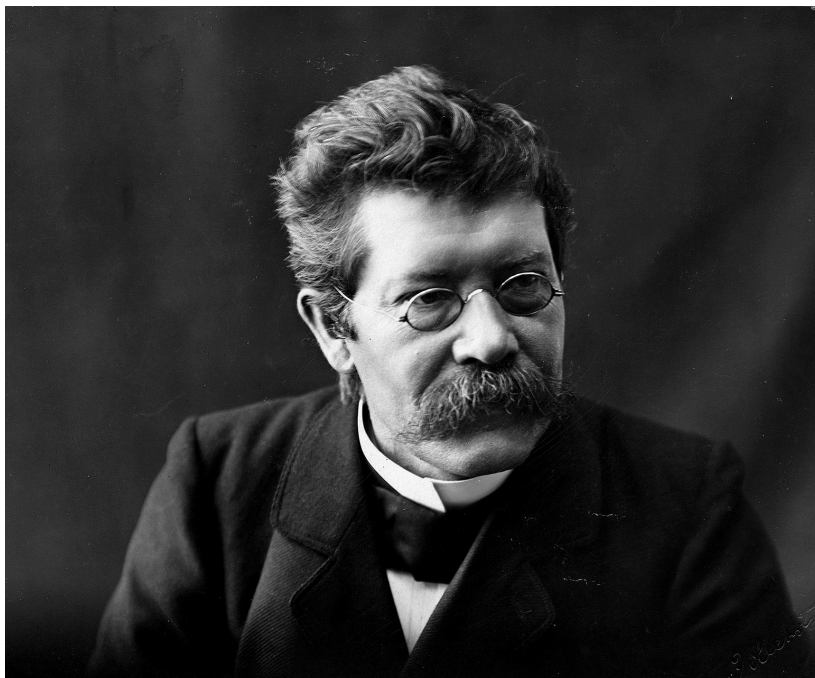
21. gadsimta sabiedrībai ir pieejams svešvārdu un aizguvumu krājums dažādu seksuālās dzīves noteiksmju un tām būtisko cilvēka orgānu apzīmēšanai. Atsevišķās komunikācijas situācijās to akceptē gan «labākās ģimēlīs», gan «smalkās aprindās», gan *VIP* zona. Liekuļotā tikumība apzināti nicina nosaukumus, kas atrodami Krišjāņa Barona *Latvju dainu* nerātnajā sējumā (1915), kas izdots ar pieejamības ierobežojumu un kuru cēnījamo etimoloģiju vārdnīcā skaidrojis valodnieks Konstantīns Karulis. Būtu naivi iedomāties, ka nerātnās bija tikai apdziedāšanās dziesmas – to terminoloģija iniciēja cilvēku dzīves pilnbriedā, lielajā jaunās dzīvības un dvēseles rašanās noslēpumā, kas nebija publisks. Jēdziens «kauns» vēl bija aktuāls, un grāmattirgotāji vēl nepiedāvāja visdažādākās padomdevējas brošūras un enciklopēdijas lieliskākai dzimumdzīvei.

Apcerot nerātnās dainas, Knuts Skujenieks 1990. gadā rakstīja, ka «raupjāks stils nozīmē neformālāku attiecību iedibināšanu». To savā laikā apzinājās arī Blaumanis un vēstulēs t. s. necenzēto leksiku lieto trāpīgi un iedarbīgi, piešķirdams izteiksmei dzīvīgus vaibstus, kas ir tuvi un pazīstami pilsētā ienākušam lauku jauneklīm. Tādēļ agrāko svītrojumu atjaunojumi ir motivēti un attaisnojami. Rūdolfā Blaumaņa pašatklāsmē tie nekaitē, drīzāk cilvēcisko izsenis postamentēto granīta tēlu.

Savukārt 2017. gadā Pēterburgā izdotās dzejnieka Josifa Brodskā darbu izlases vākus rotā gan norāde «18+», gan necenzētu lamuvārdu lietojuma brīdinājums. Jāpiebilst, ka ne jau šis leksikas dēļ viņam piešķīra Nobela prēmiju. Analogs brīdinājums ir Vladimira Visocka dzejas izdevumam. Tāds varētu būt arī Rūdolfā Blaumaņa vēstulēm, ja vien tas netiktu uztverts kā naivs mārketinga triks.

Andrieva Niedras traips

Vēl kā teoloģijas students Andrievs Niedra bija viens no pirmajiem Rūdolfā Blaumaņa aprūpes talantiem rakstniecībā. Taču vēlākā ievērojama romāna un celmsmīgu korāļu autora ambiciozā iekļaušanās 20. gadsimta pirmo gadu desmitu politiskajās kolizijās bezdibenīgi šķīra viņu no laika biedriem un iezīmēja virzību, kuras rezultāts bija

Rūdolfs Blaumanis ap 1905. gadu. Foto — Jānis Rieksts. Rakstniecības un mūzikas muzeja krājums

izraidišana no Latvijas. Tas nemazināja Niedras sakāpināto pašvērtējumu, un dažus gadus pēc pirmā Rūdolfa Blaumaņa vēstuļu apkopojuma Antona Birkerta kārtotajos *Kopotajos rakstos* Andrievs Niedra publicēja brošūru *Blaumaņa un Niedras sarakstīšanās*, kurā, kā pašam šķiet, nesaudzīgi «atmasko», viņaprāt, «visnemorāliskāko žurnālistu, neiedomājamu egoistu un vulgāristu». Izrunājies par līdzbiedra īpašajām simpātijām zēniem un sievišķīgo iedabu, Andrievs Niedra «atceras», ka Rūdolfs Blaumanis «mēdza skūpstīt zēnus». Palīgos piesaukts Emilis Melngailis, kas vēstulē Andrievam Niedram rakstījis: «Viņš tagad ir manas valšķības valgos, un es viņu lietoju, cik varu, kā jājamu zirgu.» Jāpiebilst, ka šis braušis ir tas «šankerjauneklis», kura nepieklājības Viktors fon Andrejānovs apraksta vēstulē Rūdolfam Blaumanim 1893. gada 28. septembrī. (1908. gadā izdotajā Jāņa Vidiņa *Svešvārdu grāmatā* šankers atšifrēts kā sifilisa pirmā stadija.) Jāievēro arī fakts, ka sarakstes oriģināli nav saglabājušies un teksti nav ne pārbaudāmi, ne precizējami. Andrieva Niedras «atklājumi» rada gļetaina samazgojuma iespaidu, diemžēl tie ir vienīgie abu sarakstes liecinieki.

Brošūras recenzents Edvarts Virza konstatē Andrieva Niedras neģēlīgo jezuītismu, patmilīgo subjektīvismu un nespēju lietas pareizi novērtēt. Virzam Andrievs Niedra ir intrigants, un «viņa saindētās bultas, kuras viņš laiž pakaļ ēnu valsti nogājušam Blaumanim, (..) ķer un ievaino tikai pašu šāvēju». Būtu labi, ja tādējādi Niedras ražojums arī nogrimtu nožēlojamā marginalitātē. Taču tas pilnībā, bez pamatojuma un komentāriem, iekļauts trimdā izdoto Rūdolfa Blaumaņa *Kopoto rakstu* 11. sējumā (1958). Kārlis Egle 1960. gada vēstuļu izdevumā iekļāva tikai Rūdolfa Blaumaņa rakstītās, jo pat rediģētas tās tomēr

kaut kādā mērā saglabā rakstnieka personības atstarus. Tādas tās lasāmas arī jaunajā izdevumā laikā, kad Andrieva Niedras «lauri» dažiem šķiet iekārojami.

Atskatā

Jau vairākus gadu desmitus Rūdolfa Blaumaņa klātesamība mūsu intelektuālās pasaules vērtību aprisēs ir literatūrvēsturnieces Līvijas Volkovas pētnieciskā talanta un radošo atklāsmju aktualizēta. Der atcerēties grāmatas *Sijājot, skalojot zeltu* (1981), *Tapšana* (1988, 1993), *Pilnbriedā* (1999) un *Blaumaņa zelts* (2008).

Grāmata *Blaumaņa pašatklāsmē* (2017) šajā ierindā ir akadēmiska faktoloģiska avota publikācija, kuras komentāros nav nepārbaudītu vai nepārbaudāmu apgalvojumu, neprecīzas vai neprecizējamas informācijas. Apbrīnojams zinātnieces talants mirdz lappusēs, kurās piebildumi vairāk kārt pārsniedz vēstules teksta apjomu — izklāsts ir precīzs, pietiekami koncentrēts un stilistiski nevainojams. Tas ir apskaužams veikums, kas šāda veida publikāciju kvalitātes un pētnieka kompetences mērogus krietni paplašina un paaugstina. Versijas un vizijas paliek krietni iesāpus — tiešamība var izbrīnīt vai pat šokēt, taču tā nemelo un nemiglojas akciju plēksnēs.

Protams, pieejamības mērogi ir dažādi, taču latviešu rakstniecībā Rūdolfa Blaumaņa vēstuļu kopojuma nozīme pelnīti sastatāma ar Rietumeiropas rakstniecības izpratnei svarīgiem Gistava Flobēra vai Bernarda Šova vēstuļu izdevumiem. Jāpiebilst, ka šādas uzbūves izdevumi gan nav vienīgais variants epistulārā mantojuma apguvē. Publicējot abu korespondences dalībnieku rakstīto, arī gadījumos, kuros ne visas vēstules saglabājušās, rodas literārs veselums, kas atsevišķas personības biogrāfiskajā un saskarsmju mikrokontekstā atklāj laikmeta makrokontekstu. Tā tas noticis Borisa Pasternaka sarakstes apkopojumā 1990. gadā. Iespējams, šāds paraugs varētu rosināt kādu pētnieku izveidot līdzīgu izdevumu Rūdolfam Blaumanim, ja, ievērojot tagad izdotās grāmatas apjomu, būtu apgāds, kas lasītājam ērtā formā pētu realizēt vēl krietni apjomīgāku kopojumu.

Diemžēl apgāda *Zinātne* darbs raisa dažas pamatotas iebildes. Pašreizējā grāmatniecības prakse spēj nodrošināt ievērojami augstvērtīgāku 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma fotogrāfiju reproducējumu. Tekstos varētu vēlēties vienotu laikrakstu nosaukumu rakstību, arī Ļeva Tolstoja romāna nosaukums oriģinālvalodā 275. lpp. ir cits. Vēstules nr. 30 tekstā vācu valodā ir daudzpunkte, bet tulkojumā šajā vietā redzam teksta isinājuma zīmi. Ievērojot grāmatas sakārtotājas izcilo rūpību, arī grāmatas redaktora darbs varēja būt kvalitatīvāks.

Mākslinieks Māris Simansons interesanti un augstvērtīgi izveidojis vāku vēl vienai Līvijas Volkovas grāmatai par Rūdolfu Blaumani. ■

Zanda Gūtmane

Baltijas konteksts

Lietuvas un Igaunijas rakstniecības rezonanse Latvijas kultūrtelpā

Zanda Gūtmane (1969) ir Dr. philol., Liepājas Universitātes asoc. profesore. Jaunākās publikācijas: *Vēsturiskās atmiņas modināšana lietuviešu un latviešu rakstniecībā. Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*, nr. 21, 2016.; *Pasauļu beigas latviešu vēsturisko romānu sērijas «Mēs, Latvija, XX gadsimts» romānos: Gundegas Repšes «Bogene» un Māra Bērziņa «Svina garša». Perspectives of Baltic Philology III. The Apocalypse and the Ends of the Worlds*, 2017.

46

Jautājums par to, cik lielā mērā Latvijas kultūrtelpā rezonējoša ir tuvāko kaimiņu rakstniecība un kādas ir mūsu iespējas savstarpēji iepazīt literāros procesus, uzdots laiku pa laikam. Pārskatot šo situāciju PSRS okupācijas perioda un pēcpadomju kontekstā, vienkāršotās līnijās var ieskicēt visai skaidru kopainu: padomju laikā Igaunijas, Latvijas un Lietuvas literatūra piederēja «brālīgo» republiku saimei, tāpēc interese par kaimiņzemju rakstniecību un tās ideoloģiska virzīšana bija viens no kultūrpoltikas uzdevumiem. Turklāt šo interesi pastiprināja Rietumu kultūrtelpas faktiska nepieejamība, kā arī baltiešu mentālās tuvības un kopējās vēsturiskās pieredzes kopības apziņa, kas kaut daļēji ļāva radīt iluzori brīvu baltiskā gara kopības telpu.

Pēc neatkarības atgūšanas situācija kaimiņtautu literārajās sakaros un tulkošanas jomā ir būtiski mainījusies. Īpaši trāpīgi šīs pārmaiņas raksturojis igauņu rakstnieks Jāns Kaplinskis sarunā ar Guntaru Godiņu: «Padomju laikos mēs bieži tikāmies, jutām lielu interesi par to, kas notiek kaimiņos. Tagad, kad tik vienkārši nokļūst Rietumos, pasaulē, mēs esam pilnīgi zaudējuši interesi cits par citu. Mēs sēžam it kā kino vai teātra zālē, skatāmies, kas notiek uz skatuves vai ekrāna, īpaši, ja tur tiek rādīts kaut kas no Amerikas vai kādas citas lielvalsts, bet to, kas mums sēž blakus zālē, nemaz nepamanām. (..) vienīgi tad, ja blakussēdētājs tā skaļāk sāk čaukstināt popkorna kārbu vai nepatīkami smako. Tikai tad mēs viņu pamanām.» (*Latvju Teksti*. 2010, Nr. 1)

Personību loma

Neraugoties uz baltiešu literāro sakaru un tulkošanas situācijas pārmaiņām pēc neatkarības atgūšanas, vairāki faktori tomēr nodrošinājuši Baltijas literatūras savstarpējo apriti.

Galvenokārt šajā rakstniecības iepazīšanas ceļā vislielāko nozīmi guvis konkrētu personību redzējums, pārlicība un pat misijas apziņa. Protais, kā pirmie te minami tulkotāji, kuru personiskā interese par lietuviešu un igauņu literatūru savienojumā ar idejiski atsaucīgu izdevēju kļuvusi par galveno garantu Baltijas literatūras dzīvotspējai Latvijā. Atgādināšu, ka padomju periodā tulkotāji lielā mērā tika «iedzīti pagrīdē», proti, samazinājās pašiniciatīvas iespējas, viņu darbība itin kā kļuva neredzama, vārdi un personības — mazzināmi. Diemžēl tikai pēdējos gados notiek atgriešanās pie pirmspadomju tradīcijas, kurā tulkotāju darbība tiek aktīvi apzināta un izcelta.

Īsts lietuviešu literatūras entuziasts bija tulkotājs Talridis Rullis (1940—2014), kurš par ilgstošu, nozīmīgu un pašai dziedīgu darbu lietuviešu literatūras popularizēšanā 2008. gadā saņēma Sv. Hieronīma prēmiju, ko piešķir Lietuvas Literatūras tulkotāju savienība, bet jau iepriekš 2005. gadā bija saņēmis Latvijas Literatūras gada balvu par mūža ieguldījumu literatūrā. Daina Avotiņa, Indra Brūvere, Jānis Elsbergs, Dace Meiere — tulkotāji, kuri mūsdienu latviešu lasītājam dažādā intensitātē ļāvuši iepazīt lietuviešu rakstniecību. Savukārt igauņu literatūras izplatīšanā jau vairākas desmitgades nenovērtējami ir Guntara Godiņa, Rūtas Karmas, Maimas Grinbergas tulkojumi un darbība.

Saskarsmes platformas

Pateicoties tieši tulkotāju un rakstnieku iniciatīvai, nav pilnībā izzuduši arī tiešie kontakti ar lietuviešu un igauņu rakstniekiem. Tie ieguvuši citas formas, piemēram, igauņu un lietuviešu jaunāko rakstniecību kopš 1995. gada klātienē var iepazīt Prozas lasījumos, kuru struktūrā iekļauts Baltijas autoru prozas vakars. Izvērtējot pēdējo gadu piedāvājumu, redzams, ka uzaicināto autoru loks ir pārdomāts. Latvijā radīta iespēja iepazīt nozīmīgu igauņu un lietuviešu jaunākās rakstniecības daļu — Jānu Undusku, Andrusu Kivirehku, Kristīni Sabaļauskaiti, Alvīdu Šlepiku, Reinu Raudu, Marju Ivaškeviču, Rasu Aškinīti, Sigitu Paruļski, Undīni Radzēvičuti, Mēlīsu Fridentālu, Tomu Vaisetu u. c. Iepriecinoši, ja lasījumiem seko fragmentu tulkojumu publikācijas, kas inspirē tulkojumu materializāciju grāmatu formā.

Domājot par latviešu literātu devumu Baltijas literatūras tuvināšanā, akcentējama ir literatūrzinātnieku darbība, īpaši izceļot Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētnieciskās aktivitātes kopš 2005. gada, kad sērijā *Salīdzināmā literatūra* tika aizsākti pētījumi tās atzarā *Baltijas literatūra* — rezultātā tapa grāmata

Latvijas kultūrtelpā igauņu un lietuviešu literatūras klātbūtne ir neregulāra

Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti (2008)¹, kā arī turpmākie pētījumi.

Šis sērijas iniciatora profesora Benedikta Kalnača ieguldījums Baltijas literatūras apzināšanas un mijiedarbes veicināšanā ir augsti vērtējams ne tikai Latvijas, bet visas Baltijas un vēl plašākā starptautiskā mērogā, kā spilgtākos šis aprites apliecinājumus minēšu baltiešu pētnieku kopējo konferenču organizēšanu un rakstu krājumu izdošanu, kā arī paša Benedikta Kalnača darbus, jo īpaši monogrāfiju *20. gadsimta Baltijas drāma: postkoloniāli naratīvi, dekoloniālas iespējas*, kuru 2016. gadā angļu valodā izdeva Vācijas zinātniskais apgāds humanitārajās zinātnēs un kultūras studijās *Aisthesis Verlag*.

Periodikas nozīme

Igauņu un lietuviešu literatūras klātesamību Latvijā kopš 90. gadiem nodrošināja periodiskie izdevumi – žurnāli *Karogs* un *Grāmata*, laikraksts *Kultūras Forums* –, kuros bija iespējams publicēt jau minēto tulkotāju darbu fragmentus, iso formu tekstus, kā arī rakstnieku un pētnieku veidotos literārā procesa apskatus un analīzi.

Par regularitāti īpaši rūpējies *Karogs*, jo tajā ilgstoši tika veidoti Lietuvas literatūras mēnešraksta *Metai* apskati (1995–2003; 2007–2010), kā arī rubrika *Kaimiņos*; iekļauti gan prozas teksti, gan intervijas, gan analītiski raksti, izveidoti pat atsevišķi numuri, veltīti igauņu un lietuviešu literatūrai.

No 2010. līdz 2015. gadam Baltijas literatūras popularizēšanā neatsveramu artavu deva periodiskais izdevums *Latoju Teksti*, kura pirmās redaklējijas priekšgalā bija igauņu literatūras vēstnesis Latvijā Guntars Godiņš. Lai arī redaktoru slejās netika izklāstīts žurnāla veidotāju konceptuālais redzējums par Baltijas literatūras vietu latviešu literārajā izdevumā, apmēram trešdaļa tekstu (literāro darbu fragmenti, intervijas, analītiski raksti, recenzijas un apskati) ik numurā bija veltīti cittautu literatūrai, īpaši intensīvi – igauņu un arī lietuviešu literatūrai.

Cerīgs aizsākums

Kā trešo faktoru minēšu 1994. gadā Latvijā cerīgi aizsākto izdevniecības *Preses nams* sēriju 3+5: *Baltijas un ziemeļvalstu modernais romāns*, kurā iznāca skandalozī slavenais un diskutabli vērtējama lietuviešu rakstnieces Jurgas Ivanauskaites romāns *Ragana un lietus* (liet. 1993, latv. 1994, tulk. Talridis Rullis), viens no igauņu tā laika visvairāk apspriestajiem un starptautiski zināmajiem darbiem – Emīla Todes *Robežvalsts* (ig. 1993, latv. 1995, tulk. Guntars Godiņš), igauņu rakstnieces Vivi Luikas isromāns par Prāgas pavasara notikumiem – *Vēstures skaistums* (ig. 1991, latv. 1995, tulk. Rūta Karma), kā arī latviešu rakstnieces Gundegas Repšes romāns *Ēnu apokrīfs* (1996). Tulkoto darbu izvēle liecina, ka sērijas izdevējs orientējās uz jaunāko Baltijas prozu ar spēcīgu

vietējās un starptautiskās rezonanses potenciālu. Tika izdoti tikai četri romāni, tomēr sērijas ieceri var vērtēt kā konceptuālu, jo tā iezīmēja Baltijas kopējās rakstniecības telpas iespējamību Latvijā, bet nepaguva izraisīt vērā ņemamu rezonansi.

Nākamā potenciāli nozīmīgā, bet līdz šim nepilnīgi īstenotā iniciatīva latviešu, igauņu un lietuviešu literatūru satuvināšanā kopš 1994. gada ir Baltijas Asamblejas balva. Tās nozīmība līdz šim diemžēl izrādījusies vairāk formāla, jo kvalitatīvi un nozīmīgi sacerējumi gan tiek izcelti, tomēr finansējums darbu tulkošanai divās citās Baltijas tautu valodās netiek nodrošināts, tāpēc lasītāji ne vienmēr var iepazīt kaimiņu literatūras labākos sasniegumus. Cerīgs šķiet Latvijas, Igaunijas un Lietuvas Rakstnieku savienību 2017. gadā parakstītais memorands, kas paredz godalgoto darbu tulkošanu pārējo Baltijas valstu valodās un ticis adresēts Baltijas Asamblejai, kā arī Baltijas valstu ministru prezidentu birojiem, kultūras un ārlietu ministrijām.

Rezumējot var teikt, ka kopš 90. gadu sākuma ik pa brīdim vērojami labas gribas uzvīlījumi, ka ir personīgas, nozīmīgas un arī ilglaicīgas iniciatīvas saistībā ar Baltijas literāro procesu, tomēr to pilnvērtīgai īstenošanai pietrūkst drošības un atbalsta sistēmas. Tāpēc Latvijas kultūrtelpā igauņu un lietuviešu literatūras klātbūtne ir neregulāra un nesistemātiska.

Izdevēji un lasītāji

Vai latviešu izdevējs ir gatavs izdot tulkotāju atrasto, un vai latviešu lasītājam ir svarīgi tulkotāju, rakstnieku vai pētnieku pamanītie kaimiņi? Vai spējam novērtēt Baltijas literatūras izcilības?

Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, nāktos veikt apjomīgu latviešu izdevniecību darbības un lasīšanas paradumu analīzi, iekļaujot izdoto Baltijas rakstnieku grāmatu pirkšanas, bibliotēku aprites u. c. aspektu izpēti. Tomēr arī bez tās var runāt par atsevišķiem izdevēju un lasītāju attieksmes novērojumiem.

2007. gadā *Neatkarīgajā Rīta Avīzē* Arno Jundze savu vēstījumu par lietuviešu rakstnieka, Nacionālās prēmijas laureāta Romualda Granauska (1939) romāna *Kenotafs* izdevumu latviešu valodā sāk šādi: «Pat ja es tagad ar putām uz lūpām slavētu Romualdu Granausku, diez vai mani kāds ņemtu par pilnu – latviešu lasītāju visumā snobiskajā uztverē lietuviešu autoru proza ir kaut kas tikpat margināls kā pašmāju autoru teksti.»² Lai arī kopš romānu sērijas *Mēs. Latvija, XX gadsimts* popularitātes viļņa latviešu autoru teksti lasītājam vairs nešķiet margināli, diez vai tas attiecināms arī uz kaimiņu literatūru, protams, pieļaujot izņēmumus.

Visumā snobisko un arī patērnieciski orientēto attieksmi pret igauņu un lietuviešu darbiem iespējams ieraudzīt, apzinot atsevišķu 90. gadu lietuviešu prozas sacerējumu rezonansi Latvijā.

Pievērsīšu uzmanību trim lietuviešu rakstnie-

Ne vienmēr darbu kvalitāte, savdabība un nozīmīgums iespaido tulkojuma parādīšanos

kiem, kuri 20. gadsimta beigās bija piederīgi vidējai paaudzei, tika uzskatīti par kontroversiāliem jaunas poētiskās izteiksmes meklētājiem³ un kļuva par gluži vai ikoniskām figūrām lietuviešu literatūrā, — Ričardam Gavēlim (1950–2002), Jurgai Ivanauskaitei (1961–2007) un Jurgim Kunčīnam (1947–2002).

Romāns, ko «nepieņēma»

Ričarda Gavēļa *Viļņas pokers* (1989) «lietuviešu literatūras miegainajā gaisotnē neatkarības atjaunošanas priekšvakarā (..) izraisīja vētraiņu reakciju»⁴, kritika to nodēvēja par pavērsiena punktu lietuviešu rakstniecībā, jaunās prozas manifestu. Pēc diviem gadiem, 1991. gadā, Latvijā žurnālā *Grāmata* publicēta paša autora eseja *Antidemiurģis vai kas ir Viļņas pokers* un neliels romāna fragments Ginta Jegermaņa tulkojumā, kā arī tulkojuma raksts par romānu. No tā var secināt, ka tulkojums ir bijis pārsteigts, iepazīstot tāda mēroga lietuviešu literatūras fenomenu, tāpēc centies parādīt gan romāna fantastisko popularitāti Lietuvā, gan augsto novērtējumu, gan arī argumentēti raksturojis romāna kvalitātes — groteski melno un filozofiski dziļo okupācijas nospiedumu analīzi un lietuviešu pašizpratnes dekonstrukciju.

Laikā, kad latviešu kultūrā dominē nacionālo ciešanu virziens, šis lietuviešu romāns tiešām šķiet neiedomājami ass un nesaudzīgs gan pret varmākām, gan upuriem. Raksta beigās Gints Jegermanis atklājis: «Šis nelielās apceres mērķis ir aicināt kādu no Latvijas izdevniecībām vai privātiem apgādiem meklēt tulkojumu (..) un gada laikā izdot romānu latviski. Varbūt tas ienesīs jaunas vēsmas latviešu literatūrā? Nekas tāds agrāk nav uzrakstīts ne lietuviešu, ne latviešu valodā, un tas jau ir kultūrvēsturisks fakts. Vai mēs gribēsim būt nabagāki?»⁵

Romāns latviešu valodā iznāk tikai pēc četriem gadiem, un tā rezonanse ir niecīga. 1996. gadā laikrakstā *Diena* lasāma Gunta Bereļa recenzija, kurā viņš apgalvo, ka par romānu presē parādās cildinošas atsauksmes un *Viļņas pokers* lasošajai publikai pārtapis bezmaz mitā: «laikā, kad latviešu romānistikā valdīja tukšums, leiši, redz, spējuši radīt romānu, kurš saintriģējis vai puspausaules».⁶ Iepretim Bereļa cerīgajam skatījumam man tomēr jāteic, ka šī satricinošā lietuviešu romāna nozīmi Latvijā, visticamāk, apzinās tikai neliels literatūras lasītāju un erudītu pētnieku pulks, kā arī, iespējams, baltu filoloģijas studenti, taču diez vai romāns ieintrigēja tālaika latviešu lasītāju.

Nekritiski panākumi

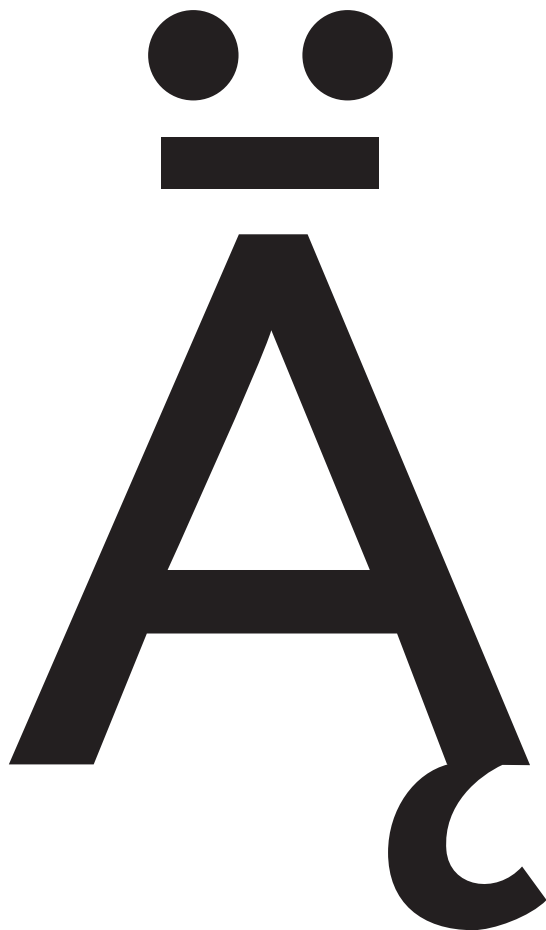
Turpretim Jurgai Ivanauskaitei Latvijā veicies krietni labāk — Talrids Rullis iztulkojis daudzas viņas grāmatas, sākot ar romānu *Ragana un lietus*, kas latviski parādījies jau gadu pēc izdošanas. Romāna plašās rezonances pikantie iemesli —

Lietuvas Nacionālā ētikas komisija sākotnēji aizliedza grāmatas tālāku popularizēšanu, katoliskā baznīca to nodēvēja par pornogrāfisku un antikristietisku lasāmvielu, divu nedēļu laikā Lietuvā tika pārdoti 20 000 grāmatas eksemplāru. Acimredzot latviešu izdevēji cerēja uz romāna noietu arī Latvijā. Pateicoties skandalozajai rezonansei, Jurgas Ivanauskaites darbu tulkošana kļuva par Talrida Ruļļa radošās darbības veiksmi. Tā var teikt, jo publiski ir zināma tulkojuma profesionālā traģēdija — viņš iztulkojis vairāk lietuviešu autoru tekstu, nekā izdevēji bijuši gatavi izdot. 2011. gada janvārī portālam *Delfi* Talrids Rullis piedāvājis savu iztulkoto, bet neizdoto lietuviešu prozas sarakstu, komentējot: «Cik ilgi var tulkot, ja to neviens neierauga. (..) Izdevēji neinteresējas par lietuviešu literatūru. Padarīts ir vairāk nekā parādījies.»⁷

Atbilde uz jautājumu, kāpēc izdevēji publicējuši Jurgas Ivanauskaites darbus, kuri lietuviešu kritikā un pētniecībā netiek augstu vērtēti, savukārt nav bijuši gatavi izdot, piemēram, jau iztulkotus klasiķa Antana Vienoļa (1882–1957) vai modernista Igna Šeiņus (1889–1959) darbus, visticamāk, ir skaidra. Raugoties arī no lasītāja perspektīvas, var teikt, ka Jurgas Ivanauskaites darbiem Latvijas tirgū veicies labi: romāns *Ragana un lietus* izdots pat atkārtoti, kas, iespējams, izskaidrojams ar to, ka postpadomju sievietē šajā darbā var atpazīt vai identificēties ar dramatisko sievietes pašcieņas zaudēšanas un atkarības attiecību veidošanas stāstu.

Pārāk riskanti

Trešais autors — viens no lietuviešu poētiskākajiem rakstniekiem Jurgis Kunčīns, saukts par padomju laika «atmiņu industrijas» un aizejošās ēras emblēmu⁸, Latvijā ir pavisam mazzināms. Prozas lasījumu koordinatori 2001. gadā vēl paspēja rakstnieku uzaicināt uz tikšanos Latvijā, Jānis Elsbergs iztulkoja viņa slavenākā darba *Tūla* (1993) fragmentus, tomēr grāmatas tulkojums latviešu valodā tā arī nav tapis. *Tūla* ir darbs, kas izdošanas gadā atzīts par labāko lietuviešu romānu. Tas lasītājā burtiski atdzīvina padomju laika *underground* sabiedrību, ļaudis, kas neiekļaujas ne padomju, ne arī kādos citos režīmos; Užupi, mākslinieku un alternatīvi domājošo mītisko bohēmas rajonu Viļņas vecpilsētā; milestību — bruņniecisku, neiespējamu, reibuma pilnu. Latvijā nekā līdzīga nav bijis līdz pat Jāņa Joņeva romānam *Jelgava 94* (2013), bet tā, protams, veltīta citam laikam un citai vietai, un arī autora rokraksts ir citāds. Lai arī romāns nenoliedzami ir ļoti sarežģīti tulkojams, tādu iespējamību pierāda tulkojumi poļu, krievu, arī zviedru valodā. Tie visi tapuši 21. gadsimta sākumā, kas liecina, ka nostalgija pēc padomju laika alternatīvās dzīves uztveres, gaišas ironijas un romantisma stīgas potenciāli varētu sasniegt uztvērēju. Vai latviešu lasītāju šis romāns neinteresētu? Acimredzot

Šāgada Londonas grāmatu tirgū Baltijas valstu literatūru popularizēs arī kopējs zīmols, kurā burts «A» atveidots ar igauņu, latviešu un lietuviešu valodas diakritiskajām zīmēm. Varbūt turpmāk labāk sekmēsies arī Baltijas literatūras savstarpējā aprīte?

šāda izvēle izdevējam var izrādīties riskanta.

Tātad ne vienmēr darbu kvalitāte, savdabība un nozīmīgums iespaido tulkojuma parādīšanos; ne vienmēr tulkotājiem vai ciltautu literatūras pazinējiem izdodas ietekmēt grāmatas izdošanu; ne vienmēr tas, kas kaimiņiem šķiet izkāpināti svarīgs, tāds izrādās arī latviešu lasītājam.

Lai arī ieraugāma situācijas uzlabošanās un savstarpējas intereses palielināšanās, latviskās kultūrtelpas inertums pret igauņu un lietuviešu literārajām virsotnēm tomēr joprojām ir liels, pastāv, iespējams, iekšēja nesagatavotība uzvert kaimiņu pateikto.

Jautājumi lasītājam

Vai jau iztulkotie lietuviešu un igauņu darbi mums bijuši nozīmīgi? Vai smalkais un idejiskajā ziņā tik priekšlaicīgais Maimu Bergas romāns *Es milēju krievu* (ig. 1994, latv. 2000, tulk. Maima Grinberga) ir izraisījis diskusijas latviskajā kultūrtelpā — vidē, kurā romāna tapšanas laikā skaitās politnekorekti izrunāt vārdu «krievs», tāpēc šis darbs Evitas Sniedzes veidotajā raidlūgā nosaukts *Es milēju viņu*? Vai mēs vēlāties domāt par «viņiem» — krieviem «Pribaltikā»? Cik liela Latvijā bijusi interese par igauņu Nobela prēmijas cerību — mūsdienīgo vēsturisko romānu autora Jāna Krosa darbiem (tulk. Maima Grinberga)? Vai

postkoloniālā skatījumā ievirzītais Emila Todes romāns *Robežvalsts* ir labi pazīstams? Vai Enes Mihkelsones vēsturiskajai atmiņai veltītais *Mēra kaps* (ig. 1994, latv. 2014, tulk. Guntars Godiņš), kurā dziļi un daudzpusīgi aplūkoti Baltijas valstīm kopēji jautājumi, mūsu apziņā atrodas līdzās sērijas *Mēs. Latvija, XX gadsimts* romāniem?

Un kā ar latviski vēl neizdoto Sigita Paruļska romānu *Tumsa un partneri* (liet. 2012; latv. fragm. 2015, tulk. Dace Meiere), kurā skarts ebreju genocīds Lietuvā un kas jau izraisījis plašas diskusijas? Vai gribam ko vairāk lasīt no Toma Vaisetas latviski neizdotā krājuma *Putnu miegs* (liet. 2014) stāstiem pēc tam, kad esam iepazinusi *Aveni* (latv. 2017, tulk. Dace Meiere) — gandrīz vai sirreālistiski tveramu vēstījumu par ebreju slēpšanos paslēptuvēs jeb «maīnās» (avenēs)? Vai esam atvērti ukraiņu problēmām, par ko vēsta šī paša rakstnieka romāns *Orfejs*, ceļojums turp un atpakaļ (2016).

Tulkotāji ir gatavi mums dot, atliek radīt pārlicību izdevējos un sakopot lasītāju spēkus literāro vērtību saņemšanai. ■

¹ Grāmatā *Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti* skat. vairāk par latviešu, lietuviešu un igauņu literārajiem sakariem kopš 1990. gada: *Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti*. Red. Benedikts Kalnačs. Rīga : LU LFMI, 2008, 507.—544., 796.—859. lpp.

² Jundze, Arno. *Balts taurenis, melns taurenis. Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2007, 15. janvāris.

³ Mykolaitytė, Aurelija. Naujausioji literatūra nuo 1990 m. Trumpa lietuvių literatūros istorija. A Brief History of Lithuanian Literature. Ed. Dalia Kuizinienė. VDU: Versus aureus, 2015, pp. 112—116.

⁴ Samalavičius, Almantas. *Situācija lietuviešu prozā gandrīz normāla*. Tulk. Anita Liepiņa. *Jaunā Gaita*, 2010, Nr. 262. Pieejams arī: http://jaunagaita.net/jg262/JG262_Salamavicius.htm

⁵ Jegermanis, Guntis. *Literārā kāršu spēle vai lūzums lietuviešu literatūrā*. *Grāmata*, 1991, Nr. 1, 84. lpp.

⁶ Guntis Berelis vērtē: Ričards Gavēlis. *Viļņas pokers*. [Skatīts 12.01.2018.] Pieejams: <https://berelis.wordpress.com/1996/03/20/ricards-gavelis-vilnas-pokers/>

⁷ Kalve, Jānis. *Talrids Rullis: Spēka pietiek, bet izturības nav*. [Skatīts 11.01.2018.] Pieejams: <http://www.delfi.lv/kultura/archive/talrids-rullis-speka-pietiek-bet-izturibas-nav.d?id=36435475>

⁸ Sprindytė, Jūratė. *Lithuanian Prose: In Search of a New Identity. Transitions of Lithuanian Postmodernism: Lithuanian Literature in the Post-Soviet Period*. Ed. M. Kvietkauskas. *Series: On the Boundary of Two Worlds: Identity, Freedom, and Moral Imagination in the Baltics-32*. Amsterdam-NewYork: Rodopi, 2011, p. 98.

Iveta Šķiņķe

Posta laikiem cauri dzīvojot

Starpkaru Latvijas ārlietu dienesta elites personību spoguļojums vēlāko gadu autortekstos

Iveta Šķiņķe (1961) ir vēstures maģistre. Strādāja Latvijas Valsts arhīva projekta grupā par 1941. gada 14. jūnija un 1949. gada 25. marta deportācijām, sagatavojot grāmatas *Aizvestie. Pašlaik Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas Ārlietu dienesta vēstures un diplomātisko dokumentu nodaļas vadītāja.*

«Mēs esam paaudze bez žēlastības...» 1944. gada vasarā latviešu diplomāts Ludvigs Sēja saka Rīgas Centrālcietumā blakuskamerā ieslodzītajai Universitātes studentei Alinai Nīklasei, atvadoties pirms pārvešanas uz Salaspils nometni un vēlāk – pēc 11 gadiem – tos pašus vārdus citējot memuāros *Es pazīstu vairs tikai sevi. Diplomāta dienasgrāmata un memuāri: 1941–1961.*

Dienasgrāmatas un memuāri radušies sava laika kontekstā, un tos nevajadzētu lasīt atrauti no tapšanas brīža apstākļu kopainas, pretējā gadījumā pastāv risks tos uztvert vienpusīgi un tikai no šodienas skatpunkta. Bet ar kādu nolūku tie rakstīti? Vai atmiņas kalpo kā liecība par personības nepārtrauktību laikā? Kā savveida identitātes kritērijs, kā domāšanas process par savu rīcību, dzīvi un ceļosakarībām tajā? Vai pierakstot dzīve vairs nav tik haotiska, vai tai rodas jēga, un vai indivīds tādējādi it kā iegūst iespēju rīkoties ar savu dzīvi jebkādos apstākļos?

Ludviga Sējas rakstītā dienasgrāmata (saglabājusies par laiku no 1941. gada 4. jūlija līdz 1944. gada 26. aprīlim) un memuāri par laiku no Latvijas okupācijas 1940. gadā līdz 1961. gadam izdoti 2017. gadā, ieņemot nozīmīgu vietu nu jau visai plašajā latviešu 20. gs. atmiņu literatūrā. Tomēr tie ir atšķirīgi domāšanas mēroga ziņā, jo sniedz sabiedrības elites pārstāvja acīm fiksēto realitāti.

Biogrāfisks pieteikums

Lasītā un pārdomu ierosmē radās divi pamatjautājumi.

Pirmkārt – kā padomju un vācu okupāciju redz un kā par to raksta iznīcinātās Latvijas valsts diplomāts, cilvēks, kurš pats izjutis totalitāro režīmu kontroli pār cilvēku visās dzīves jomās un pieredzējis tās radītās izmaiņas sabiedrībā un cilvēku mentalitātē?

Otrkārt – kā jūtas augstu statusu ieņēmis cilvēks, kurš represijās gan izdzīvo, bet zaudē savu agrāko vietu sabiedrībā? Kā izdzīvot totalitāras varas apstākļos, ja agrākās sociālās saites vairs nepastāv? Ar ko nodarboties, lai eksistētu? Pieļāgties? Nesadarboties vai sadarboties? Kā veidot jaunu gan personisko, gan sociālo identitāti? Kā saglabāt pašcieņu? Kā aizpildīt ģimenes trūkumu, veidot un paturēt savas personības garīgo telpu?

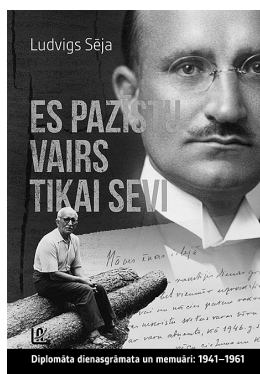
Ludvigs Sēja (1885–1962) pirmskara Latvijas Republikā bija ievērojams diplomāts, Ārlietu ministrijas Politiski ekonomiskā departamenta direktors, valdības delegāts, vēlāk pagaidu pilnvarotais lietvedis Vašingtonā, strādājot un sekmejot Latvijas *de iure* atzīšanu ASV, divas reizes ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Lietuvā, ģenerālkonsuls Lielbritānijā, gandrīz gadu – ārlietu ministrs.

Viņu represēja abi okupācijas režīmi. Vispirms 1944. gada 25. maijā Sēju par darbību Latvijas Centrālajā padomē apcietināja vācu Drošības policija, un viņš tika ieslodzīts Salaspilī, vēlāk pārvietots uz Štuthofas koncentrācijas nometni. Un jau 1946. gada 24. janvārī, «taisni gadu pēc izešanas no Štuthofas», Sēju Polijā apcietināja padomju pretizlūkošanas dienests *SMERŠ* par sadarbību ar kapitālistisko valstu pārstāvjiem. Sekoja ieslodzījums Lubjankas, tad Ļefortovas cietumā Maskavā, nometinājums Komi Autonomajā republikā Krievijas ziemeļos. Latvijā Ludvigs Sēja atgriezās tikai 1958. gadā.

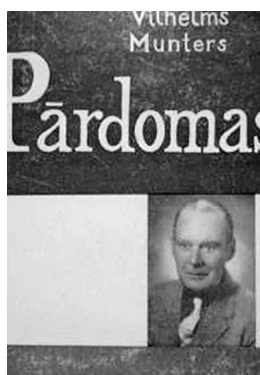
Publicētās dienasgrāmatas pirmais ieraksts tapis 1941. gada 4. jūlijā – «tragiskie notikumi mani atkal mudina rakstīt politisku dienasgrāmatu, kuru *tant bien que mal*¹ biju turpinājis vairākus gadus, gadu atpakaļ biju spiests iznīcināt». Vēlākos gados viņš spiests iznīcināt arī Štuthofas nometnē rakstīto dienasgrāmatu.

Ministrijas attieksme

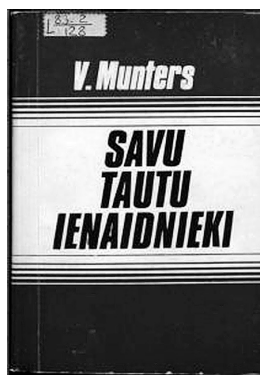
Ārlietu dienesta vēstures pētniece Silvija Križevica arhīvā atradusi dokumentu no Ārlietu ministrijas padomes 1928. gada 18. aprīļa sēdes. Tajā gūstams apstiprinājums, ka ministrs Antons Balodis uzskatījis – sūtniecības darbības «kontinuitātes nodrošināšanas nolūkos sūtņiem jāved dienasgrāmatas». Sēdes dalībnieku domas atšķirušās jautājumā par to, kurām amatpersonām vēl dienasgrāmatas būtu vedamas. Nolemts uzdot ministrijas ģenerālsekretāram Hermanim Albatam izstrādāt attiecīgu nolikumu. Pagaidām

Ludvigs Sēja. Es pazīstu vairš tikai sevi. Diplomāta dienasgrāmata un memuari: 1941–1961. Latvijas Mediji, 2017.

Vilhelms Munters. Pārdomas. LVI, 1963.

Vilhelms Munters. Savu tautu ienaidnieki. 1983. gada izdevums. Pirmpublicācija LVI, Rīga, 1964.

šādus noteikumus vai to projektus Ārlietu ministrijas fondos atrast nav izdevies. Dienasgrāmatas droši vien rakstijis ievērojami lielāks sūtņu skaits, nekā pagaidām zināms.

Pret ārlietu dienestā esošo diplomātu memuariem Ārlietu ministrijai gan bijusi rezervēta attieksme. Par to liecina Latvijas karjeras ģenerālkonsula Klaipēdā Jāņa Seska sarakste ar ministriju. 1937. gada 24. novembrī Seskis nosūtījis ārlietu ministram Vilhelmam Munteram lūgumu dot rakstisku atļauju memuaru publicēšanai. Iesniegumam pievienota Latvijas Vēstures institūta atsauksme. Uz to Muntera uzdevumā Administratīvās un protokola nodaļas vadītājs Vilis Olavs atbildējis, ka rakstisku piekrišanu nav iespējams dot, jo tad vajadzētu «ieņemt kādu stāvokli». Tātad Ārlietu ministrija nevēlējās paust savu viedokli par memuos attēloto starptautisko situāciju, piekrist tajos minēto personu rīcības raksturojumam, kā arī memuaru autora vispārinājumiem un secinājumiem.

Paralēles

Dienasgrāmatas ieraksti atspoguļo ne tikai notikumus vācu okupācijas laikā, bet, protams, arī Ludviga Sējas dzīves principus un vērtības. Tā atklāj izglītota, pieredzējuša un inteligenta cilvēka personību, kurš pārsteidzoši līdzsvaroti fiksējis, iespējams, vistraģiskākos notikumus Latvijas 20. gadsimta vēsturē un arī to ietekmi savā dzīvē. Ieraksti ir bez krasiem un nosodošiem secinājumiem, ar vērtīgu notikumu aculiecinieka skatu, kas tvēris viņam tobrīd svarīgos notikumus. Dienasgrāmata ir pašportrets, kurā ieraugāms intelektuālis, kas mīl savu ģimeni un dzīvo savai valstij, vienlaikus cilvēks ar noslieci uz refleksiju, skumjām, kā pats nereti raksta – depresimēts (nomākts).

Memuari *Nāves ēnas ielejā*, rakstīti no 1955. līdz 1961. gadam, ir sociāli nozīmīgi, jo atklāj, kā politisko un ekonomisko procesu rezultātā «izzūd» neatkarīga valsts, kā mainās cilvēku ikdiena un paša memuaru autora dzīve. Viņa atmiņu stāsts ir arī autobiogrāfisks mākslas darbs, kur sastopami citāti no daiļliteratūras un paša rakstīto dzejoļu rindām, esejām līdzīgas pārdomas ārpus ikdienas notikumu raksturojuma. Arī šāda memuaru struktūra ir liecība par 20. gadsimta pirmajā pusē iestrādāto klasiskās humanitārās izglītības pamatu, ko nespēja izdeldēt pat gandrīz 15 gadus ilga arests un izsūtījums.

Ludviga Sējas rakstītais mūsdienu lasītāju vedina šķetināt pavedienu pēc pavediena. Un tie aizved pie citiem 40. gados iznīcinātās Latvijas valsts politiskās elites pārstāvjiem, kas saglabāja dzīvību staļinisma apstākļos, taču viņu liktenis atšķīrās no tā, kas bija lemts diplomātam Sējam.

Ko un kāpēc, pēc noņemšanas atgriezies okupētajā Latvijā, rakstija pirmskara pēdējais Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters?

Dienasgrāmatās un memuos Sēja viņu piemin (tiesa, ne bieži, bet citus bijušos kolēģus piemin vēl retāk), raksturojot visai skarbi – «Ulmaņa rokaspūsis, šaubīgais Munters nes savu daļu atbildības, ka sadarbība Baltijas valstu starpā nesekmējās, par kuru ir jau sen aizdomas par sļepniem sakariem ar boļševikiem». Sēja arī vaino Munteru, ka tā ietekmē vēl vairāk pastiprinājās Ulmaņa lielummānija.

Vilhelms Munters (1898–1967) bija ievērojams Latvijas Republikas diplomāts, Ārlietu ministrijas Baltijas valstu nodaļas vadītājs, Administratīvi juridiskā departamenta direktors, ministrijas ģenerālsēkretārs, ārlietu ministrs (1936. gada 16. jūlijs–1940. gada 16. jūnijs), Tautu Savienības mandātu komisijas referents un komisijas priekšsēdētājs Tālo Austrumu konflikta lietā, Tautu Savienības Padomes 101. sesijas priekšsēdētājs. Tieši Muntera darbības laikā Latvijas Republika formāli ieguva lielāko ietekmi starptautiskajās organizācijās pirms Otrā pasaules kara, taču diemžēl tā bija iemidzinoša šķietamība, jo Tautu Savienības nozīme starptautiskajā politikā briesošā kara priekšvakarā nenovērsami sadila.

Pēc padomju okupācijas jau 1940. gada jūlijā Munteru deportēja uz Voronežu, 1941. gada 26. jūnijā apcietināja, 1952. gadā notiesāja uz 25 gadiem cietumā, bet 1954. gadā atbrīvoja bez tiesībām atgriezties Latvijā. Pēc noņemšanas Munters mājās atgriezās tikai 1959. gadā. Viņam bija iespēja kļūt par izdevuma *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis* līdzstrādnieku, no 1964. gada arī par VDK piesegstruktūras – Latvijas komitejas sakariem ar tautiešiem ārzemēs – locekli.

Vēsturnieks Indulis Ronis (1943–2016), kurš skatījis Muntera lietu bijušās PSRS Valsts drošības komitejas arhīvā Maskavā, raksta, ka pēc 1940. gada 17. jūnija, lai glābtu sevi un ģimeni, agrākais Latvijas ārlietu ministrs sācis sadarbību ar PSRS represīvajām struktūrām, rakstot plašus ziņojumus par Latvijas un Eiropas diplomātijas vēsturi. Šie arhīvu materiāli liecina arī par to, ka ziņojumus, respektīvi, savas politiskās darbības retrospektīvu analīzi NKVD izmeklētāju uzdevumā aresta laikā rakstīja arī Kārlis Ulmanis.

Ziņojumā PSRS iekšlietu tautas komisāram Lavrentijam Berijam 1940. gada 27. augustā Munters par neseno kolēģi rakstījis: «Sūtņis Kauņā Sēja agrāk pieslējās demokrātiskam centram. Liels «anglofils», bet bez politiskas zemstrāvas. Tāpat simpatizē franču kultūrai, pats kādreiz bijis franču valodas pasniedzējs. Agrāk bija sūtņis ASV un ārlietu ministrs. Labi nostādījis savus saimnieciskos darījumus, namīpašnieks Rīgā. Bija ļoti populārs lietuviešu un [iztrūkst – aut.] diplomātikajās aprindās, zināja visas plāpas un tenkas.»

Lasot ar Vilhelma Muntera vārdu Latvijas PSR izdotos sacerējumus *Pārdomas* (1963) un *Savu*

Ludvigs Sēja (pirmais no kreisās), Latvijas ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Lietuvā, latviešu un lietuviešu diplomātu vidū. Rīga, 1938. gads. Pirmajā rindā vidū — Lietuvas ārlietu ministrs Stasis Lozoraitis un Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters.

Nezināma autora foto.
Latvijas Okupācijas
muzeja krājums

tautu ienaidnieki (1964), ar kuriem viņš «piedalās padomju drošības iestāžu organizētajās neatkarīgās Latvijas un trimdas nomelnošanas kampaņās» (vēsturnieks Valters Ščerbinskis), tomēr rodas vēlme izprast viņa personību un nepieciešamība skatīt viņa dienasgrāmatas par darbību ārlietu dienestā no 1928. gada 10. jūnija līdz 1936. gada 17. aprīlim, kad Munters bija Baltijas valstu nodaļas vadītājs, Administratīvi juridiskā departamenta direktors, ģenerālsekretārs. Deviņas viņa sarakstītās piezīmju grāmatiņas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā.

Represiju draudu fonā atklājas ikviena cilvēka fiziskais un garīgais spēks. Vai indivīds spēj izprast totalitāras varas mehānismus, arī tā «slēptās atsperes»? Šo laikmetu pētot, nereti nācies secināt, ka tieši inteliģenti cilvēki neapjauta realitāti un pratināšanā apjuka, jo bija pieraduši paļauties uz tiesiskumu, kas padomju totalitārajā sistēmā nepastāvēja vispār vai pastāvēja tik absurdā formā, ka tam nebija nekāda sakara ar tiesiskumu civilizētā izpratnē. Un tomēr tieši diplomātiem ir jābūt apveltītiem ar spēju redzēt tālāk un dziļāk. «Es bieži redzu politiskus sapņus,» dienasgrāmatā raksta Sēja.

Neatkarīgās Latvijas politiskās elites pārstāvju liktenī var saskatīt ne tikai paralēlas, bet arī kopējas lietas. Abi bijušie Latvijas ārlietu mi-

nistri — gan Ludvigs Sēja, gan Vilhelms Munters — ir erudīti ārlietu dienesta profesionāļi ar izcilām valodu zināšanām un plašu kultūrtelpas redzesloku arī mūzikas, teātra un mākslu sfērā. Abiem svarīgas ģimenes — Sēja savu ģimeni pēc kara tā arī nesatiek, Munters kara laikā zaudē bērnus, kuri iet bojā 1942. gadā bērnamā Uzbekijas PSR vācu uzlidojuma laikā.

Abi izgājuši cauri PSRS cietumu skarbai pieredzei. Sēja savēl parādes: «apmēram 7 gadus vēlāk es dzirdēju, ka tajā pašā laikā, t. i., 1946. gadā, arī Maskavā, tikai Butirku cietumā sēdētis bijušais Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters». Abi pēc atgriešanās Latvijā nodarbojas ar tulkošanas darbiem. Ludvigs Sēja kopā ar populāro pirmskara dzejnieku, Staļina laikā represēto Valdi Grēviņu (1895—1968) rada pirmo Fransuā Rablē romāna *Gargantija un Pantagriels* tulkojumu latviešu valodā, kas tiek publicēts Rīgā jau pēc Sējas nāves. Vilhelma Muntera vārds toties daudz ciešāk piesaistīts padomju režīmam nepieciešamās propagandas «literatūras» publikācijām.

Laikmeta piezīmes

Sējas memuāru sākumā lasāma kritika par Baltijas valstu nespēju vienoties, kā arī autoritārā režīma un atsevišķu personu — Kārļa Ulma-

Ludvigs Sēja (pirmais no labās) Vetlosjanas mežrūpniecības uzņēmuma mehāniskā ceha strādnieks nometinājuma laikā Komi APSR. 1955. gada decembris. Nezināma autora foto. Latvijas Okupācijas muzeja krājums

ņa, Muntera, Alfrēda Bērziņa – vienpersonisko lēmumu pieņemšanu un pilnīgo citu viedokļu ignorēšanu. Sēja turpat secina, ka «sūtniecības likvidācija Kauņā ir viens no vissmagākajiem pārdzīvojumiem manā mūžā, lai gan tas tik bagāts traģiskiem notikumiem».

Savukārt dienasgrāmatā nolasāms, kā mainās Sējas redzējums par vācu karaspēka ienākšanu Latvijas teritorijā, par militārās un civilās pārvaldes ieviešanu. Sākotnēji – pasīva, vērojoša reakcija attiecībā uz ebreju iznīcināšanu, no vāciešiem gaidot, ka netiks pieļauta padomju represiju atkārtotāšanās, ka tiks dota zināma patstāvība. Sēja un viņa bijušie kolēģi Pauls Reinhard, Vilis Māsēns, Juris Filbolds un Vilis Olavs tiekas un pārrunā Ārlietu ministrijas darbības atjaunošanu, dienasgrāmatā fiksētas šīs nepamatotās cerības. Tām seko Sējas pārdomas par cilvēku alkām karot, par gatavību demokrātiju nomainīt ar autoritārismu, te domājot Ulmaņa apvērsumu.

Viņš daudz raksta par Latvijas iedzīvotāju noskaņojumu kara laikā. Pakāpeniski un aizvien vairāk parādās kritiski ieraksti par vācu okupācijas pārvaldi, par tās nerēķināšanos ar starptautiskajām normām, par pilnīgu Baltijas tautu noskaņojuma ignorēšanu; tad izskan cerības uz paziņojumu par neatkarības piešķiršanu Latvi-

jai un Igaunijai, tad jau doma par protektorātu, visbeidzot pārdomas par Latvijas tā brīža sarežģīto stāvokli un neatkarības neiespējamību. Bet pāri visam – spēcīgās bailes no boļševikiem, kas Ludvigu Sēju ietekmē tik ļoti, ka viņš pārāk ilgi, uzmundrinot sevi un draugus, turas pie cerības, ka vāciešiem izdosies atspiest sarkano armiju. Un tad seko atziņa, ka neatkarīgo Latvijas valsti iznīcinās padomju okupācija un ka arī vācu režīms nedod un nedos ne neatkarību, ne niecīgāko patstāvību.

Politisko notikumu apraksti mijas ar ekonomiskās situācijas, sadzīves apstākļu raksturojumu kara laikā Rīgā, nelielām piezīmēm par franču valodas lekcijām universitātē un saimniecisko lietu aprakstu, Sēju ģimenei apsaimniekojot izsūtīto sievas radu saimniecību Mežotnē.

Sēja dienasgrāmatu raksta uzmanīgi, jo «pilnīga vaļsirdība aiz viegli nojaušamiem iemesliem nav iespējama», nekur netiek pieminēta Latvijas Centrālā padome, Konstantīns Čakste u. c. tās dibinātāji, kā arī tas, ka Sēja pats no 1943. gada augusta ir LCP ģenerālsekretārs. Šajā periodā dienasgrāmatā ir pārrāvums – 1943. gada 13. maija ierakstam seko 14. septembra un 27. oktobra ieraksti ar visai saimnieciska rakstura detaļām un smagajā situācijā pārsteidzošu pēdējo

Es nevaru baudīt materiālu un garīgu labklājību, kad visa tauta nīkst trūkumā un postā

teikumu: «Mans optimisms attiecībā uz nākotni nav satricināms: Dievs mūsu tautai ir lēmis dzīvot, nevis iznīkt.» Vai optimisma pamats ir arī darbība LCP?

Pārdomas Sējam izraisa vācu uzaicinājums atsevišķiem latviešu inteliģences pārstāvjiem braukt uz Zviedriju un Angliju, kā arī uzstāties radio angļu valodā, lai stāstītu par boļševiku nodarījumiem, bet tas tiek noraidīts, jo gan Sēja, gan citi latviešu inteliģences pārstāvji izvairās iesaistīties vācu propagandas kampaņā.

50. gadu otrajā pusē rakstītajos memuāros tieši, precīzi un skaidri atsegta padomju režīma būtība – represijas un tiesu absurds («nevar taču uzskatīt par tiesu kaut kādu apspriedi, kura mani pat neredzēja, kuras priekšā man nebija dota iespēja pat aizstāvēties»), kā arī cilvēku morālā un fiziskā iznīcināšana nometņu sistēmā. Vēlāk – padomju ikdienas dzīves raksturojums PSRS pretstatā propagandas paustajam: trūcīgā pārtikas apgāde, rindas, spekulācija, dzīvokļu jautājums, huligānisms, alkoholisms un tā ietekme uz ģimeņu morāli. Arī pārmaiņu raksturojums okupētajā dzimtenē – rusifikācija, «atklideņu» (tā dēvē iebraucējus) problēma, piekristīšanās sarežģījumi, kontrole un no tā izrietošais drošības komitejas aģenta apciemojums.

Muntera teksti

Vilhelms Munter, būdams individuālists, ar spēcīgu intelektu apveltīts un pašapzinīgs cilvēks, okupācijas laikā palika kritisks un distancēts pret kādreizējiem ārlietu dienesta kolēģiem. Viņa 1963. un 1964. gadā izdotās grāmatas *Pārdomas* un *Savu tautu ienaidnieki*, kuru pamatā ir raksti Komunistiskās partijas paspārnē izdotajos laikrakstos *Izvestija* (Maskavā), *Cīņa* un *Dzintenes Balss*, ir padomju režīma inspirētas un tam lojālas. Abu ievadā teikts, ka grāmatas autors ir «Latvijas buržuāziskās valdības ārlietu ministrs, palikdams šajā amatā līdz padomju varas atjaunošanai Latvijā 1940. gada jūnijā».

Edgars Krieviņš, bijušais Latvijas sūtnis Vācijā, savos atmiņu apcerējumos *Viņas dienās* (1966) raksta, ka, «runājot igauņu pulkveža Saarsena vārdiem, lielinieki katru, kas atrodas viņu varā, var piespiest rakstīt to, ko viņi vēlas», kā arī pieļauj, ka grāmatas tapušas pēc tam, kad Munter stipri kritizēts trimdas presē (1953. gadā Vācijā laikrakstā *Latvija* tika iespiesta rakstu sērija *Kas bija Munter?*) un trimdā mītošie diplomāti, bijušie Muntera kolēģi, kas viņu labi pazina, neoponēja lielai daļai tendenciozo apgalvojumu. Tas gan, viņaprāt, neattaisno to, ka Munter ir pārkāpis robežas un «kļūdījies adresē».

Ja viņš sadarbojās, kā secināms no Induļa Roņa publicētajiem Muntera izvērtētajiem ziņojumiem PSRS iekšlietu tautas komisāram 1940. gadā, tad 60. gadu publikācijas bija loģisks turpinājums Muntera pakļaušanās ceļā – tajās kritizēta trimdas darbība, bijušie kolēģi

ārlietu dienestā, ārkārtas pilnvaru interpretācija un izmantošana, trimdas organizāciju iesaiste plašākas organizācijas – 1954. gadā dibinātās ACEN Apspiesto (Muntera rakstos – sagūstīto) Eiropas tautu asamblejas – darbībā. Tieši šāds rakstu saturs tika pasūtīts Munteram kā zināmam simbolam – bijušajam neatkarīgās Latvijas ārlietu ministram, turklāt ne jau viņš «nejauši atrada avīzes, ko izdod latviešu emigranti». Šī informācija Latvijas PSR nebija pieejama bez īpašas Komunistiskās partijas un VDK atļaujas, un arī Munter to drīkstēja izmantot tikai tadēļ, lai denuncētu trimdas politiskās organizācijas kā «savu tautu ienaidniekus».

Taču Muntera agrākā pieredze, viņam 60. gados sadarbojoties ar t. s. Kultūras sakaru komiteju, bija daudz smagāka nekā tiem jaunāko paaudžu latviešu rakstniekiem un māksliniekiem, kurus nebija skāris staļiniskā režīma terors un kuri arī šī iemesla dēļ varbūt pat neapzinājās visas totalitārās sistēmas iespējas panākt sev vajadzīgo rezultātu. Lasot šos padomju propagandas sagatavotos tekstus, kas dažādās tonkārtās «atmaskoja reakcionāro emigrāciju», jāpatur prātā katra autora pieredzes veidota «zemteksts», kas ne vienmēr pamanāms aiz ārēji gluži vai identiskās retorikas. Publicēt pasūtījuma rakstus, pat par saviem bijušajiem kolēģiem, pēc tam, kad tev aiz muguras ir vairāki ieslodzījuma gadi gulagā, ir kas cits, nekā riskēt ar paredzamo, taču vēl nenotikušo karjeru nākotnē. Sadarbības motīvi un konteksti mēdz būt dažādi.

Atšķirīgais

Jau dienasgrāmatā, bet vēl jo skaidrāk memuāros, atskatoties uz nodzīvoto mūža daļu, izkristalizējas Ludviga Sējas morālais pamats, proti, 1940. gada jūnijā tika pieņemts lēmums, izdarīta izvēle – nedoties emigrācijā, bet pēc sūtniecības slēgšanas Kauņā atgriezties Latvijā. Šī izšķiršanās noteica visu viņa turpmāko dzīvi. Sējas piezīmēs skaidri pateikts, ka neemigrējot «dalījos ar mūsu tautas lielumu tās liktenī un briesmīgo laiku kopā ar tautas lielāko daļu pārcietu».

Par to, ka teiktais nebija tikai patētiska frāze, liecina arī fakts, ka Sēja visai stoiciski uztvēra savu «komfortablu dzīves apstākļu un augstā oficiālā stāvokļa» zaudējumu. Ieslodzījumā bijušais diplomāts nepretendēja «uz kādiem augstiem amatiem, labi saprazdams, ka mani pie tiem nepielaidīs kā politisku ieslodzīto, es meklēju kādu gluži pazemīgu darbu». Lielāka par personiskās dzīves apstākļu piespiedu deformācijas izjūtu ir viņa sāpe par to, kas noticis ar Latviju («es nevaru baudīt materiālu un garīgu labklājību, kad visa tauta nīkst trūkumā un postā»), un par ģimeni, «kuru vienmēr esmu milējis par visu vairāk šai pasaulē».

Tiesa, ir situācijas, kuras Sējam skaidri atsedz zaudēto sociālo statusu, – tikšanās ar ASV un

Natālija un Vilhelms Munteri. Vladimira, 1959. gada 17. marts. Uz fotogrāfijas V. Muntera atzīme «Diena, kad mums izsniedza izziņu par sodāmības noņemšanu». Nezināma autora foto. Ingrīdas Sūnas privātais arhīvs

Zviedrijas vēstniekiem 1945. gada martā Varšavā: «Tagad es biju nožēlojamā lūdzēja lomā, ko es sāpīgi izjutu kā pazemojumu — mazāk sev, vairāk Latvijai.»

Sēja vairākkārt savos memuāros piemin, ka agrāk, staigājot pa Rīgas centru, saticis daudzus paziņas, «tagad — nevienu». Ārlietu ministrijā nostrādātos divdesmit divus gadus viņam neskaita pat pensijas aprēķinā.

Zīmīgs apliecinājums viņa prasmei saglabāt cilvēcisku attieksmi un līdzjūtību pret citiem staļinisma upuriem, kuru politiskā pārliecība bijusi gluži citāda nekā viņam pašam, ir Sējas stāsts par Vetlosjanas nometnē sastapto Mariju Joffi, ievērojamā PSRS diplomāta Ādolfā Joffes (KPFSR ārlietu tautas komisāra vietnieks, kurš no Padomju Krievijas puses parakstīja Latvijas un Krievijas miera līgumu 1920. gadā) sievu: apvainota par Trocka atbalstīšanu, viņa necilvēcīgajās nometnēs atradās no 1929. līdz 1957. gadam. Sēja patiesi apbrīvoja viņas spēju saglabāt savu personību tādos apstākļos, neraugoties uz visiem drausmīgajiem pārdzīvojumiem.

Un arī par sevi viņš raksta, ka «agrāk nav zinājis, ka viņā ir tik lielas fiziska un garīga spēka rezerves, ka nekādas ciešanas, nekāds fizisks vai garīgs posts nespēja viņu salauzt». «Visam postam cauri es visvairāk vēlējos saglabāt cilvēcīgu, pilnvērtīgu garīgu seju līdz pat pēdējai stundai.

Un lielā mērā tas man izdevās; dzimtajā zemē atgriezies, es sevi varēju pazīt, tāpat kā mani varēja pazīt un tiešām pazina cilvēki, kuri mani bija senāk pazinuši.»

Kā Vilhelms Munters uztvēra savu vietu un lomu tik kardinali mainītajā realitātē? Nav avotu, kur viņš par šo tēmu reflektētu, vienīgi «oficiālās» publikācijas ievadā ir visai zīmīgs teikums, ka, atgriežoties Latvijā, «uz mums raudzīsies kā uz bijušajiem, dažs ar neuzticību, dažs ar naidu, bet lielākā daļa — vienaldzīgi».

1958. gadā, kad Sēja aiziet no darba Vetlosjanas rūpnīcā Komi Autonomajā republikā un atgriežas okupētajā Latvijā, Munters vēl strādā par tulkuru Vladimiras traktoru fabrikā, un Latvijā viņam ļauj atgriezties gadu vēlāk.

Padomju režīms dažādi izturējās pret izdzīvojušajiem Latvijas valsts politiķiem. Dažus izmantoja t. s. kontrpropagandas nolūkos, citus — kā Ludvigu Sēju un ģenerāli Jāni Balodi (1881–1965) — uzskatīja par «nekaitīgiem». Iespējams, par spīti daudzajiem un bieži loģiski pamatotajiem skaidrojumiem, tomēr nekad neuzzināsim, kāda bija šo cilvēku dzīvības saglabāšanas cena viņu aresta un izsūtījuma laikā. Taču, pat vērtējot to, cik tā bija augsta, atcerēsimies, ka tās likme arī bija tikai viena. ■

¹ Šeit: cik labi vien iespējams — franču val.

No vēstures izsvītrotie?

Vācu pēdas Latvijas vēsturē iesniedzas 12. gs. un apraujas 20. gs. pirmajā pusē. Mūsdienās par īpašo vēstures fenomenu — vācbaltiešiem — var runāt tikai pagātnes formā. Kā vērtējam vācbaltiešu lomu latviešu nācijas un valsts tapšanā?

Sarunā piedalās:
Inta Dišlere, Tukuma muzeja speciāliste, Durbes pils muzeja vadītāja;
Pauls Daija, Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra vadošais pētnieks;
Vija Daukšte, LNB Letonikas un Baltijas centra vadītāja, Latviešu-vācbaltiešu biedrības Domus Rigensis valdes priekšsēdētāja;
Raimonds Cerūzis, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors;
Ilgvars Misāns, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors;
Eduards Liniņš, Latvijas Radio komentētājs
56

Neraugoties uz to, ka latvieši kā nācija bija izveidojusies un attīstījusies vācbaltiešu acu priekšā, tie uzskatīja, ka valstiskās pieredzes trūkuma dēļ latvieši nebūs spējīgi izveidot paši savu valsti. 1918. gada rudenī Latvijas teritorijā pastāvēja vēl nebijusi domu, politisko uzskatu un ideju konfrontācija. Savukārt Zemes reforma 1920. gadā, kad jaunā Latvijas valsts nacionalizēja agrākos vācu muižu īpašumus, atsvešinātība starp agrākajiem «kungiem» un «kalpiem» starpkaru posmā un visai naidīgā 1939. gada retorika, vācbaltiešiem aizbraucot no Latvijas, tāpat vēlākais padomju režīma noliegums jebkam vāciskam un piespiedu atrautība no Rietumu dzīves vides atšķēla latviešus no savdabīgas kultūras, kas gadsimtiem ilgi bija dominējusi kopējā dzīves telpā.

Eduards Liniņš. Kāds mūsdienu Latvijas sabiedrībā ir priekšstats par jēdzienu «vācbaltieši»?

Vija Daukšte. Man būtu interesanti uzziņāt, ko ļaudis domā, kad redz daudzās atjaunotās muižas, parkus, ordeņa vai bruņinieku piļu drupas, un vai rāda tās saviem bērniem? Vai iešaujas prātā, ka kādam tās ir bijušas mājas? Ka tās dzimtas šeit pastāvīgi dzīvoja, šeit augs viņu bērni — tāpat tie nav nekādi svešinieki?

Pauls Daija. Manuprāt, starp vācbaltiešu dē-

monizāciju un idealizāciju pastāv vismaz trīs varianti. Pirmais saistās ar negatīvu attieksmi pret vēsturiskajiem ienaidniekiem, bet līdzās tam novērojams arī pozitīvs, pat sentimentāls skatījums uz vācbaltiešiem kā kultūras nesējiem noteiktos laika posmos. Novests līdz konsekvencei, tas ir tikpat vienpusīgs kā pirmais. Bet trešais — būtiskākais — priekšstats, visticamāk, ir vienaldzība pret svešu pasauli, kas uz mums šķietami neattiecas — šodienas cilvēkam vācbaltiešu pasaule nūdien ir nogrimusī Atlantīdā. Un katra dziļāka saruna par to var vest pie pavisam jauniem atklājumiem.

Arī pētījumos par vāciešu un latviešu attiecībām bieži runā kā par elites attiecībām ar vienkāršo tautu. Šādi no redzesloka tiek izstumtas zemākās Baltijas vāciešu kārtas, t. s. mazvācieši, un nereti aizmirstam arī par latviešiem, kuri savukārt pacēlās augstāk par savu kārtu. Jau 18. gs. tādu piemēru ir gana daudz — lai atceramies kaut Šteinhauerus, kā arī tos latviešus, kuri piedalījušies latviešu literārās kultūras radīšanas procesā.

Protams, priekšstats par vāciešiem kā kungiem ir Baltijas publiskās telpas radīts — tas izriet no veida, kādā elite raksturoja sevi.

Raimonds Cerūzis. Nupat man bija jāgataavo atbilde uz cita žurnāla lasītāju jautājumu — kāda bija vācbaltiešu muižnieku attieksme pret Latvijas valsti? No jautājuma formulējuma noprotu, ka laikam gan latviešu sabiedrībā ļoti dziļi iesakņojies priekšstats, ka vārda «vācbaltieši» sinonīms ir «muižnieki». Taču statistika pirms 1939. gada vācbaltiešu izceļošanas rāda, ka tobrīd pie muižniecības, aristokrātijas būtu pieskaitāmi labi ja 10%.

E. L. Piemēram, manai vecaimātei, vācbaltietei Irmāi Beierei, personas apliecībā, kas izsniegta pēc atgriešanās no evakuācijas Krievijā 1920. gadā, kā nodarbošanās minēta «strādniecē».

R. C. Maz zināms ir fakts, ka starpkaru Latvijas Republikā bija ļoti plašs vācu strādniecības slānis, un tādi ļoti šķiriskai un visumā pretvāciskai noskaņotai partijai kā LSDSP bija sava vācu sekcija. Tā laika politiskajā vidē gan bija tādi, kuri par šo frakciju teica, ka tajā jau neesot vācieši, bet gan tie, kam tie «zināmie deguni», taču tas tikai daļēji atbilst patiesībai.

Inta Dišlere. Strādājot ar šīm tēmām muzejā, esmu pārliecinājusies, ka sabiedrībā dominē stereotipi un mīti. Nav priekšstats par reālo šķirisko dažādību, kurā bija gan strādnieki, gan algādži, pat kalpi. Tukuma draudzes mācītājs 1765. gadā rakstīja divas baznīcas grāmatas — vācu un nevācu, un nevācu grāmatā jau nav, kā varētu iedomāties, latvieši vien — tur ir arī zemākas kārtas vācieši, poļi, pat krievi, jo Tukumā toreiz bija tikai luterāņu baznīca, kura īstenoja visu dzimtsarakstu reģistru. Un tie «mazie vācieši» bieži vien vēlāk tiešām arī pārlatviskojās,

Protams, migrācija šo grupu primāri saistīja ar vācu zemēm, un starp ieceļotājiem bija ļaudis, kas Baltijas vidē tā arī neiesakņojās

jo drikstēja pārkāpt savas kārtas robežas.

Savukārt muižniekiem, arī t. s. literātiem (par tiem uzskatīja akadēmiski izglītos), bija nerakstīts likums, ka par sievu drikst apņemt tikai savas kārtas meiteni. Tukuma vēsturē ir zināms gadījums, kad meitene no Tilingu dzimtas, kurā bija mācītāji un akadēmiski darbinieki, iemīlēja latviešu puisi no laukiem — laulības nebija iespējamas.

E. L. Tas ir mūsdienās daudziem neizprasts aspekts — ka piederību vācu kārtai noteica nevis etniskais, bet sociālais faktors.

R. C. Tā bija diezgan sena Baltijas vācu sabiedrības koncepcija, ka etniskās atšķirības nav būtiskas. Tāpēc, kad 19. gs. nogalē Krievijas impērijā sākās rusifikācijas un unifikācijas politika, vācbaltieši izvirzīja koncepciju, ka tagadējās Latvijas un Igaunijas teritorijas iedzīvotājus vajag konsolidēt vienā politiskā nācijā, nosaucot par baltiešiem. Mums šodien tik tuvu jēdziena «baltieši» radītāji ir vācbaltieši. Šī iecerētā baltiešu nācija varētu kā monolīts veselums iestāties pret rusifikācijas politiku, pret, kā toreiz teica, «aziātismu», saglabājot Baltijas kultūrvēsturisko identitāti.

V. D. Šī ideja radās jau 19. gs. vidū, kad līdz mērķtiecīgajai rusifikācijai bija vēl pāris desmitgades. Vācbaltiešiem, protams, šķita ļoti loģiski balstīt šo identitāti vācu kultūrā, no vācu kultūrtelpas nākušajās humānisma idejās.

Pašidentitātes formulējumi

Ilgvars Misāns. Mēs pašlaik uz šo procesu raugāmies no sava etniskā skatpunkta, bet paraudzīsimies uz pagātnē notikušo no vācbaltiešu perspektīvas! 19. gs. bija nacionālisma gadsimts, nacionālisms skāra visas etniskās kopas, to skaitā vācbaltiešus. Tas ietvēra etnisku konsolidēšanos, arī norobežošanos no «svešā». Vācbaltieši gan latviešus un igauņus nekad neuzskatīja par svešajiem, tomēr — par atšķirīgiem. Tajā pašā laikā vācbaltieši bija samērā neliela etniska grupa Krievijas impērijā, kas izjuta zināmu savas eksistences apdraudētību. Turklāt Vācijā, kur tobrīd veidojās vācu nacionālais valstiskums, viņus ļoti daudzi neuztvēra kā vāciešus. Kādā konferencē dzirdēju šādu piemēru: 19. gs. beigās kāds vācbaltietis brauc vilcienā uz Berlīni. Kēnigsbergā kupejā iekāpj valstsvācietis, viņi sāk runāties, un pēc dažu stundu sarunas ceļabiedrs saka: «Krievs būdams, jūs ļoti labi runājat vāciski.»

E. L. Kāda īsti bija vācbaltu kopienas identitāte? Ja sākam ar Baltijas krusta kariem, tad — gan karotāju, gan tirgotāju izcelsme jau ne vienmēr bija saistīta ar Svēto Romas impēriju. Šķiet, tolaik vāciskums aprobežojās ar viduslejasvācu valodu kā reģionam kopējo.

R. C. Vācvalodīgā kopiena Latvijas teritorijā ir ļoti sena. Tai pastāvīgi papildinoties, vāciskajā vidē redzama ļoti liela autohtonā baltiskā ele-

menta daļa, kas tajā uzsūcies vēl senos laikos. Vācbaltiešiem ir tāds jēdziens «*Uradel*», ar ko saprot senāko aristokrātiju, un tajā ir dažas dzimtas — Liveni, Ungerni-Šternbergi, Patkuli, Rozeni, Tizenhauzeni —, kuru izcelsme patiešām ir sena un saistīta ar vietējām Baltijas tautām. Liveni un Ungerni-Šternbergi savu dzimtu vēsturi saista ar lībiešu vadoni Kaupo, kurš savas divas meitas esot izprecinājis vāciešiem — lai gan tie arī tikai nosacīti ir dēvējami par vāciešiem, jo nekādas vācu tautas 13. gs. vēl nebija.

I. M. Pilnīgi noteikti — tāpat kā mēs izvairāmies attiecībā uz Livoniju lietot apzīmējumu «latvieši», mēģinot atrast kādu jēdzienu, kas aptvertu visas tā laika dažādās vietējās ciltis jeb maztautas, tāpat arī par šo elementu pareizāk būtu runāt kā par «vāciešiem» pēdīnās. Viņiem, protams, nebija kopējas identitātes. Konkrētais cilvēks pēc izcelsmes varēja būt no Saksijas, Reinzemes vai Vestfālenes, bet tas nenozīmē, ka ieceļotāji sevi uztvēra kā kādam vienotam etniskam kopumam piederīgus. Cita lieta, ka zināmas sociālās pazīmes viņus ierindoja attiecīgā sabiedrības grupā.

Tomēr jēdziens «vācbaltieši» ir nekonkrēts, un sabiedrībā pastāv tendence to identificēt ar vāciešiem vispār. Stingri ņemot, runa ir par specifisku grupu Latvijas un Igaunijas teritorijā, kuras dzimtā valoda sākotnēji bijusi viduslejasvācu un vēlāk evolucionējusi līdz mūsdienu vācu valodai un kurai ir ciešas, paaudžu paaudzēs veidojušās saiknes ar Baltiju. Tā bija viņu dzimtene, citas tiem nemaz nebija.

Vācbaltieši nebija vācu nācijas diaspora, bet gan noteikta etniska grupa ar savu vēsturi, tradīcijām, izpratni, simboliem. Protams, migrācija šo grupu primāri saistīja ar vācu zemēm, un starp ieceļotājiem bija ļaudis, kas Baltijas vidē tā arī neiesakņojās. Ja mēģinām vilkt kādas paralēles, šodien ir apzīmējums «krievi», ar kuru reizēm ļoti plaši saprotam visus krievvalodīgos, kaut arī runa ir par vairākām grupām, kuru izcelsme, vēsturiskā saistība ar Baltiju un piederības izjūta tai katrā konkrētā gadījumā būtu jāanalizē dziļāk un niansētāk.

I. D. Neaizmirsīsim migrācijas aspektu, kas vācbaltiešiem nodrošināja pastāvīgu saikni ar Rietumeiropu. Pateicoties tam, ka šeit bija atbilstošā vide, te, sevišķi nesenākajos gadsimtos, ieceļoja ļoti daudz amatnieku, literātu, arī zemākas kārtas cilvēku gan no Vācijas, gan no ceturienes.

Ietekme uz latviešiem

E. L. Kāda vēsturiski bija vācbaltiešu elites ietekme uz latviešu etnosa veidošanos?

V. D. Man nāk prātā viens piemērs. 19. gs. 40. gados sinodēs un landtāgos notika diskusija par tautskolu politiku un zemnieku izglītošanu — vai mācīt latviski vai vāciski, ko un cik plaši, un kam, galu galā, šī izglītība kalpos. Viena

Apmēram pusotru gadsimtu Latvijas teritorijā pastāvēja divas samērā nošķirtas informācijas telpas

raksturīga tēze tad bija: «Man ir gluži vienalga, kādā valodā runā zemnieks, iedams aiz arka, un vai viņš ir vai nav lasījis Ciceronu.» Vienaldzība pret to, kā runā un ko domā zemnieks, savā veidā bija tas domāšanas fons, kas ļāva saglabāties latviskumam. Un tad Vidzemes skolu padomnieks Kārlis Kristiāns Ulmanis rakstīja Vidzemes ģenerālsuperintendentam Ferdinandam Valteram: «Gribējām izaudzēt ābolus, izauga firziķi.» Tie firziķi bija Cimzes semināra absolventi – vienas paaudzes laikā tikuši no skala uguns līdz frakām. No vācbaltiešu puses tad izskanēja novēlotais jautājums – varbūt būsim baltieši?

R. C. Te nonākam pie konceptuālā jautājuma par sabiedrības integrāciju, kas, kā redzam, visā Baltijas teritorijā ir bijusi krietni sena.

Kopš tā brīža, kad latvieši sevi apzinājās kā kopu ar savu nacionālo identitāti, viņi sāka dzīvot savā atsevišķā informācijas telpā. Apmēram pusotru gadsimtu Latvijas teritorijā pastāvēja divas samērā nošķirtas informācijas telpas. Viens par otru neko negribēja zināt, neinteresējās vai ignorēja. Tie, kas latviešu vidē apzinājās nacionālo ideju, automātiski nepieņēma visas vācu idejas, savukārt vācu politiskā elite latviešu nacionālās idejas uzskatīja par pilnīgi nenozīmīgām, par bērna šļupstiem, kas nav pelnījuši uzmanību. Latviešiem nebija savas politiskās, saimnieciskās un kultūras elites, līdz ar to vācbaltiešu skatījumā jebkurš latviešu pasākums nebija iedomājams bez vāciešiem.

I. M. Es runātu plašāk: par atšķirīgām kultūrtelpām. Abas kopienas būtiski atšķirās kultūras vērtību, prioritāšu ziņā. Palūkojoties plašākā kontekstā uz nacionālo valstu veidošanos, būtiski bija tas, ka latviešu un igauņu sabiedrība, par kuru neinteresējās vāciskā sabiedrības daļa, ieguva savu attīstības dinamiku. Tā bija tik atšķirīga, ka jau drīz nonāca konfrontācijā ar citiem piedāvājumiem – veidojās nacionālā māksla, literatūra, teātris ar acimredzami citādiem kultūras vērtību priekšstatiem un citādu attieksmi pret pagātnes mantojumu.

Kā spilgtu piemēru var minēt 1901. gada Rīgas septiņsimtgades svinības, kad Strēlnieku dārzā (tagadējā Kronvalda parkā) tika uzbūvēts grandiozs, kājām izstaigājams 17. gs. vecpilsētas makets. Tā bija Rīgas toreizējo saimnieku – vāciešu – ideja, īstenota ar lielu mīlestību pret savu pilsētu un tās vēsturiskajām celtnēm. Latviešu prese diskutēja, vai latviešiem vispār uz turieni būtu jāiet. Turpretī paralēli Esplanādē notiekošajā tehnisko sasniegumu izstādē sastapās gan vācieši, gan latvieši, jo tā bija apolītiska.

E. L. Es gribētu pakāpties vēsturē vēl krietnu soli atpakaļ – laikposmā, kad tagadējās Latvijas teritorija bija sadalīta starp vairākām reģiona lielvalstīm. Kad Vidzeme piederēja Zviedrijai, Latgale – Polijai-Lietuvai, Kurzemes hercogiste bija autonoma un politiski ļoti savrupa valstis-

ka vienība. Un tieši ar šo laikposmu saistām latviešu literārās valodas veidošanās sākumu. Manuprāt, vācbaltiešu elite šajos gadsimtos lielā mērā bija tas elements, kas saturēja kopā ar valstu robežām sadalīto bijušās Livonijas telpu, un šīs kultūrtelpas vienotība bija viens no priekšnoteikumiem, lai šeit veidotos vienotais latviešu etnoss.

R. C. Runājot par vēl senāku vēsturi, noteikti varam pieņemt, ka, ja nebūtu t. s. «vāciešu», kuri izveidoja Livoniju tajās aprisēs, kādās arī šodien pastāv Latvijas un Igaunijas valstis, latviešu un droši vien arī igauņu tautas nebūtu radušās.

P. D. Latviešu literārā valoda neveidojās pati no sevis – tā attīstījās vispirms luterāņu baznīcas iekšienē. Šis attīstības virziens ir cieši saistīts ar reformāciju. Te var runāt par elites misijas apziņu vai varbūt arī koloniālo misiju. Latviešu rakstītās kultūras vēstures, sevišķi iespiesto grāmatu, arī preses vēstures sākumu mēs atrodam tieši Baltijas vācu luterāņu mācītāju aktivitātēs, un tas ir t. s. apgaismības filantropisms, kas sākotnēji saistījās ar reliģiskām idejām, bet pakāpeniski pārauga plašākos apgaismojošos mērķos. Protams, līdzās elites misijai pastāv arī problēmas, kas saistītas ar sociālo kontroli. Atbalsis no šīs problemātikas varam saklausīt vēl 20. gs. 30. gadu beigās diskusijā starp Ludvigu Adamoviču un Heinrihu Šaudinu. Adamovičs rakstīja – jā, ir taisnība, ka Baltijas vācieši ir likuši pamatus latviešu izglītībai un kultūrai, bet latvieši par to nekad nav jutušies īpaši pateicīgi. Te, domājams, 20. gs. politiskās attiecības saplūst ar skatījumu uz pagātne.

E. L. Kura ir tā robežšķirtne, kad latviešu un vācbaltiešu attiecības radikalizējās?

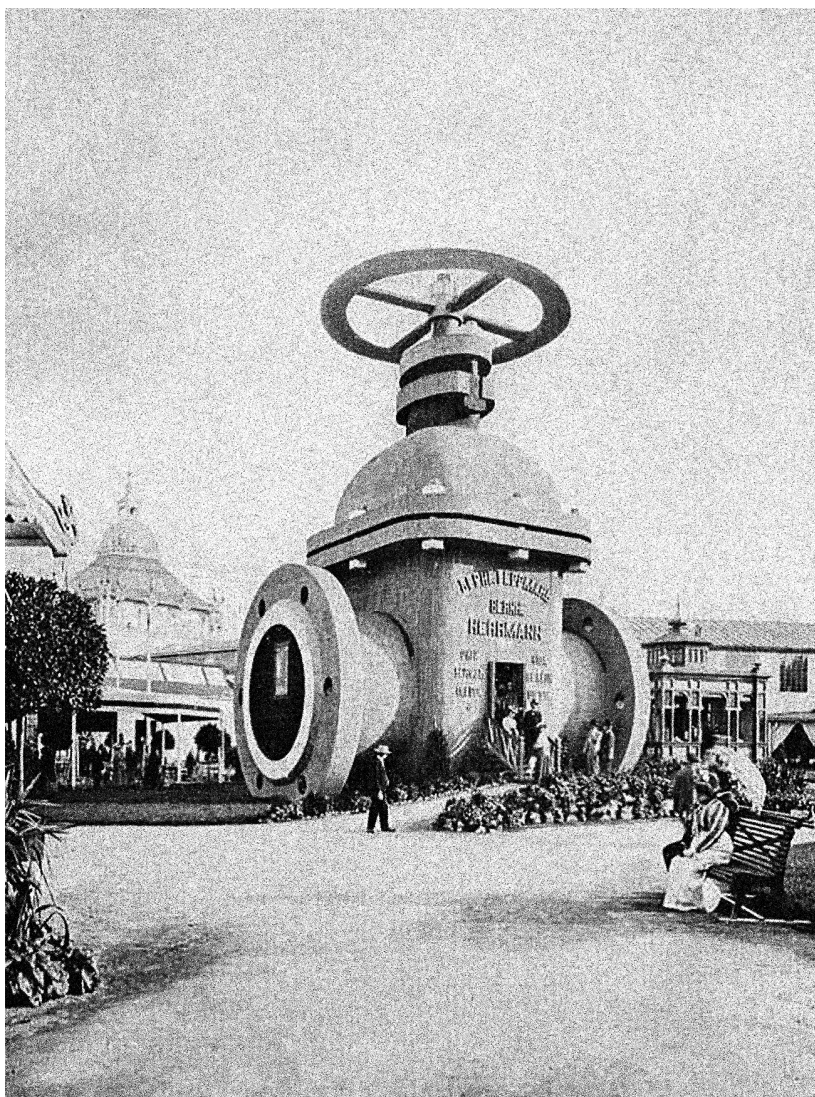
R. C. Paši vācbaltieši, stāstot par sadzīvošanu starp dažādām sociālām kārtām un etnosiem, parasti min 1905. gada revolūciju. Tajā esot meklējams cēlonis, kāpēc attiecības starp vāciešiem un latviešiem ļoti būtiski pasliktinājās. «Lielā tautas ģimene» – tāda vācu tradīcija, kuras konceptā draudzīgi sadzīvoja latvietis, vācietis un vēl kādi citi, pēc Piektā gada izjuka.

Iepriekš daudz maz sekmīgas kopdzīves laiks tomēr bija ļoti ilgs, un ekscēsi nav tipiskākais, kas šo sadzīvošanu raksturo.

Nesaskaņas, domstarpības, sava veida naidis, savstarpējā neiecietība pastāv samērā īsu laika periodu – vācu interpretācijā, iespējams, sākot no jaunlatviešu kustības, turpinoties ar *Jauno strāvu*, kulminējot 1905. gada revolūcijā un noslēdzoties 1939. gadā ar vācbaltiešu izceļošanu. Taču tā ir visai nesena pagātne. 19. gs. vidū un pat vēl otrajā pusē mēs iegūtu pavisam citu attēlu. Tur vācu barons varēja izrādīties arī labs padomdevējs vai sadarbības partneris.

E. L. Kā Blaumaņa *Andriksonā*, kur barons nebūt nav kāds baiss asinssūcējs.

R. C. Protams, bija izņēmumi – bija arī asins-

Inženiera Bernarda Hermaņa paviljons — palielināts tvaika aizbīdnis (augstums 20 m) Rīgas 700 gadu jubilejas izstādē Esplanādē, kur bija aplūkojami tā laika rūpniecības un amatniecības sasniegumi. Pilsētas grandiozo jubileju 1901. gadā rīkoja vācieši. Attēls no grāmatas *Rīgaer Jubilāums - Ausstellung in Bild und Wort* (1902)

sūcēji.

E. L. Vai tas nav Merķeļa tekstu nopelns, ka mūsu priekšstatos iesakņojies šis asinssūcēja tēls?

R. C. Savs pienesums bija arī Merķelim, sevišķi ņemot vērā, ka šis darbs latviešu aprindās īpašu popularitāti iemantoja tieši līdz ar nacionālās atmodas un nacionālās identitātes veidošanās sākumu. Paši vācbaltieši šim darbam nemaz tik lielu uzmanību nepievērsa.

I. M. Te mēs nonākam pie būtiska aspekta: sākot no Merķeļa un beidzot ar 21. gs. humanitāro zinātņu prioritāšu noteikšanu, latviešu skatījumā uz pagātni dominē etniski nacionālais skatpunkts. Tam ir visas tiesības pastāvēt, tāda ir mūsu tradīcija, un ar šo pieeju ir veikti ļoti daudzi nozīmīgi pētījumi, daudz kas vērtīgs ir izdarīts un pateikts, bet šāda pieeja pagēr apzināti sašaurināt pētniecības telpu.

Viena no alternatīvām būtu palūkoties uz tām iedzīvotāju grupām, kas daudzus gadus dzīvoja Latvijas un Igaunijas teritorijā, primāri no sociālā viedokļa. Tādā uzstādījumā vācbaltieši ir elite, kas runā citā valodā nekā

pārējā sabiedrības daļa. Tas nav nekas unikāls — vēsturiski daudzviet Eiropā elite runāja citā valodā, visbiežāk franču. Bet elitei ir sava vēsturiskā atbildība. Varam diskutēt par to, kā un cik kvalitatīvi vācbaltieši savu elites funkciju pildīja. Šis jautājums pelnījis detalizētāku izpēti, tajā skaitā salīdzinājumā ar zemēm, kur situācija bija līdzīga. Elite rūpējas ne tikai par sevi (ko, protams, arī nekad neaizmirst), bet par visas zemes labklājību, un, runājot par Baltijas eliti, šķiet, ka 19. gs. tā netika optimāli galā ar visiem saviem uzdevumiem.

Elite vispār ir konservatīvs elements, tā parasti nelabprāt reaģē uz jaunām situācijām, un vācbaltieši tolaik, visticamāk, palaida garām kādas iespējas ciešakai sadarbībai ar igauņiem un latviešiem, nepietiekami novērtēja, ka laiki ir mainījušies.

Mēs iepriekš konstatējām, ka esam raduši uzlūkot vācbaltiešus par svešiniekiem. Viņi paši sevi par tādiem neuzskatīja un par tādiem neuzskatīja, protams, arī latviešus un igauņus. Svešinieki viņiem bija tie, ar kuriem bija konfesionālas atšķirības, — krievi, lielā mērā arī poļi. 19. gs., kad nacionālā identitāte kļuva nozīmīgāka par reliģisko, vācbaltieši izrādījās negatīvi pildīt to lomu, kas no elites tika gaidīta.

V. D. Es tomēr gribu iebilst: bija jomas, kurās šī elite atbilstoši 19. gs. attīstības tendencēm gan Krievijas impērijai, gan Eiropas kontekstā vismaz centās savu misiju īstenot. Man savulaik ir nācies pētīt vācbaltiešu muižniecības politiku tautskolu jautājumos, un es varu apgalvot, ka tieši ar šīs elites atbildību un izpratni 19. gs. šeit tika likti pamati eiropēiskai izglītības sistēmai. Tas, ko Krievijas impērijā 1911. gadā mēģināja darīt Stolipins, Baltijā jau bija izdarīts vairākas desmitgades agrāk.

Kontekstā tur, protams, ir ļoti daudz sarežģītu jautājumu, tajā skaitā par 19. gs. vidū vācbaltiešu liberālajās aprindās radušos ideju par vienotu baltiešu identitāti, balstītu vācu kultūrā un valodā. Tātad nevis latvieši, igauņi, vācieši, bet baltieši — uz šo ideju nevar atbildēt bez nopietnas izpratnes par tālaika ekonomiskajiem un sociālajiem procesiem. Krievijas impērijas kontekstā Baltijas guberņās daudz agrāk tika likti pamati sīkgruntniecībai, un bija ļoti svarīgi saprast ne tikai tās saimniecisko lomu un sociālo nišu, bet mēģināt modelēt arī šī lauku saimnieciskā vidusslāņa etnisko identitāti: kas viņi būs — krievi, latvieši/igauņi vai vācieši?

I. M. Es nupat teicu, ka elite ne vienmēr tika galā ar saviem uzdevumiem, bet ir arī ļoti pozitīvi piemēri — dzimtbūšanas atcelšana, kas bija Baltijas muižniecības iniciatīva un progresīvs solis ne tikai Krievijas impērijai, bet arī Baltijas jūras reģiona kontekstā. Meklenburgā dzimtbūšanu atcēla 1820. gadā — vēlāk nekā Igaunijā, Kurzemē un Vidzemē. Un tur nebija to etnisko problēmu, ar kurām mēs tradicionāli saistām

Šādā rakursā vāciskās Baltijas bojāēja 20. gs. jāskata globālā dekolo- nizācijas procesa ietvaros

šo jautājumu Baltijā – «vācu kungi un latviešu dzimtļaudis».

R. C. Dzimtbūšanas atcelšana gan ir runga ar diviem galiem. Tā bija pastāvējusi ļoti ilgi un izveidojusi cilvēkos attiecīgus priekšstatus un uzvedības sistēmu. Kad tā tika atcelta, rezultāts ne vienmēr bija pozitīvs. Daudziem tā varēja būt traģēdija. Mans sencis Jānis Cerūzis ap 1826.–1827. gadu bija spiests atdot citam saimniekam savu jaunsaimniecību; zuda viss tur ieguldītais darbs, zuda vieta, kur auga viņa bērni. Jautājums – kā latvieši toreiz, 19. gs. pirmajā pusē, šo procesu izprata?

V. D. Neviena sarežģīta reforma nekad visās sabiedrības kārtās nav uztverta ar viendabīgu sajūsmu. Svarīgākais tomēr ir tas, cik šis solis sekmēja tautsaimniecības un sabiedrības attīstību kopumā.

R. C. Nevaram teikt, ka pieprasījums pēc dzimtbūšanas atcelšanas tobrīd nāca no latviešu zemniekiem. Tā bija elites – apgaismotās elites – ideja.

I. M. Un otrs – ekonomiska nepieciešamība. Tas bija jautājums par modernizāciju, un elite tobrīd pieņēma drosmīgu un no vēsturiskās attīstības viedokļa pozitīvi vērtējamu lēmumu.

Caur koloniālisma prizmu

P. D. 1819. gadā Baltijas vācu mācītājs Kristiāns Launics izdeva grāmatu latviešu valodā *No brīvības un viņas iecelšanas Kurzemē*, kuras tēma sasauca ar Raimonda Cerūža minēto izpratnes jautājumu. Vispirms Launics mēģināja savus lasītājus nomierināt – pārliecināt, ka, atceļot dzimtbūšanu, neiestāsies haoss. Viņš arī mēģināja bijušajiem dzimtcilvēkiem izskaidrot, kas vispār ir dzimtbūšana. Lai ievietotu to plašākā kontekstā, viņš ķērās pie koloniālām metaforām, kas apgaismības laikmetā bija ļoti izplatītas attiecībā uz Baltijas situācijas raksturojumu, klāstīdams, kā klājas melnādainajiem vergiem Jaunajā pasaulē.

I. M. Jā, ir autori, kas uz Baltiju raugās no koloniālvēstures perspektīvas. 10% iedzīvotāju, kas runā citā valodā un piespiež vietējos strādāt viņu labā – šis pazīmes atbilst kolonijai. Šādā rakursā vāciskās Baltijas bojāēja 20. gs. jāskata globālā dekolonizācijas procesa ietvaros. Tas tikai rāda, cik daudzšķautņains var būt skatījums uz pagātņi, bet mēs esam iecentrējušies uz vienu, kas padara mūsu vēstures ainu nabadzīgāku, nekā tā patiesībā ir.

E. L. Ja Baltija bija kolonija, tad kur atradās metropole?

R. C. 19. gs. otrajā pusē vācbaltiešu aprindās ļoti izplatīts bija uzskats, ka Baltija ir *die älteste deutsche Kolonie* – «senākā vācu kolonija». Jā, nekautrējās to tā apzīmēt un, protams, iedvesa tajā arī ko pozitīvu, ne tikai mūsdienās pieņemto negatīvo konotāciju. Vācbaltieši šajā teritorijā redzēja savas elites vadošo lomu, neraugoties

uz to, ka tā bija Krievijas impērijas sastāvdaļa.

V. D. Un atcerēsimies, ka visu 19. gadsimtu trim Baltijas guberņām – Kurzemei, Vidzemei un Igaunijai – fonā ir īpašais statuss, tā saukta Baltijas autonomija, patiesībā – valsts valstī un sava veida muižnieku republika. Izņemot kara un ārlietu jautājumus, visu pārējo lēma vietējie landtāgi jeb zemes sapulces.

R. C. Arī laikā pirms Pirmā pasaules kara, kad šī autonomija pamatā jau bija likvidēta, vācbaltieši joprojām bija visai augstprātīgi par savu statusu visā Krievijas impērijā, un statistika šajā ziņā runā viņiem par labu. Līdz pat Pirmajam pasaules karam ļoti ievērojama loma Krievijas militārajā sfērā, virsniecībā bija vācbaltiešu izcelsmes militāristiem – gandrīz 70%. Cara galms bija pilnīgi vācisks, sākot ar ķeizarieni Aleksandru, Hesenes-Darmštates princesi, beidzot ar pašu caru Nikolaju II – vācieti gan pēc izcelsmes, gan pēc audzināšanas.

Pirmā pasaules kara laikā Krievijas iekšlietu ministrs bija pārkrievojies vācietis Štirmers, kurš bija spiests īstenot pretvācu pasākumus, lai samazinātu šo, no tābrīža viedokļa, nenormāli lielo vācu ietekmi Krievijā. Krievijas impērijas 19. un 20. gs. mijas diplomātija – cik tur ir daudz vācbaltiešu! Arī tur viņi dominēja. Te ir pamats vācbaltiešu ambīcijām.

Latvijas valstiskuma dilemma

R. C. Vācbaltiešu uzkrātā valsts darba un starptautisko attiecību pieredze bija milzīga, un, protams, ļoti žēl, ka vēsturiski, veidojot Latviju un Igauniju, šo pieredzi varēja izmantot ļoti minimāli.

Vāciešos Baltijas valstiskumu ideja neguva atbalstu. Tālaika sabiedrībā nebija nobriedusi izpratne par tāda starpetniska dialoga, diskusijas nepieciešamību, kas ļautu vienoties par kopēju valstiskuma platformu, kaut pamatprincipos vācbaltiešu idejas par Baltijas valsti un latviešu un igauņu idejas par savu nacionālo valstiskumu īpaši neatšķīrās. Būtiskākā robežšķirtne bija jautājums par vairākuma demokrātiju – latvieši, protams, bija par to, bet vāciešiem kā mazākumam tas nozīmēja atstumšanu no varas.

E. L. Domājams, 20. gs. pirmās desmitgades bija visnelabvēlīgākais posms jebkādam starpetniskam dialogam. Tas bija savstarpēju pāridarījumu un traumu uzkrāšanas periods un ne jau Baltijā vien. Vācbaltieši min Piekto gadu (un droši vien arī 1919. gadu un agrāro reformu), savukārt latviešiem šeit ir sava bilance: Cēsu kaujas, pa daļai arī bermontiāde.

I. D. Tas ir vēl viens liels mīts, kas būtu cītīgi jāpēta. Mēs joprojām par būtiskāko Latvijas Neatkarības kara notikumu uzskatām uzvaru pār Bermontu un krietni klusinātāk runājam par daudz ilgāko cīņu par atbrīvošanos no lieļiniekiem.

Arī Tukuma muzeja krājumā ir ļoti daudz do-

Tas ļoti saskan ar mūsu viensētnieciskuma principu — mēs gribam vispirms domāt par saviem tuvākajiem cilvēkiem

kumentu, kas ļauj uz šiem procesiem paskatīties pavisam citādi, turklāt es jau vairākus gadus strādāju ar tām lietām, kas ir Valsts vēstures arhīvā — 61 par Baltijas landesvēru un 503 par 1920. gada 10. martā saformēto 13. Tukuma kājnieku pulku, kura pamatā bija pēc Cēsu notikumiem Latvijas armijas sastāvā ieskaitītie Latvijas vācu zemessargi jeb Baltijas landesvērs, turklāt daudz vāciešu nonāca arī 8. Daugavpils kājnieku pulkā un citos.

Dažas lietas pirms manis nebija skatītas vispār, citām daži pētnieki ir pieskārušies. Bet vismaz septiņdesmit šo «Latvijas ienaidnieku» ir saņēmuši Lāčplēša Kara ordeni. Vācbaltiešu loma arī šajos notikumos vēl ir ļoti jāpēta un jāizprot. Vai bez viņu ieguldījuma Kurzemes, Rīgas un Latgales atbrīvošanā no lieliniekiem maz būtu iespējama neatkarīgas Latvijas pastāvēšana?

R. C. Pirmā pasaules kara izskaņā, kad uz brūkošo impēriju fona Baltijas tautām radās iespēja veidot savu valstiskumu, vācieši sprieda par vēsturisko valstiskuma formu atjaunošanu — vispirms par Kurzemes hercogistes, vēlāk, 1918. gada septembrī, jau par Livonijas restaurāciju. Pirmā pasaules kara pēdējās dienās Ādolfa Pilara fon Pilhausa-Auderna vadībā tagadējā Saeimas namā tika pasludināta Baltijas valsts izveidošana; par tās galvu bija plānots aicināt Meklenburgas hercogu. Vāciešiem šķita, ka ideja par Livonijas valsti varētu konsolidēt plašas sabiedrības masas un arī latvieši tai varētu piekrist.

Te mums jārunā par tālaika informācijas telpu noslēgtību, kad vācieši nespēja saprast, ko latvieši «savā virtuvē vāra» — cik nobriedusi jau ir latviešu valstiskā domāšana. Vācu elite vienkārši uzskatīja par nereālu — pilnīgi nereālu — iespēju, ka latvieši varētu izveidot valsti. Jautājums, protams, ir — cik reāli tas tobrīd šķita pašiem latviešiem?

E. L. Apziņa nobrieda superstraujā tempā — dažu mēnešu laikā.

R. C. Bet vācu izpratnē vēl ļoti ilgi tas bija pilnīgi nereāli, un viņiem bija savi argumenti. Pirmkārt, latvieši sagraus valsti, jo ir ļoti kreisi noskaņoti, boļševistiski, iestājas pret jebkuru normālu valsts pastāvēšanas pamatu — saimniecisko iniciatīvu, normālu ražošanu, privātīpašumu. Otrkārt, viņiem nav nekādas valsts vadības, diplomātiskās pieredzes, līdz ar to šāds valstiskums nekad neiegūs starptautisku atzīšanu. Es domāju, ka 1939. gadā daudzi no vācbaltiešu aizbraucējiem aiznesa līdzīgu domu, ka latvieši tā arī nav pratuši izveidot valsti, kurā var justies droši. 1939. gada aizbraukšana gan nekādā ziņā nebija protests pret Latvijas valsti. 20.—30. gadu notikumi rādīja, ka vācbaltieši samierinās, pieņem Latvijas valsti kā politisku realitāti. Būtu bijuši vajadzīgi vēl kādi divdesmit mierīgas attīstības gadi, lai izveidotos mo-

nolīta latviešu tauta, kuras viena daļa būtu vācbaltiskas izcelsmes.

E. L. Vācbaltiešu lomu var skatīt plašākā Eiropas kontekstā, kur, ja domājam arī par mūsu valstiskuma tapšanu, redzam mazo valstu veidošanos lielo nāciju varas sfēru saduras punktos. Arī Baltijas valstis ir tāds lielvaru saduras punkta produkts, kur vācbaltiešu klātbūtne bija viens no vajadzīgajiem spēka vektoriem. Tas vilka uz Rietumiem, pretdarbojoties pareiztīcīgās Krievijas un katoliski centrāleuropeiskās Polijas virzienā.

I. M. Es vācbaltiešu lomu skatītu ne tik daudz kādu valstiskuma pamatu likšanā, cik tajā, ka viņu klātbūtne te veidoja vēsturisku reģionu — citādu nekā kaimiņu reģioni. Tā bija telpa, kurā runāja, cita starpā, vācu valodā, bet kas tomēr noteikti nebija Vācija. Beļģija, Nīderlande, Horvātija un citas, kuras šodien uzlūkojam kā valstis, savulaik vispirms radās kā vēsturiski reģioni vai vairākiem reģioniem saplūstot vienā valstī, kur valstiskuma aspekts tika pievienots kā jaunāku laiku produkts.

Vācu loma bija tajā, ka mūsu zemē veidojās citāda nekā, piemēram, Krievzemē izpratne par tiesībām, par likumiem, kas ļoti nozīmīgi ietekmē sabiedrību. Kaut vai tas, ka šajā telpā privātīpašumu sargāja likums. Līdz ar Rietumeiropas tipa pilsētām, Hanzas pilsētām, te veidojās pilsonības jēdziens. Veidojās korporatīvās apvienības — ģildes, cunftes.

R. C. Atgriežoties pie tā, ar ko sākām, pie sabiedrībā valdošajiem priekšstatiem, jāsaka — mūsu kultūrā ir ļoti daudz savā pamatā vācbaltiska, ko mēs kā tādu neapzināmies. Esmu daudz taujājis par vācbaltiešu pašidentifikāciju, tikai viņus raksturojošo, un viņi paši tad parasti saka: ģimeniskums. Tas ļoti saskan ar mūsu viensētnieciskuma principu — mēs gribam vispirms domāt par saviem tuvākajiem cilvēkiem, neesam ļoti vērsti uz ārēju izpausmi, uz ārējiem pagodinājumiem, izrādīšanos. To pašu par sevi saka arī vācbaltieši.

Ikdienas ieražas — cik daudz ēdienu, kurus mēs pieskaitām latviešu virtuvei, ir vāciskas izcelsmes! Pildītās pankūkas ar gaļu — *komm Morgen wieder!* («Nāc rit atkal» — tāpēc, ka tās otrajā dienā garšo tikpat labi); olā apcepta baltmaize — *der arme Ritter* («nabadzīgie bruņinieki»), jo arī bruņiniekiem reiz pienāca posta laiki); *Rosa Manna* («debesmanna»), *Schimmende Inseln* («peldošās salas»), spēka pīrādžiņi, «žagariņi» utt.

Reiz ar studentiem mēģinājām aplūkot kulinārās tradīcijas gan Igaunijā, gan Latvijā, un sanāca, ka īsti latvisks ir varbūt vienīgi rupjmaizes kārtojums un pelēkie zirņi. Šo savstarpējo ietekmju jomu ar vācbaltiešiem latviešu vēsturnieki un kulturologi īpaši aktīvi diemžēl nav pētījuši. ■

Jānis Šiliņš

Neērtais kongress

1917. gada lielinieku apvērsums Krievijā deva iespēju panākt Latgales atdalīšanu no Vitebskas guberņas

Jānis Šiliņš (1983) ir vēstures zinātnu doktors, Latvijas Valsts vēstures arhīva galvenais pētnieks. Pēta Latvijas 20. gs. sākuma politisko vēsturi, latviešu komunistu un padomju varas darbību Latvijā 1918.—1920. gadā, atsevišķus 18.—20. gs. Latvijas kultūras vēstures jautājumus.

Pirms nepilna gada ar svinībām un plašu rezonansi Latvija svinēja Pirmā Latgales latviešu kongresa, kas risinājās Rēzeknē 1917. gada 9.—10. maijā (pēc vecā stila 26.—27. aprīlī), simtgadi. Latvijas vēsturē tas bija nozīmīgs un varbūt vēl arvien pilnībā nenovērtēts notikums. Toreiz Latgales latvieši pirmo reizi nepārprotami apliecināja vēlmi administratīvi un politiski apvienoties ar Kurzemes un Vidzemes tautas brāļiem. Varētu pat teikt, ka pirmais kongress kļuva par latviešu politiskās nācijas (mūsdienu izpratnē) šūpuli. Pēc 1917. gada maija neviens kaut cik nopietns latviešu politiķis, lai cik nacionāli vai sociālistiski noskaņots viņš arī būtu, vairs nevarēja ignorēt Latgales piederības jautājumu.

Piemirstais decembra kongress

Taču pavasara kongress nebija vienīgais — mazāk zināmais Otrais Latgales kongress norisinājās turpat Rēzeknē tā paša gada 16.—17. decembrī (3.—4. decembrī pēc vecā stila). Šī notikuma simtgade gan palaista garām, kaut tieši tā rezultātā toreizējā Krievijas valdība pieņēma lēmumu atdalīt Latgali no Vitebskas guberņas. Vēstures literatūrā un daudzu vēsturnieku priekšstatos otrais kongress bija izteikti «sarkans» jeb lieliniecisks. Un kāpēc gan lai mēs šodien svinīgi atzīmētu lielinieku (vēlāko komunistu) rīkotus pasākumus? Lielinieki taču cīnījās pret nacionālajām idejām

un Latvijas neatkarību!

Patiesi, decembra kongresu formāli organizēja un vadīja lielinieki. Tie asi vērsās pret pirmā kongresa izveidoto Latgales Pagaidu zemes padomi, saucot to par «buržuāzisku», un norādīja, ka pašu kongresu vadījuši «šķiras ienaidnieki» — katoļu baznīckungi, savukārt lemšanā par Latgales nākotni neesot pieaicinātas mazākumtautības. Tomēr arī padomju okupācijas laikā Otro Latgales kongresu faktiski ignorēja, iespējams, tāpēc, ka tā «sarkanums» patiesībā bija visai nosacīts.

Jauna vara, jaunas cerības

Kādēļ latgaliešiem bija vajadzīga vēl viena kopā sanākšana pēc skandalozā un emocijām bagātā pirmā kongresa? Daudziem vēl labā atmiņā bija kautiņi un nekārtības Rēzeknes ielās, draudi citādi domājošos iemest upē, arī izsaučieni, ka baznīckungi pārdevuši Latgali «čiuļiem», nesamierināmā Latgales patriota inženiera Franča Kempa demonstratīvā aiziešana no kongresa. Pārliecinošu uzvaru toreiz guva tie, kas atbalstīja apvienošanos ar pārējo Latviju.

Tomēr Krievijas Pagaidu valdība pilnībā ignorēja latgaliešu prasības par atdalīšanu no Vitebskas guberņas. Latgaliešu delegācijas 1917. gadā vismaz divreiz devās pie Krievijas premjerministra, bet bez rezultātiem. Arī vietējā civilā un militārā vara, kurā dominēja krievu sociālisti revolucionāri (eseri), neizrādīja nekādu pretimnākšanu latgaliešu vēlmēm. Latgales jautājuma risinājums bija nonācis strupceļā.

Pastāvošo *status quo* izjauca lielinieku apvērsums Petrogradā. Varu Latgalē pārņēma Daugavpils kara revolucionārā komiteja, arī lielākajās apriņķa pilsētās izveidojās lielinieciskas varas struktūras. 1917. gada 25. novembrī visā Krievijā notika Satversmes sapulces vēlēšanas. Vidzemē pārliecinoši uzvarēja lielinieki (72% balsu) — konsekventākie gāztās Aleksandra Kerenska vadītās Krievijas Pagaidu valdības pretinieki un populistiskie pašnoteikšanās, miera, zemes un maizes solītāji. Latgalē gan viņi nesaņēma tik lielu atbalstu, lai arī uzvarēja, iegūstot 51% balsu. Latgales apriņķi izrādījās tikpat «sarkani» kā pārējā Vitebskas guberņā. Vienīgais izņēmums bija Daugavpils, kur pārliecinoši uzvarēja ebreju saraksts, bet lielinieki cieta apkaunojošu sakāvi.

Šo Latgales vēlēšanu kontekstā ir svarīgi atzīmēt, ka tajās spēkiem atkal mērojās Francis Kemps un viņa pretinieki. Inženieris Kemps uzskatīja, ka latgalieši nav latvieši, bet atsevišķa tauta un ka Latgalei vispirms jāpanāk autonomija no Krievijas un tikai pēc tam jālemj par apvienošanās nepieciešamību ar Kurzemi un Vidzemi uz latgaliešiem izdevīgiem nosacījumiem. Viņa pretinieki, kuru priekšgalā bija izcilu latviešu katoļu mācītāju plejāde (Francis Trasuns, Jāzeps un Nikodems Rancāni, Kazimirs Skrinda u. c.), uzskatīja latgaliešus un latviešus par vienu tautu un prasīja tūlītēju apvienošanos ar pārējo Latviju

Atdalīšanās no Krievijas bija eksistenciāli svarīga, un tolaik valdošā sajūta bija — «tagad vai nekad»

uz vienlīdzīgiem noteikumiem. Kempa saraksts (Latgales Tautas komiteja jeb Sociālistu darbaļaužu partija) vēlēšanās saņēma 5118 balsis, bet viņa konkurenti — Latgales zemnieku latviešu sociālistu federālistu saraksts — piecas reizes vairāk: 26 990 balsu. Kempa piedzīvoja jau otro sakāvi pusgada laikā.

Pēc apvērsuma lielinieki Rēzeknē izveidoja strādnieku, zaldātu un bezzemnieku padomi, pilsētā darbojās arī Krievijas 5. armijas padome (šīs armijas štābs bija pārcēlies no Daugavpils uz Rēzekni). Formāli visa vara atradās lielinieku rokās. Tomēr pašu lielinieku Latgalē bija ļoti maz.

Uz to, piemēram, norādīja Vidzemes lielinieki *Iskolata*¹ 1917. gada 27. novembra sēdē: «Latgalē ļoti maz cilvēku, kas nostātos uz šķiras principiem, jo Latgalē stipra nacionāla kustība — latviešu-latgaliešu kustība.» Trūkstot partijas biedriem, jaunajās lielinieku izveidotajās vietējās varas struktūrās nonāca daudzi mēreni un pat nacionāli noskaņoti cilvēki. Sevišķi tas attiecas uz Rēzeknes padomes Izpildkomitejas zemnieku sekciju, kurā iestājās daudz latviešu zemnieku. Laikraksts *Drywa* rakstīja, ka Rēzeknes padomes Izpildkomiteja esot labvēlīga tautiskajiem centieniem, un, pēc tā laika preses vērtējuma, bija pieņācis izdevīgs laiks jauna kongresa sasaukšanai, jo «maksimālisti (boļševiki) ir labvēlīgi» latviešu darišanām: «Te vajag vērties ne uz personām, ne uz kādas iestādes autoritāti (..), bet tikai uz tautas nākotni.» Par Rēzeknes apriņķa komisāru lielinieki iecēla Putilova rūpnīcas (Petrogradā) strādnieku Pēteri Līpiņu, kurš bija piedalījies jau Pirmajā Latgales kongresā un bija Kempa atbalstītājs.

Neparastie organizatori

Iniciatīva sarīkot Otro Latgales kongresu nāca no iepriekš minētās Rēzeknes Izpildkomitejas latviskās zemnieku sekcijas. Arī Pēteris Līpiņš to atbalstīja, acīmredzot Francis Kempa ar savu atbalstītāju rokām cerēja gūt revanšu par iepriekšējām sakāvē. Kongresa organizācijas komiteja bija iekļauti arī vairāki nacionāli noskaņoti latgalieši no Latgales Pagaidu zemes padomes: Staņislavs Kambala, Pēteris Lazdāns un Valērija Seile.

Kambala tolaik bija Latviešu pagaidu nacionālās padomes (LPNP) loceklis, kura 1917. gada 2. decembrī jau bija paspējusi deklarēt Latviju par autonomu valstsvienību. Pēc nepilna gada viņš būs arī viens no Latvijas Republikas proklamētājiem.

Lai gan otrā kongresa sagatavošanā piedalījās nacionāli noskaņoti cilvēki, lielinieckā līnija ārēji tika konsekventi ievērota. Latgales Pagaidu zemes padomi, kuru pārstāvēja vairāki rīkotāji, pasludināja par «buržuāzisku». Tāpat ieteica baznīckungiem nepiedalīties gaidāmajā pasākumā un par kongresa sākuma dienu noteica svētdienu, lai uzsvērtu pasākuma laicīgo raksturu.

Kongresa norisē piedalījās vēl virkne nacionā-

li noskaņotu latgaliešu, pārsvarā tie bija latviešu strēlnieku virsnieki, piemēram, Jānis Rubulis, Donāts Lāčkājs-Lācis, Francis Greivulis un citi. Kadēļ viņi iesaistījās «lielinieciskā» kongresa sagatavošanā un norisē? Šķiet, galvenais iemesls bija atskārsme, ka lielinieku apvērsums ir radikāli mainījis spēku samērus un devis iespēju panākt to, ko nebija iespējams izdarīt iepriekšējās valdības laikā, — panākt Latgales atdalīšanu no Vitebskas guberņas un pievienošanu pārejai Latvijai. Šis mērķis viņiem šķita tik svarīgs, ka tie bija gatavi iet kopā ar jebkuru politisko spēku, pat lieliniekiem. Atdalīšanās no Krievijas bija eksistenciāli svarīga, un tolaik valdošā sajūta bija — «tagad vai nekad». Krievijas armija bija sabrukusi, dezertieru bandas aizmugurē aplaupīja civiliedzīvotājus, un kuru katru brīdi bija gaidāms Vācijas armijas uzbrukums. Latgales preses izdevumi rakstīja, ka «apvienošana [ar pārējo Latviju] nenobeigs Latgali, bet atšķiršana gan».

Pirmā diena

Vitebskas guberņas latgaliešu apriņķu padomju kongress (tāds bija Otrā Latgales kongresa oficiālais nosaukums) sanāca 1917. gada 16. decembrī (3. decembrī pēc vecā stila) pulksten vienos dienā Rēzeknes lielajā zālē. Uz to bija ieradušies 345 delegāti, kuri pārstāvēja 41 no 47 Vitebskas guberņas Latgales apriņķu (tātad Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķi) pagastiem.

Pitalovas jeb Abrenes latvieši kongresā nebija pārstāvēti, jo dzīvoja Pleskavas, nevis Vitebskas guberņā. Kongresā līdzās latgaliešiem (no 242 Latgales latviešiem 122 bija zemnieki) piedalījās arī visai prāvs Vidzemes pārstāvju pulks — pavisam 55 delegāti. Trīs no tiem pārstāvēja lielinieckisko *Iskolatu*, kas valdīja Vidzemē. Otrajā kongresā salīdzinoši plaši bija pārstāvētas minoritātes — 12 ebreji, pieci poļi, divi baltkrievi un 27 krievi (no tiem 16 bija pareizticīgie un 11 vecticībnieki). Uz kongresu delegātus sūtīja visdažādākās Latgales sabiedriskās organizācijas un politiskās partijas (partijas pārstāvēja 12 delegāti). Visplašāk bija pārstāvētas pagastu pašpārvaldes institūcijas (138 delegāti), kooperatīvi (34), kara organizācijas (32) un Rēzeknes sabiedriskās un politiskās organizācijas (24).

Otro Latgales kongresu ar runu atklāja komisārs Pēteris Līpiņš, kurš uzsvēra, ka šādā svarīgā vēsturiskā brīdī enerģiski jākeroties pie savas dzimtenes darišanām. Pēc tam sekoja kongresa priekšsēdētāja vēlēšanas. Uz šo amatu bija izvirzīti divi kandidāti — lielinieks Pēteris Līpiņš un LPNP loceklis Jānis Rubulis, kurš balsošanā negaidīti uzvarēja. Pēc balsošanas rezultātu paziņošanas sanākušo vidū izcēlās liels troksnis, jo Franča Kempa kandidāts bija zaudējis. Pavasara nesaskaņas uzvirvoja ar jaunu sparū.

Nespējot nomierināt kongresa delegātus, Rubulis atteicās ieņemt kongresa priekšsēdētāja amatu. Kļuva skaidrs, ka ir nepieciešams atrast

Lai pasaulīgie paši spriež par Latgales nākotni. Kad paši ko izspriež, tad nebūs iemesls raudāt, ka te baznīckungi izsprieduši

kādu kompromisa figūru. Latgaliešiem nespējot vienoties, «pēc ilga trokšņa» par jauno kongresa priekšsēdētāja kandidātu izvirzīja *Iskolata* un Krievijas 12. armijas pārstāvi vidzemnieku E. Viksniņu. Atkārtotā balsojumā arī viņš uzvarēja Līpiņu. Kāds no kongresa organizācijas komisijas locekļu vidus sāka kliegt, ka Viksniņam nav nepieciešamo pilnvaru, un pieprasīja viņa atkāpšanos. Sākās vēl lielāka kliegšana, neviens neko vairs nevarēja dzirdēt. Vieni kļiedza, ka Viksniņš ir viltvārdis, otri zākāja Līpiņu.

Kāds aculiecinieks vēlāk rakstīja: «Stāvoklis bija tāds, ka katrā brīdī varēja notikt kaušanās» un «cilvēku uzbudinājumu nav iespējams apturēt». Kaislības sita augstu vilni, aizēnojot pat pavasara kongresā pieredzēto.

Sanāksmi nācās uz divām stundām pārtraukt, lai mēģinātu nomierināt sakarsušos prātus. Pēc pārtraukuma E. Viksniņš bija gatavs labprātīgi atteikties no savas kandidatūras, bet tikai par labu Rubulim. Saprotot, ka šāds pavērsiens ķildas nepārtrauks, tas atteicās no šāda piedāvājuma. Pulksten desmitos vakarā, «kad kongress bija pilnīgi noguris», beidzot tika sastādīts kongresa prezidijs. Par tā priekšsēdētāju ievēlēja kompromisa figūru — kādu Mališenko, kas pārstāvēja minoritātes un bija Kempa piekritējs. Prezidijā ievēlēja deviņus cilvēkus, pa trim no katra apriņķa: strēlnieku Donātu Lāčkāju-Lāci; Latgales Pagaidu zemes padomes priekšsēdētāju un vēlākās Latvijas Tautas padomes locekli Jāni Griškānu; lielnieku, Petrogradas rūpnīcas *Reno* Sarkanās gvardes komandieri un vēlāko komunistu partizānu komandieri Dominiku Estu (viņš bija piedalījies arī pirmajā kongresā) u. c. Līdz ar visai raibā prezidija ievēlšanu kongresa pirmais dienas kārtības punkts bija izpildīts. Arī kongresa pirmā diena līdz ar to bija pagājusi.

Otrā diena

1917. gada 17. decembrī ar referātu par aktuālo politisko situāciju uzstājās lielinieks E. Viksniņš un aicināja delegātus nobalsot par lielnieku sagatavoto rezolūciju. Tajā tika apsveikti Petrogradas strādnieki, zaldāti un matroži, kritizēta gāztā Pagaidu valdība un sveikta Tautas komisāru padome (Krievijas padomju valdība). Šādas rezolūcijas pieņemšana bija priekšnoteikums, lai lielinieki vispār atzītu kongresa norisi un apstiprinātu tā lēmumus. Latgalieši to pieņēma gandrīz vienbalsīgi — par 300, pret trīs balsis. Tātad arī absolūti lielākā daļa nacionāli noskaņoto delegātu balsoja par šo lielniecisko dokumentu; ja to nedarītu, nebūtu iespējams panākt Latgales atdalīšanu no Krievijas. Par lielnieku rezolūciju balsoja arī Francis Kemps un viņa piekritēji, pat paziņojot, ka patiesībā esot lielinieki.

Kongress turpināja darbu ar galvenā dienas kārtības punkta izskatīšanu — debatēm par Latgales pašnoteikšanos. Francis Kemps, līdzīgi kā

pavasara kongresā, mēģināja pierādīt, ka Latgali apdzīvojot atsevišķa tauta. Viņš piekrita nepieciešamībai Latgali atdalīt no Krievijas, bet noliedza tās pievienošanu Vidzemei. Kemps cerēja rast dzirdīgas ausis minoritāšu delegātu vidū, kuri nebija piedalījušies pavasara kongresā. Uz Rēzekni viņš bija atvedis arī 40 savus atbalstītājus no Petrogradas strādnieku, zaldātu un matrožu vidus. Viņa domubiedrs Līpiņš pat raudādams lūdzes krievus un ebrejus balsot par viņu pozīciju. Tomēr, neraugoties uz visām pūlēm, Kemps atkal zaudēja. *Rezolūciju par Latgolas pašnoteikšonu* pieņēma ar 202 balsim par un 74 pret, bet 11 delegāti atturējās. Par atdalīšanos no Krievijas balsoja ne tikai lielākā daļa Latgales latviešu, bet arī daļa minoritāšu pārstāvju.

Pieņemtās rezolūcijas teksts bija šāds: «Ievērojot, ka Latgalē dzīvo visvairāk latvieši-latgalieši (ap 67 proc.), ka Latgale atšķiras no citiem guberņas apriņķiem ar savu kultūras, dzimtenes un vispārēju dzīves iekārtu, Latgales Sapulce 3.—4. decembrī 1917. g. nospriež:

1) Izvelēt no šī kongresa sastāva Latgales Izpildu Komitetu.

2) Bez kavēšanās atšķirt trīs apriņķus: Rēzeknes, Ludzas un Daugavpils no Vitebskas gub.

3) Dēļ Latgales atšķiršanas sasaukt otru Latgales Kongresu, kurš izspriež tālāko Latgales likteni un

4) Liekam priekšā izvēlētajam komitetam ietuvā kontaktā (sakarā) ar visām revolūcijas demokrātiskajām Latvijas un visas Krievijas demokrātiskās republikas organizācijām.

Kopā ar šo mēs atzīstam un pūlēsīties aizstāvēt tiesības uz pašnoteikšanu visu Latgales tautu.»

Līdz ar to kongress nolēma atdalīt Latgali no Krievijas Vitebskas guberņas un veikt priekšdarbus Latgales apvienošanai ar pārējo Latvijas teritoriju. Apvienošanās leģitimizēšanai bija jāsasauca vēl viens Latgales kongress 1918. gada janvāra beigās, kurā delegātus ievēlētu vispārējās vēlēšanās. Pēc jau kārtējās piedzīvotās sakāves saniknotais Kemps pameta sanāksmi, līdzīgi kā pirmā kongresa laikā.

Pēc viņa demarša kongresa norises vietā ieradās Krievijas 5. armijas Revolucionārā kara komitejas priekšsēdētājs, kurš paziņoja, ka neko nezinot par kongresa sasaukšanu, ka Rēzeknes garnizons to neatzīstot un tādēļ kongresam tūdaļ jāpārtrauc darbs. Iespējams, tas bija pēdējais Kempa mēģinājums izjaukt sapulces norisi. Tiesa, arī šoreiz tas neizdevās, jo, «pateicoties stingrai protestēšanai, revolucionārās komitejas priekšnieks bija spiests paņemt savus vārdus atpakaļ». Kempa atbalstītāji atkal sacēla lielu troksni, un kārtību izdevās atjaunot tikai ar lielām pūlēm.

Kongresa turpinājumā delegāti balsoja par pagaidu varas institūcijas izveidošanu Latgalē. Absolūtais vairākums (tikai trīs bija pret un seši atturējās) atbalstīja Latgales Padomes izveido-

Fotogrāfijā redzamā pulcēšanās Rēzeknē, Latgales ielā, varētu būt notikusi saistībā ar Latgales pirmo kongresu 1917. gada aprīlī—maijā. Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājums

šanas iniciatīvu. Tās sastāvā ievēlēja 36 personas — pa 12 no katra Latgales apriņķa. Padomes izpildvaras institūcija, ko ievēlēja nākamajā dienā, bija Latgales Izpildkomiteja, tai kā pagaidu iestādei vajadzēja darboties līdz janvāra kongresa sanāksšanai. Jaunajām Latgales institūcijām uzdeva vērsties pie Krievijas Padomju valdības ar prasību oficiāli atdalīt Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķus no Vitebskas guberņas, kā arī saziņā ar *Iskolatu* veikt priekšdarbus Latgales pievienošanai pārējai Latvijai. Otrā kongresa delegāti nolēma arī sūtīt latgāliešu pārstāvjus uz Latvijas bezzemnieku, zaldātu un strādnieku kongresu Valmierā 1917. gada 29.—30. decembrī.

Otrā kongresa pēdējā rezolūcija attiecās uz Sarkanās gvardes izveidošanu Latgalē. Šo dokumentu pieņēma vienbalsīgi. Rēzeknes, Daugavpils un Ludzas strādnieku un zemnieku deputātu padomju izpildkomitejām kongress uzdeva nekavējoties organizēt vietējo sarkano gvardi. Par tās vadītājiem varēja kļūt tikai lielinieku partijas pārstāvji, bet tās sastāvā dienēt — tikai lielinieki un viņu piekritēji. Šeit jāmin, ka alternatīva bruņota spēka izveidošana kārtības uzturēšanai irstošās Krievijas armijas aizmugurē bija ļoti būtiska gan Vidzemei, gan Latgalei, jo iedzīvotājus apdraudēja dezertieru bandu sirojumi.

Izpildkomitejas galvenie uzdevumi bija Latgales un pārējās Latvijas apvienošanās sagatavošana, kā arī Latgales mazzemnieku, iebūviešu, strādnieku un karavīru deputātu kongresa sagatavošana Rēzeknē 28.—30. janvārī (pēc vecā stila 15.—17. janvārī).

Pēc kongresa

1917. gada 19. decembrī pēc atgriešanās Valkā *Iskolata* sēdē par Rēzeknē piedzīvoto ziņoja lielinieks E. Viksniņš. Viņš nekautrējās pārspīlēt savu veikumu, stāstot, ka uz brīdi ticis ievēlēts par kongresa priekšsēdētāju, ka akceptēta viņa piedāvātā kongresa dienas kārtība, ka viņš

ticis izvirzīts par atbildīgo runātāju un ka arī autonomijas jautājumā, neraugoties uz pretestību («Ķempisti trokšņojuši ārkārtēji»), tikusi pieņemta tieši viņa piedāvātā rezolūcija.

1917. gada 27. decembrī, desmit dienas pēc Otrā Latgales kongresa noslēguma, lielinieciskās Krievijas valdības (Tautas komisāru padomes) Iekšlietu komisariāts izdeva rīkojumu Nr. 92 par Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķu atdalīšanu no Vitebskas guberņas. Attiecīgo latgāliešu lūgumrakstu (to sastādīja Aloizs Bojārs) un kongresa rezolūcijas uz Petrogradu bija aizveduši latgāliešu zaldātu delegācija matroža Znūtiņa vadībā. Latgales 145 gadus ilgā atrašanās Krievijas sastāvā bija noslēgusies.

Pēc dažām dienām Znūtiņš ar Iekšlietu komisariāta lēmumu atgriezās Rēzeknē, kur ar to iepazīstināja Aloizu Bojāru: «1917. g. 18. decembrī [31. decembrī pēc jaunā stila] Rēzeknē kopīgi visi lasījām šo Iekšlietu ministrijas rīkojumu vairākas reizes un priecājāmies, ka esam veikuši lielu valstisku darbu un līdz ar to esam pierādījuši latviešu tautai, ka latgaļu jaunākai un vidējai darbinieku grupai valsts vienotība un kopības ideja arī ir sirds lieta un svēta lieta.»

Latgālieši bija panākuši savu ilgi loloto sapni — atdalīšanos no Krievijas. Tomēr par to bija maksāta augsta, varbūt pat pārāk augsta cena — nedalītas lojalitātes izrādīšana lieliniekiem, atkāpjoties no savām vērtībām. Katoļu mācītāji, kas tolaik bija neapšaubāmi latgāliešu nacionālie līderi, bija pastumti malā. Laikraksta *Drywa* apskatnieks, noslēdzot kongresa aprakstu, uzsvēra: «Vēl var piezīmēt, ka šajā Kongresā neņēma dalības neviens baznīckungs. Un labi padaris, ka arī uz nākošo kongresu nebrauks neviens. Lai pasaulīgie paši spriež par Latgales nākotni. Kad paši ko izspriež, tad nebūs iemesls raudāt, ka te baznīckungi izsprieduši — bez ļaužu piekrišanas, bez ļaužu vaļas.»

Latgales Pagaidu izpildkomiteja turpināja darboties līdz 1918. gada janvārim. Tā izdeva arī savu laikrakstu *Latgolas Izpildkomitejas Ziņojums*, kura veidošanā piedalījās Francis Greivulis, Pēteris Lipiņš, A. Zarkevičs u. c. Nostiprinoties lielinieku ietekmei Latgalē, Francis Greivuli 1918. gada janvārī apcietināja un nošāva. Donātam Lāčkājam-Lācim un Aloizam Bojāram bija jāglābjas no lielinieku represijām, slēpjoties zemnieku mājās. Janvāra beigās paredzētais kongress, kuru sauca arī par Latgales Satversmes sapulci un kuram bija jāpabeidz Latgales apvienošanās process ar pārējo Latviju, tā arī nenotika — tā sasaukšanu atlika, līdz februāra vidū Latgali okupēja Vācijas armija.

Abi Latgales latviešu kongresi 1917. gadā brīvprātīgi apvienoja latviešu apdzīvoto teritoriju un līdz ar to padarīja iespējamu Latvijas valsts tapšanu, taču savas eksistences tiesības vēl bija jāizcīna Neatkarības karā. Miers Latgalē iestājās tikai 1920. gadā. ■

¹ Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomiteja, lielinieku kontrolēta pārvaldes iestāde Vidzemē un Latgalē, kas deklarēja sevi par autonomu Padomju Krievijas sastāvdaļu.

Andris Vilks

Grāmatu ceļi un to gājēji

Latviešu grāmatu tirgotavas radās lielajos pārvietošanās maršrutos

Andris Vilks (1957) ir latviešu filologs un bibliotēku darbinieks, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis. Kopš 1989. gada vada Latvijas Nacionālo bibliotēku. Saņēmis dažādus apbalvojumus, to skaitā Zelta ābeles balvu par ieguldījumu grāmatniecībā. Pēta grāmatniecības vēsturi Latvijā.

Grāmatniecībā allaž pastāvējis noslēgtas ķēdes princips. Tekstu autoriem, tulkotājiem un māksliniekiem vienmēr bijis nepieciešams izdevējs. Agrāk izdevniecībai vai apgādam nereti piederēja sava tipogrāfija, savukārt iespiedējs varēja būt patstāvīgs ķēdes posms. Arī grāmatu iesiešana varēja pastāvēt kā atsevišķa nozare. Kad grāmatas bija saražotas, tās izplatīja — pārdodot vai izplatot bez maksas.

Grāmatu tirdzniecības vēsture Latvijā nav sistematiski izpētīta, lai arī tai pievērsušies gan pētnieki (Aleksejs Apinis, Konstantīns Karulis), gan paši grāmatnieki (Jānis Misiņš, Ansis Gulbis u. c.), gan publicisti. Tā ir nozare, kurā savijas ekonomika un kultūra: izdevumu saturs, tirāžas, cenas (sevišķi salīdzinājumā ar citām precēm), izpārdošanas ātrums, stacionāro un nestacionāro tirdzniecības formu attiecības dažādās dzīvesvietās un reģionos — šie faktori ļauj spriest par sabiedrības attiecībām ar grāmatām, par to, kādu vietu tās ieņem vērtību skalā.

Būtiska loma ir gan grāmatu veikaliem un to specializācijai un ģeogrāfijai, gan tirgošanās veidam (vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība) un rabatam — tirgotāja «tirajai» peļņai. Antikvāro grāmatu tirdzniecībai ir divi virzieni — vērtīgu, retrospektīvu grāmatu tirdzniecība un *second hand* līmenis, izsoles. Nestacionāro grāmatu tirdzniecību dēvēja par atkalpārdošanu vai tālākpārdošanu, tā izpaudās kā starpniecība vairumtirdzniecībai un mazumtirdzniecībai. Viena no «grāmatu biznesa» formām bija t. s. «maksas bibliotēkas».

Ar grāmatām ir tirgojušies tipogrāfi, grāmatmācītāji, mācītāji jeb baznīckungi, ķesteri, muižu rakstveži, skolotāji, krodzinieki, aptiekāri un neskaitāmu

citu profesiju cilvēki.

Jau sākot ar 16. gadsimtu, ļoti komplicēta bijusi nozares tiesiskā regulācija: tirdzniecības atļauju iegūšanas kārtība, statusi un teritoriālie aptvērumi, arī grāmatu nelegālā izplatīšana dažādu aizliegumu dēļ.

Interesanti attīstījusies grāmatu tirdzniecības reklāma. Piemēram, viens no vecākajiem sludinājumiem 1793. gadā skan šādi: «Latviešu grāmatas, ko par to naudu, kā šē pierakstīts iraid, pie tā grāmatu spiedēja Jelgavā [J. F. Stefenhāgena], ne iesietas dabūt var.» Latviešu grāmatas reklamētas arī vācu izdevumos.

Pirms grāmatveikaliem

Pirmā tipogrāfija dibināta 1588. gadā Rīgā, to izveidoja no Antverpenes atbraukušais Nikolauss Mollins (ap 1550/1555–1625), kurš iepriekš it kā strādājis vienā no Eiropas izcilākajiem — Kristofa Plantīna (*Christoffel Plantijn*, ap 1520–1589) — uzņēmumiem. Tikai 1675. gadā ar Vidzemes ģenerālsuperintendanta¹ Johana Fišera (1636–1705) svētību Rīgā tika izveidota otra — t. s. Karaliskā spiestuve, kuru vadīja Johans Georgs Vilkens.

1684. gadā pēc skaita piektais Rīgas pilsētas iespiedējs Georgs Matias Nellers (*Nöller*, 1658(?)–1712) atvēra grāmatu veikalu (bez tipogrāfijas) Pērnavā un 1702. gadā kļuva par Tērbatas Universitātes grāmatu tirgotāju.

Par neregulāri un nelielās tirāžās iespiesto latviešu grāmatu tirdzniecību līdz tam var runāt ar grūtībām, savukārt 17. gs. pēdējā ceturksnī notika pagrieziena: pateicoties zemnieku skološanai, radās latviešu masveida lasītprasme. Svarīgāko tā laika izdevumu — Ernsta Glika latviski tulkoto Biblii — iespieda 1500 eksemplāros, un tikai 250 tika izdalīti bez maksas, bet 800–900 eksemplārus esot nopirkuši paši zemnieki! Cena bija puse no zirga vērtības, kas nozīmēja īstu kapitālu.

Līdz pat 19. gs. vidum grāmatu tirdzniecībā dominēja Rīgas pilsētas tipogrāfija. 1859. gadā Vilhelma Ferdinanda Hekera uzņēmums Doma baznīcas krustejā atvēra īpašu «pilnīgu latviešu grāmatu bodi». Taču kāds C. H. Bertams *Latviešu Avīzēs* 1871. gadā rakstā *Par grāmatu bodēm un grāmatu mandeļi* saka: «Latviešiem tagad jau kādas septiņas pilnīgas grāmatu bodes.» 18. gs. beigās arī provincē izveidojās dažas mācītāju (Kristofa Hardera Rubenē un Gustava Bergmaņa Rūjienā) tipogrāfijas, kuras grāmatniecības vēsturē ir atstājušas visai nozīmīgas pēdas.

Pirmo tipogrāfiju Jelgavā 1667. gadā izveidoja Kurzemes hercogs. Laiku pa laikam grāmatas latviešu valodā kurzemniekiem iespieda arī Kēnigsbergā. Tikai 1769. gadā izveidojās Johana Fridriha Stefenhāgena (1744–1812) uzņēmums, kam bija jaudīga tipogrāfija, apgāds un tirdzniecības tīkls. Uzņēmums pastāvēja līdz pat 1919. gadam. Par tā darbības vērienu liecina 1853. gadā iespiestās *Ziņas par vecām un jaunām grāmatām, kas dabūjamas Jelgavā pie Stefenhāgena un dēla,*

Latviešu literāti un grāmatizdevēji Cēsis ap 1900. gadu. No kreisās: Jānis Roze, Eduards Treimanis-Zvārgulis, Paula Ozola, Jānis Šmits, Pauls Skrābans, Jānis Ozols. Foto — Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājums

kā arī pie visiem grāmatu pārdevējiem Jelgavā un Rīgā. Sarakstā iekļautas 119 grāmatas.

1753. gadā sāka iespiest grāmatas latgaliešu rakstu valodā, visvairāk Viļņā, arī Palackā. Tās izplatīja un tirgoja katoļu baznīckungi. Latīņu burtu aizlieguma periodā Latgalē, ko Krievijas impērijas ierēdņi ieviesa pēc otrās poļu nacionālās sacelšanās apspiešanas 1865. gadā un saglabāja līdz pat 1904. gadam, pie dievnamiem un tirgos «škaplernīki» līdzās «baznīckungim» izplatīja latgaliešu kontrafakcijas (grāmatu viltojumus). Tam atbalstu sniedza izcilākais lietuviešu «grāmatnesis» Jurgis Bielinis-Bieļaks (1846–1918), kurš tās ievada no Austrumprūsijas. Nelegālā tirdzniecībā ticis pieķerts pats Andrijs Jūrdžs (1845–1925), Latgales «Prometejs», kurš tā dēvētajā drukas aizlieguma laikā kļuva par avīžu un grāmatu pārdevēju. Šī literatūra gāja no rokas rokā, no mutes mutē un, izdzīvotājiem migrējot, izplatījās plašā areālā.

Latgaliešu laikraksts *Gaisma* jau pēc aizlieguma atcelšanas 1906. gadā liecināja: «Nautrānu draudzē Strūžānūs beja naseņ mozs tērgs. Sabrauc daudz vysaidu kupču. Atbrauce arī vīns, A. J., ar grōmoteņom un avīzem. Tērgā beja daudz stražņiku ar blisem un uradņiks. Vysi beja labi sadzāruši un jēme meklēt, voi nav te kaidu namira cylvāku. Atroda grōmotu un avīzes pōrdevēju. Tyuleņ lyka jam ar vysom grōmotom un avīzem atstōt tērgu. Taida ir drukas

un vōrda breiviba!» Jūrdžs tirgojās arī ar paša darinātiem rokraksta grāmatu norakstiem.

Tomēr tipogrāfiju un grāmatu sietuvju loma grāmatu tirdzniecībā mazinājās. Lēnām auga grāmatu veikalu tīkls un attīstījās dažādas nestacionāras atkalpārdošanas formas. Grāmatu veikali bija noturīgi pilsētās, kur koncentrējās vācbaltiešu sabiedrība, savukārt latviešu grāmatas meklēja ceļu pie lasītājiem laukos. Pieauga ne tikai izdevumu skaits un tirāžas, ienāca laicīgā literatūra — ābece, kalendāri, pamācoši teksti un ziņģes.

Pirmie grāmatveikali

Vecākais zināmais grāmatu veikala īpašnieks Latvijas teritorijā varētu būt Johans Gincelis Jelgavā, kuram 1676. gadā Kurzemes hercogs Jēkabs arī izsniedzis privilēģiju. 1686. gadā Kristiāns Bormanis dzejojumā *Mitau* (Jelgava) rakstīja: «Kur ir cieņa? Kur ir prieki? Grāmatbodē skaistajā Vari zinātkāres kvēli dzesēt sausās zinībās. Gincels baznīcstūri durvis un ar logus vaļā ver, Lai tev prieku modinātu, zem' un debes' tirgo viņš.»

Citi grāmatu veikali, kas parasti bija arī apgādi, tika atvērti 18. gs. vidū. 1762. gadā Jelgavā grāmatniecu atvēra Johans Jakobs Kanters no Kēnigsbergas, kuru vadīja viņam līdzī atbraukušais Johans Frīdrihs Hartknohs (1740–1789). Pēdējais 1765. gadā kopā ar Jakobu Frīdrihu Hincu (1734(?)–1787)

«Vai ir par
kariem arī
kas rakstīts?»
kāds ieminas.
«Ja nav par
kariem, tad
nav vērts!»
Jā, par
kariem...
Ziemeļu
Amerikā...

sāka savu veikalu, bet vēl pēc diviem gadiem pārcēlās uz Rīgu. Pateicoties Hartknoham, Rīgā ieradās arī Johans Gotfrīds Herders. Hartknohs kļuva par viņa, Imanuela Kanta un daudzu citu slavena apgaismotāju darbu izdevēju, bet grāmatnīca Aldara ielā bija ievērojamākā visā Krievijas impērijā.

Jāpiemin vēl divi veikali Kurzēmē, no kuriem viens piederēja J. F. Hincam. 1774. un 1776. gadā viņš izdeva Vecā Stendera *Augstu gudrības grāmatu*, pirmo enciklopēdiju latviešu valodā. Otrs — *Lagards & Fridrihs* (1784) — atradās Liepājā.

Rīgā gadsimtu mijā tika ierīkotas Vilhelma Kristiana Andreasa Millera (1792) un Johana Deibnera (1806—1814) grāmatnīcas, bet Hartknoha dēla Johana Fridriha uzņēmumu 1800. gadā pārņēma Kārlis Johans Gotfrīds Hartmanis.

Jelgavā solīds vācbaltu apgāds izveidojās Gustavam Ādolfam Reieram, kurš izdeva arī virkni vērtīgu grāmatu latviešu valodā. Savukārt par latviešu antikvāro grāmatu tirdzniecības aizsākumu liecina sludinājums *Latviešu Avīzēs* 1859. gadā: «Tiem, kam latviešu grāmatu krājums un arī labprāt pašas vecas latviešu grāmatas grib dabūt, mēs par 1 rubl. 60 kap. varam gādāt šo tikai reti vēl dabūjamu latviešu valodas likumu grāmatu *Erster Versuch.. v.. Adolphi.. Mitau, 1685...*»

Latviešu rokās

Grāmatu veikali pēc valodas pārsvarā dalījās vācu, krievu un latviešu veikalos, tomēr 19. gs. 60.—70. gados nacionālās atmodas ietekmē latviešu grāmatu izdošana, iespēšana un tirdzniecība pamazām pārgāja pašu latviešu rokās.

Praksē grāmatniecības uzņēmumi bija «kompleksi» — visa grāmatu ķēde no izdošanas līdz kolportieru tīklam un pat «maksas bibliotēkai» varēja atrasties viena īpašnieka rokās. Bieži tie bija jaunās latviešu inteliģences pārstāvji, piemēram, Jura Alunāna brālim Indriķim piederēja veikals Jelgavā, bet Liepājā darbojās skolotājs un grāmatu izdevējs Klāvs Ukstiņš (1832—1904), kurš 1883. gadā izdeva vienu no pirmajām vēsturei veltītajām publikācijām latviešu valodā — publicista Jāņa Reinberga apcerējumu *Kurzemes pirmais Lielkungs Gothards Kellers*.

19. gs. beigās būtiski paplašinājās latviešu grāmatniecības uzņēmumu ģeogrāfija: Rīgai un Jelgavai pievienojās Valmiera, Cēsis, Kuldīga, tad Ventspils, Valka, Daugavpils, Rēzekne, Limbaži, Saldus, Rūjiena, Mazsalaca — līdz Pirmajam pasaules karam latviešiem piederēja jau apmēram 200 grāmatu apgādu veikalu.

Latviešu grāmatu tirgotavas veidojās, sekojot lielajiem pārvietošanās maršrutiem. Zemnieki no Vidzemes ar savām precēm brauca uz Daugavpils tirgu Rīgā pa tā dēvēto veco Raunas ceļu. Pie «lielā pumpja», kas atradās tagadējās Jaunās Ģertrūdes baznīcas vietā, nācās apstāties, jo braukt tālāk pa «smalko» centrālo maģistrāli, toreizējo Aleksandra (Brīvības) ielu, nedrīkstēja. Zemniekus ar visiem viņu vezumiem «novirzīja» pa Rē-

veles (Tallinas) ielu, un ceļš turpinājās pa Ārrīgas Kaļķu (Tērbatas) ielu, arī Suvorova (K. Barona) un Marijas ielu. Atpakaļceļā viņi varēja arī ko nopirkt, un tieši šajā maršrutā latviešu grāmattirgotāji kopš 19. gs. beigām izveidoja savus veikalus. Tērbatas ielā vien to bija 13! Tāpat Pārdaugavā — ielas stūrī iepretim tagadējai Latvijas Nacionālās bibliotēkas ēkai — 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā atradās Viļa Altberga grāmatnīca Kurzemes zemniekiem.

Augstas raudzes latviešu grāmatveikali kļuva par vietējiem kultūras centriem. 19. un 20. gs. mijā grāmatniecībā ienāca tādi tirgotāji kā Jānis Brīgaders (1892), slavenās «pūces» *Valters un Rapa* (1912), tad Jānis Roze (1912) — grāmatizdevēja Jāņa Ozola (1859—1906) skolnieks no Piebalgas un Cēsu laikiem — un citi. Arī šie veikali veidojās iepriekš minētajā zemnieku maršrutā.

Jelgavā 1894. gadā kvalitatīva piedāvājuma veikalu un apgādu sarūpēja Ludis Neimanis (1863—1926). Viņš, līdzīgi minētajiem, arī izdeva Jāņa Akuratera, Aspazijas, Antona Austrīņa, Rūdolfa Blaumaņa, Antona Birkerta, Viļa Plūdoņa, Raiņa, Kārļa Skalbes u. c. latviešu rakstnieku darbus. Lai kabiedri atceras, ka Neimanis tirgojies tikai ar grāmatām, kas bija un patiesībā joprojām ir liels rečums.

Pēc Pirmā pasaules kara un līdz pat 1940. gadam grāmatu tīkls Rīgā un provincē saglabājās, vienīgi vācbaltu un krievu uzņēmumi marginalizējās: grāmatas turpināja izdot un izplatīt lietuvieši, poļi, ebreji, igauņi u. c. Latvijas mazākumtautības.

Liela nozīme bija lēto grāmatu koncepcijai, ko ierosināja apgāda *Grāmatu draugs* (1926) dibinātājs Helmārs Rudzītis (1903—2001). Tās bija t. s. «lata grāmatas». Tirdzniecību veicināja ar jauniem paņēmieniem, piemēram, Vērmanes dārzā, kur no 1926. gada ar Latvijas Bibliotekāru biedrības atbalstu notika «lēto grāmatu tirgus». Arī Bolderājā, Vecmilgrāvī, Daugavgrīvā, Ilģuciemā un citās Rīgas nomalēs parādījās grāmatu veikali. Tie, tāpat kā provincē, bija mazi, tajos dominēja rakstāmlietas un mēdza tirgot pat drēbes.

Padomju režīms privāto grāmatniecību nacionalizēja, 1940. gadā izveidojot Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvaldi. Kopš 1946. gada pastāvēja centralizētā Latvijas Valsts izdevniecība, kas vēlāk tika sadalīta atsevišķās nozaru izdevniecībās. Tipogrāfijas nošķīra no apgādiem, grāmatu veikalus unificēja. Izņēmums bija t. s. parakstāmās literatūras grāmatnīca, veikals *Globuss* svešvalodu grāmatām, mākslas grāmatnīca un dažī antikvariāti. Taču arī tie piederēja valstij.

Atkalpārdevēji

Kādas bija grāmatu tirdzniecības nestacionārās formas? Kā jau minēts, ceļojošie grāmattirgotāji esot manīti uz Baltijas ceļiem un pilsētās kopš 1470. gada. Grāmatas ieveda galvenokārt no Vācijas — Frankfurtes, Leipciģas, Libekas, Kēnigsbergas. Iespējams, viņu darbība arī tika regulēta. Nikolauss Mollins esot panācis, ka Rāte šādiem

Laucinieki labprāt būtu pirkuši, bet nezināja tās meldijas. Pārdevējs izdziedāja priekšā. Pircēji un apkārtējie sāka raut līdzī

tirgoņiem Rīgā atļāvusi pārdot grāmatas divas nedēļas, un no katra izdevuma viens eksemplārs bijs jānodod 1524. gadā dibinātajai Rīgas pilsētas bibliotēkai.

Rīgā, Jelgavā un dažās mazākās pilsētās darbojās grāmatu iesēji, un tā attīstījās atkalpārdevēju tīkls. Citi lielāki atkalpārdevēji bija mācītāji; grāmatas varēja nopirkt Rīgas Domskolā un t. s. Zviedru jeb Karaliskajā licejā, kas tika atklāts 1675. gadā. Reklāmas avižu pielikumos rodamas liecības, ka 18. gs. beigās Ziemassvētku un Lieldienu tirgos ir piedāvātas grāmatas. Savukārt tirgoņa D. E. Bloka veikālā Rīgā, iepretī Smilšu vārtiem, pēc subskripcijas (iepriekšējās parakstīšanās) varēja iegādāties viņa radnieka, Rubenes mācītāja un literāta Kristofa Hardera (1747–1818) iespieddarbu *Tā pirmā pavāru grāmata*.

Pirmās ziņas par latviešu piedalīšanos atkalpārdošanā atrodamas brāļu draudžu kustībā. Valmiermuižā – hernhūtiešu centrā ar grāmatām esot tirgojies kalējs Ķīša Pēteris, kurš 1742. gadā Magdalēnas Elizabetes Hallartes uzdevumā pārdevis viņas apgādāto *Kādas izlasītas garīgas jaukas dziesmas* (1742) un kurš uzskatāms par pirmo zināmo grāmatu tirdzniecībā nodarbināto latvieti. 1739. gadā ar Hallartes un citu veicinātāju atbalstu tika iespiests otrais latviešu Bibeles izdevums 8000 eksemplāros. Šī Bībele maksāja tikai 3/8 dālderu (Glika Bībele sākotnēji maksāja 4–5 dālderus). Nav brīnums, ka netālu dzīvojošie Raunas zemnieki esot iegādājušies 300 otrā izdevuma eksemplāru.

19. gs. sākumā jau veidojās veseli latviešu grāmatu atkalpārdevēju tīkli. Lūk, 1836. gada 2. jūlijā publicēts sludinājums: «Kādas latviskas grāmatas var dabūt pirkt pie Vecpiebalgas skolmeistara Rātminster, un cik tās jau gatavas iesietas, maksā.» Sarakstā 45 izdevumi ar «komisijas» cenām, kas nozīmēja, ka grāmatas atkalpārdevējs norēķinājis ar apgādu pēc tās realizācijas. Līdzīgi «komanditi» bija arī Ansim Līventālam Biržos, Andrejam Bergmanim Cīravā, atkalpārdevēji bija Neikens Straupē un Tomsons Ungurmuižā.

Grāmatas bija dabūjamas Rīgā, Katoļu baznīcas namā, pie latviešu draudzes mācītāja Simforijona Mieleško. Izcila personība bija spīvais vīrs Kristaps Kaktiņš (1801–1867) no Mazsalacas – zemnieks, pretalkohola kustības līderis, savu sprediķu un citu sacerējumu izdevējs. Viņš izdomāja, kā pārdot savas un citu grāmatas, izveidojot iespaidīgu atkalpārdevēju tīklu visā Ziemeļvidzemē līdz pat Rīgai un Tērbatai. Tajā darbojās visdažādāko arodu pārstāvji, vairāk nekā 80 dalībnieku. Aptvertā teritorija sakrita ar visintensīvāko brāļu draudžu darbības reģionu. Tur arī vēlākos gadu desmitos bija visvairāk kolportieru. Līdz pat Otrajam pasaules karam salīdzinājumā ar citiem novadiem tas joprojām bijs «vislasošākais» Latvijā.

200 gadu jubileja

Par vecāko latviešu tautības profesionālo grāmatirgotāju uzskatāms Jānis Alksnis jeb Alksne,

kura 200 gadu jubileja atzīmējama šogad. Viņš dzimis 1818. gada 8. (20.) aprīlī Mazsalacā, 1838. gadā no apkārt staigājoša ebreja apguvis grāmat-sējeja amatu. Kolportiera un grāmat-sējeja darbību Alksnis sāka, iegādājoties grāmatas no Cēsu grāmatu tirgotāja un iesējeja E. Friša 25 rubļu vērtībā un no Hekera uzņēmuma Rīgā; tirgojās apkārtnes tirgos, lielā skaitā pārdodot dziesmu grāmatas un kalendārus. Tirdzniecības apjomi ievērojami pārspēja ne tikai Valmieras vai Cēsu, bet arī Rīgas grāmatirgotāju varējumu.

No sarakstes ar Hekeru 1867. gada 18. augustā redzams, ka Alksnis «pasūta» 2000 eksemplāru (!) *Vidzemes kalendāru*, 500 kabatas «pātaru grāmatīņu», 100 eksemplāru *Tūkstoš un vienas nakts pasaku* izdevuma, savukārt dzejnieks Jānis Ruģēns Hekeram sola, ka Alksnis «ņems» 100 eksemplāru viņa *Dažādu dziesmu krājumu*. Darījums bija komerciāli izdevīgs, jo Hekers par neiesietiem kalendāriem deva 50% rabatu.

1873. gadā Jānis Alksnis atvēra savu grāmatu un «koloniālpreču» veikalu Rūjienā. LNB pastāvīgajā ekspozīcijā *Grāmata Latvijā* atrodas brāļu Kaudzišu *Mērnīeku laiku pirmizdevuma* (1879) eksemplārs ar J. Alksņa autogrāfu. Piebilstams, ka gleznotājs Ādams Alksnis (1864–1897) bija čakla kolportiera dēls. Pārdzīvojis dēlu, arī 1905. gada revolūciju, Jānis Alksnis nomira 1912. gadā.

Kolportieru devums

19. gs. vidus atmosfēru brīnišķīgi raksturo Augusts Deglavs romānā *Rīga*: «Te atkal kolportieri izsauca *Mājas Viesa* jaunāko numuru, ar «paša augstā kunga un ķeizara vēlēšanu», «jauki, derīgi stāsti no Anša Leitāna»... «Vai ir par kariem arī kas rakstīts?» kāds ieminas. «Ja nav par kariem, tad nav vērts!» Jā, par kariem... Ziemeļu Amerikā... liels fektiņš ar poļu buntavniekiem un tad vēl jauka rīme: «Kā tā liela māte Trūte tikke tā godīga Pidrīka brūte...» Tur vēl citi kolportieri, kuri skaļi izsauca sekošas grāmatas *Šveidleru Marija, Priežukalna Roze, Ģenovēva, Kara lielskungs Eistakjijs, Puķu kurvītis* utt. Jauka, derīga lasīšana!... Tad vēl drukāti rīmēs uz garām papīra strēmelēm *Par lielkungu Plāteru un Vai tad milēt kādi varas darbi*. Laucinieki labprāt būtu pirkuši, bet nezināja tās meldijas. Pārdevējs izdziedāja priekšā. Pircēji un apkārtējie sāka raut līdzī, tā ka korī pārspēja pat netālās leijerkastes dūkoņu. Ja tik braša melniņa, tad jau laucinieki nopērk arī pa gabalam. Un kad jau nu tas prāts ir vienreiz tāds, tad nopērk arī kādu grāmatu.»

Tas ir stāsts par vietu, kur šobrīd atrodas Nacionālā bibliotēka. Kad Daugavā gāja ledus, tika izņemts koka tilts, un zemnieki no Kurzemes ar savām precēm netika pāri upei uz Daugavmalas tirgu. Tad tirgus notika turpat Pārdaugavā, veidojās krogī, viesu mājās, arī bordeļi.

Izglītota latviešu sabiedrība un prese sākotnēji negatīvi vērtēja kolportāžu, to identificējot ar sēnalu «plūdiem» un kolportieriem piedēvējot sabiedrības sabojāšanu. Tiesa, līdzīgi mūsdienām, iz-

Viņš ir dzīvs esejists un, stāstīdams par kādu grāmatu, atdzejo tās saturu, pats līdzī aizraudamies un modinādams interesi

Mūsdienās kolportāža ir transformējusies. To var «sazīmēt» gadatirgū *Skola*, Rīgas grāmatu svētkos Kongresu namā. Dažreiz grāmatu galdus ieraugām universālajos gadatirgos vai lielākos publiskos pasākumos, stacijās vai autoostās, augstskolās, ir arī mazi grāmatu kioski. Pa laikam Krišnas piekritēji uz ielas mūs laipni aicina iegādāties viņu grāmatas. Spožas personības un raksturi šajā nozarē gan laikam aizgājuši uz neatgriešanos.

¹ Evanģēliski luteriskās baznīcas administrācijas vadītāja amata nosaukums Vidzemē 17.—19. gadsimtā.

skanēja arī atziņas, ka labi ir, ja cilvēki vispār lasa.

No kolportieru piedāvājuma vislielākajā cieņā bija kalendārs. Ap 1900. gadu tika izdoti kādi 200 kalendāru latviešu valodā ar dažādu saturu: gan tradicionālie, vecie kalendāri, kuros drukāja laika prognozes gadam, gan arī modernāki — ar labiem literāriem pielikumiem, kuros lasāmas gan klasikas pirmpublicācijas, gan visādas drāzas. Kolportāža nesaraucjami bija saistīta ar tālaika popkultūras fenomenu. Laikabiedriem populārākais autors bija Lapas Mārtiņš («visiem pazīstamais dzejnieks. Esot mūsu lielais oriģinālstāstu cepējs, milestības stāstu un tingeltanģeļu-ziņģu kalējs, izslavētais tautas un tēvzemes milētājs»), kurš kādu laiku bija strādājis Indriķa Alunāna veikalā.

Kolportāžas ziedu laiki pilnībā sakrita ar sēnalu jeb lubu literatūras uzplaukumu. Nestacionārās grāmatu tirdzniecības apjomi kopumā apsteidza stacionārā grāmatnīcu tīkla iespējas, jo tika sasniegti ģeogrāfiski vistālākie Latvijas lauku nostūri, arī fabriku strādnieki. Neviens gadatirgus nebija iedomājams bez grāmatām un kalendāriem, tos tirgoja uz ielas un pie baznīcām, iznēsāja pa lauku mājām un sētām.

19. un 20. gs. mijā tika dibināti dažādi uzņēmumi, kas, izmantojot kolportāžas kanālu, nodarbojās ar daudz kvalitatīvākas literatūras izplatīšanu. Cēsu un Vecpiebalgas grāmatizdevējs Jānis Ozols bija viens no izcilākajiem sava laika kultūras darbiniekiem, viņa apgādā dominēja labākā tā laika oriģinālliteratūra. Ar laiku tas izveidojās par «pilnas ķēdes» uzņēmumu. Kolportāžā tika mobilizēti visi tā darbinieki, arī pats izdevējs devās uz lauku gadatirgiem. Bija arī «ārstatnieki», kuri iznēsāja grāmatas pa laukiem un mazpilsētām — te minams Kārlis Skalbe un Linards Laicens. Pēdējam par dzejas krājumu *Kvēle* (1905—1907) netika maksāts honorārs, bet Ozols ļāvis tam paturēt ieņēmumus no tiem eksemplāriem, kurus jaunais dzejnieks pārdevis.

1899. gadā pirms Ziemassvētkiem ar Andrieva Niedras sagādāto kredītu grāmatu veikalu kopā ar lasāmbibliotēku Rīgā, Tērbatas ielā 7, atvēris Rūdolfs Blaumanis. Taču jau pēc triju dienu saimniekošanas sapratis, ka bankrotēs, tāpēc veikals pārgājis Jāņa Ozola ipašumā. Kā daudzus latviešu tautskolotājus un lauku inteliģentus, kas bija piedalījušies 1905. gada revolūcijā, arī Jāni Ozolu 1906. gada sākumā nošāva soda ekspedīcija.

Raibo kolportieru armiju veidoja ļaudis, sākot ar baptistu grāmatnešiem, kolorītiem vietējiem personāžiem, līdz pat izcilām literatūras personībām. Sava laika megazvaigzne bija kāds pārvācojies polis Johans Frīdrihs Šablovskis (1840—1918), kurš savu veikalu atvēra 1866. gadā, tirgojot grāmatas «bildēm pušķotiem vākiem, kas bija vienīgais lepnums uz grāmatu galdiem katrā lauku tirgū, visas latviešu apdzīvotās guberņas kopā rēķinot» (Atis Freināts). Pie viņa strādājusi iespaidīga kolportieru grupa. 1883. gadā kolportiera gaitas pa visu Vidzemi sāka Jānis Misiņš (1862—1944), kuram bija

lemts kļūt par Latvijas Nacionālās bibliotēkas pamatlicēju.

Kvalitatīva grāmatu tirgus veidošanu būtiski ietekmēja Ansis Gulbis (1873—1936), viens no visizcilākajiem latviešu grāmatniekiem. No 1889. gada viņš bija mācekļis grāmatu veikalā Rīgā, vēlāk pārdevējs un vadītājs K. Jozesa grāmatnīcā Daugavpīlī. 1905. gadā Gulbis dibināja Kolportieru biedrību. 1922. gadā viņš par kolportiera darbu no savas pieredzes rakstīja: «Kolportiers pienes grāmatu mājās: viņš apbraukā tirgus un sapulces, uzmeklē kantoros ierēdņus, fabrikās — atpūtas stundās strādniekus, lauku mājās pie skalu uguns lasa bērniem pasakas un atstāsta katras grāmatas saturu, kas viņam ceļa somā. Viņš ir dzīvs esejists un, stāstīdams par kādu grāmatu, atdzejo tās saturu, pats līdzī aizraudamies un modinādams interesi savos klausītājos, sevišķi lauku māju iemītniekos, kas ap to sapulcējušies un klausās viņa brīnišķīgos nostāstus par grāmatām. Ja kolportiers ir daudz maz literārski izglītots, nekad viņam neapniks tāds darba lauks un arī viņš neapniks savai auditorijai.» Tikai 30. gados Ansis Gulbis pievērsās grāmatnīcu biznesam un no vairākām grāmatnīcām Rīgā un Daugavpīlī izveidoja augstas klases veikalus.

No latviešu kolportāžas vēstures leģendām minams arī, piemēram, Kārlis Konrāds (1889—1972) jeb Šanas biedrības virsaitis Grāfs Miķelis Amālijas dēls Vanags, Jāņa Dūņa grāmatnīcas uzņēmuma Valmierā galvenais grāmatvedis. Viņa dzīvei veltīts Valdemāra Kārklīņa (1906—1964) pēc Otrā pasaules kara Zviedrijā sarakstītais romāns *Latviešu Pūcesspieģelis*.

Iespējams, pazīstamākais 20. gs. pirmās puses latviešu kolportieris Atis Freināts (1882—1955) tirgojoties apbraukāja visu Latviju, ceļā piedzīvojot daudz interesanta. Viens no apmēram tūkstoš Freināta sastaptajiem kolportieriem bija Mazsalacā dzīvojošais Miķelis Ciritis. Par viņu Freināts atmiņu grāmatā *Grāmatnieki pa mājām, tirgiem un pilsētām* (1939) rakstīja: «Ciritis mani aizveda uz savu pirtiņu. Tā bija pirtiņa kā visas pirtiņas; priekšīnā krāsns ar akmeņiem, kur uzmet garu, dibenā lāva, bet blakus otrā pusē — visretāko grāmatu krātuve. «Še ku' ir tā retākā grāmata Latvijā. Lai tu varētu saprast, ka tas tiešām tiesa, še ku' izlasi šitajā avīzē šito gabalu: *Mūziķis ar latvisku sirdi*. Proties, tas ir Baumaņu Kārļa dziesmu krājums ar notīm *Ligo*. Izdots Pēterburgā. Paša autora vāka zīmējums. Iekšā toreiz tikko sakomponētā *Dievs, svēti Latvijū!*, *Nevis slinkojot un pūstot* un citas ievērojamas dziesmas. Tagad viens vienīgs eksemplārs glabājas Rīgā, Misiņa bibliotēkā. Otru eksemplāru var apskatīt Mazsalacē — še ku', Ciriša pirtiņā.»

Runājot par 20. un 30. gadiem, jāizceļ arī kolportieris Kārlis Students (1892—1947), kurš vēlāk piedalījās Anša Gulbja izdotās *Konversācijas vārdnīcas* sastādīšanā. Jaunības atmiņas par saviem piedzīvojumiem viņš iemūžinājis grāmatās *Kolportiera spoguļis* (1925), *Nelūgtos ciemos* (1925), *Trejdeviņās sētās* (1930), *Cēlinieks* (1938), *Ēnu spoguļis* (1939). ■

Anna Stina Nikenena

Luters ziemeļvalstu labklājībā

Varbūt pienācis laiks jaunai
reformācijai?

Anna Stina Nikenena (1961, Anna-Stina Nykänen) ir Somijas lielākā dienas laikraksta *Helsingin Sanomat* žurnāliste un sleju autore. Šeit publicētais raksts (*Nyt ei Luther tykkää*) pagājušā gada beigās raisīja plašas diskusijas somu sabiedrībā. Tulkojums latviešu valodā nedaudz isināts.

Kopš Vitenbergas Universitātes mācībspēka un teoloģijas doktora Mārtiņa Lutera (*Martin Luther*) 95 tēžu publicēšanas pagājuši jau piecsimt gadu. Viņš sāka ar to, ka iestājās pret katoļu baznīcā piekopto indulgenču tirgošanu jeb grēku atlaižu pirkšanu par naudu. No reformācijas izveidojusies luterticība nonāca arī Somijā un kļuva par valsts oficiālo reliģiju. Laika gaitā baznīcai pieauguši dažādi atvasinājumi, sektas un atmodas kustības ar to dažādajām mācībām. Tiek uzskatīts, ka liela daļa sabiedrības kļuvusi laicīga un no baznīcas atsvešinājusies. Un kurš vairs atceras, ko isti māca luterticība?

Bet ir laiks atgriezties pie saknēm, izcelt piemirsto gaismā un pārbaudīt, kurš ir visistākais luterānis un kuras no it kā luterānisma idejām ir tikai no citiem novirzieniem ieklīdušas savvaļas lupīnas. Sākšu ar aktuālām, seksīgām lietām, kas skar luterticības kodolu, — tādām kā labklājības valsts, sociālā un veselības aprūpe.

Jā, ko Lutera domātu par pastāvošo sociālo un veselības aprūpes sistēmu? Tā viņam būtu pavisam nepieņemama.

Luterticībai raksturīgās iezīmes atrodamas arī grāmatās un rakstos, kas 2017. gadā tika publicēti par godu reformācijas 500. gadadienai. Taču parocīgākais uzziņas avots soma prātam šķiet baznīcas sinodes grāmata, kuras nosaukums ir *Žēlastības horizonti: rītdienas luterānisms (Armon horisontit:*

Huomisen luterilaisuus). To lasot, rodas apjukums. Ak tad tāda patiesībā ir luterticība?! Kāpēc baznīca šiem jautājumiem — dzimtās valodas novērtēšanai, baznīcas dziesmu nozīmei, līdztiesībai, samērīgam darba tikumam un labklājības valstij — nepievērš vairāk vērības?

Pat labklājības valsts ideja ir izrietējusi no Lutera uzskatiem. Pēc viņa ierosinājuma vācu zemēs sāka vākt naudu kopējās kasēs, lai palīdzētu mazturīgajiem. Pāris pilsētās to pat ieviesa kā nodokli — progresīvo. Kāpēc? Jo Luteram nebija pieņemams, ka nabadzīgie ir atkarīgi no bagāto žēlastības un labdarības un ka bagātie tādējādi it kā gūst sev papildu nopelnus. Viņam nebija pieņemama indulgenču tirgošana, un tāpat viņš neatzina arī uzkrītošu labdarību, kas gan devējam, gan ņēmējam sniedza atpazīstamību.

Tātad, pēc Lutera domām, palīdzība otram un palīdzēšana kā mērķis nedrīkst radīt pašlabumu palīdzētājam. Kā mūsdienu Somijas sociālā un veselības aprūpe izskatās no šī skatpunkta? Nākotnē valsts veselības aprūpi aizvien biežāk nodrošinās privāti uzņēmumi, un to uzdevums ir nest ipašniekiem peļņu. Naudu pelnīs arī ar senioru aprūpi.

Luters būtu šausmās un saceltu troksni.

Lutera domāšanas veids somiem joprojām ir ļoti tuvs. Ja kāds pelna naudu, izmantojot nabadzīgos, kā arī uz tādu cilvēku rēķina, kam nepieciešama palīdzība, tauta ar muguras smadzenēm jūt, ka kaut kas nav lāgā, un kļūst aizdomīga. Sociālo un veselības aprūpes pakalpojumu reforma¹ tāpēc tiek apšaubīta. Pētnieki bridina lēmumu pieņēmējus par nespēju izprast situāciju un norāda, ka reformai par labu izmantotie argumenti ir pretrunā ar lielākās somu sabiedrības daļas vērtībām. Jau tas vien rada pretestību, aizdomas un bailes. Būtu jāsaprot, ka ideoloģijas un vērtības, kam ir dziļi reliģiskas saknes, mainās ārkārtīgi lēni.

Bet kā lai to kāds saprot, ja arī baznīca klusē? Protams, somu luteriskā baznīca ir runājusi to vārdā, kuri atrodas neaizsargātā situācijā, piemēram, 20. gs. 90. gadu ekonomiskās krīzes laikā, tagad tā aizstāv patvēruma meklētājus. Savukārt baznīcas iekšienē dzirdama kurnēšana, ka nevaļig jaukties sabiedrības lietās.

Atcerēsimies, ka baznīcas nostāja izaugusi no tās saknēm. Baznīca aizstāv, piemēram, labklājības valsti, un tas ir pavisam dabiski. Bet, ja tuvāk patiesībai, tad labklājības valsts rašanos parasti saista ar apgaismību un modernismu, industrializāciju un darbaļaužu kustību: tātad tieši ar to laikmetu un vēstures posmu, kurā baznīca palika otrajā plānā. Tomēr to, kā tika organizēta pilsoņu labklājība, pamatā noteica un ietekmēja reliģija.

Atšķirības gan bija lielas, un tās izpaudās dažādās konfesijās. Luterticīgajās ziemeļvalstīs radās tieši tām raksturīga labklājības sistēma. Reformātu baznīcas ietekmes teritorijā un katoļu baznīcas apgabalos izveidojās savas sistēmas, arī tās ir

Luters neatbalstīja bargu darba morāli — tā ir kalvinistu ideja. Tāpēc jau ASV nav tik garu atvaļinājumu kā mums

pavisam atšķirīgas. Un tā nevar būt sagādīšanās.

Pētnieki skaidro, ka ticībā balstīta pirmkultūra vienmēr ietekmē jaunu ideju, inovāciju un darbības veidu ieviešanu. Reformas sabiedrībā netiek atbalstītas, ja saskaņā ar vērtībām tās nešķiet pareizas un labas.

Piemēram, Amerikas Savienotās Valstis ietekmējis kalvinistiskās baznīcas atzars ar tam raksturīgo «panākumu teoloģiju» — veiksmē biznesā un daudz naudas norāda uz Dieva svētību. Ekonomiska rakstura panākumi ASV netiek slēpti, gluži otrādi. Cilvēku nevienlīdzība tur nav sabiedrības problēma, bet gan teoloģiski loģiska kārtība, kurā nav jāiejaucas ar valsts nodokļu starpniecību, tāpēc bagātajiem, tātad vairāk svētītajiem, ir morāls pienākums dalīties ar tiem, kam mazāk dots. ASV arī pastāv spēcīgas labdarības tradīcijas.

Katoļu apdzīvotajos apgabalos izveidojusies cita sistēma. Piemēram, Dienvideiropā mazturīgo nodrošināšanu uzskata par baznīcas uzdevumu. Kad Itālijas valsts savulaik uzņēmās lielāku sociālās atbildības daļu, baznīca sākotnēji šādai kārtībai pat pretojās.

Tāpat ASV lielāko daļu universitāšu ir dibinājušas turīgas privātpersonas, un šo mācību iestāžu vidū, tāpat kā katoļticīgajās zemēs, ir arī daudz kristīgo universitāšu.

Minētie piemēri mums, Eiropas ziemeļdaļā, var šķist dīvaini, jo luterticīgajās zemēs izglītība nodota valsts pārvaldībā, savukārt zinātnieki universitātēs ir bijuši pat ierēdņu statusā; doma par privātu finansējumu vai grēksūdži līdzās pētnieciskajam darbam ir sveša un aizdomīga. Nav pat ienācis prātā, ka šajā sakarā var būt arī pavisam citādi uzskati un ka tos nosaka piederība noteiktai reliģijai.

Vai uzskati par Dievu un pestīšanu laika gaitā var kļūt arī par labas pārvaldes un laicīgās kārtības izpratni? Ticības ietekme uz sabiedrības organizāciju nav nekas jauns: viens no pazīstamākajiem darbiem socioloģijā taču ir Maks Vēbera *Protestantiskā ētika un kapitālisma gars*, kurā apgalvots, ka protestantisms rada kapitālismu. Runa tajā tomēr ir par kalvinismu — protestantisma novirzienu, kam raksturīga bargā darba morāle un panākumu teoloģija — tieši to, kas novērojams ASV.

Citādu protestantisko ētiku aprakstījis amerikāņu politiskās ekonomikas profesors Roberts H. Nelsons savā 2017. gadā izdotajā darbā *Luterānisms un sociāldemokrātijas gars ziemeļos (Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy)*. Viņš norādījis, ka ētikas saknes šim citādam protestantismam ir meklējamas luterticībā un ka tā radījusi ziemeļvalstīm raksturīgo labklājības modeli. Pēc Nelsona domām, ziemeļvalstu sociāldemokrācija ir tīrākais luterānisms, kas kļuvis laicīgs, bet ticība ieguvusi politiskas ideoloģijas veidolu. Abos ir ietverta arī doma par līdztiesību.

Lai pārliecinātos par luterticības saistību ar mūsdienu labklājības valsti, tomēr jāiedziļinās pašā mācībā, vismaz izceļot svarīgākos punktus,

kas to atšķir no citu konfesiju mācībām². Svarīgākā luterticības iezīme saistās ar žēlastību. Cilvēks nevar tikt pie pestīšanas caur to, ka dzīves laikā dara labas lietas un dzīvo, sekodams noteikumiem, — patiesībā cilvēks savas pestīšanas labā nevar darīt neko. Jo nekādas viņa pūles negarantē pēc nāves vietu debesīs un arī neizslēdz iespēju tur tikt. Upuris — Kristus — jau ir ziedots³, un ne indulgences, ne paššausīšana, ne rituālā iesaiste nav nepieciešama, ir tikai jātic⁴. No tā izriet kas svarīgs: ja pašam nav jānopūlas, lai tiktu debesīs, var pievērsties laba darišanai citiem tepat uz zemes.

Viena no luterticības iezīmēm ir tieši laicīgā aicinājuma uzsvēršana. Luterticība tiek īstenota ikdienas darbā un tajā, kā attiecamies pret citiem. Jau šī doma vien rada vērtību pamatu labklājības valstij. Darbs Luteram bija svarīgs⁵, tāpat kā dievkalpojums, tomēr jāatceras reizi par visām reizēm: Luters neatbalstīja bargu darba morāli — tā ir kalvinistu ideja. Tāpēc jau ASV nav tik garu atvaļinājumu kā mums. Luters brīdināja no pārlieku ilgām darba stundām, jo, pēc viņa prāta, laiks bija jāatlicina arī ģimenei un pasēdēšanai ar draugiem, kopējai alus iedzeršanai un patērzēšanai; tā dzīvoja arī viņš pats. Tas nozīmē, ka arī konkurētspējas līgumu Luters nekādi neatbalstītu.

Labklājības valstij šī doma par cilvēku vienlīdzību ir svarīga⁶. Luterticība vienlīdzību veicinājusi dažādos veidos: bija jānodrošina tas, ka katehismu un Biblii ikviens var lasīt savā dzimtajā valodā⁷; lai tiktu pie precībām baznīcā, bija jāprot lasīt. Lasītprasmi gan sievietēm, gan vīriešiem mācīja katehisma un Bībeles lasīšanas praksēs vēl pirms tautskolu dibināšanas. Daudzās citās konfesijās cilvēki tikai klausās pie varas esošo mācībās. Latīņamerikā katoļu baznīca savulaik pat iebilda pret Bībeles dalīšanu tautai. Luterticībā vienlīdzību nodrošināja arī baznīcas dziesmu dziedāšana: dziedāt drikstēja visi, ne tikai mācītāji un koris.

Tiek uzskatīts, ka luterticīgā identitātei svarīga ir paša ticīgā pārliecība. Katoļticīgajiem un pareizticīgajiem, piemēram, svarīgāk ir tas, ka tie pieder draudzei un piedalās liturģijā; iedziļināties mācībā nav tik svarīgi.

Luterticībā māca arī to, ka ir jācieņa citu pārliecība un ka nedrīkst uzsvērti paust savu pārliecību. Luteram pašam gan dzīves nogalē bija iebildumi pret jūdaismu — to vēlāk pieminēja nacisti. Vecumā Luters kurināja naidu arī ar citiem izteikumiem: sauca tā brīža pāvestu par transvestītu un rakstīja, ka visi pāvesti ir vīreļi, kas vemj, pirž un bārsta lamas. Nu gan! No antisemitisma luterticība ir norobežojusies jau sen; arī reformācijas 500. gadadienā par to daudz tika runāts Vācijā.

Saskaņā ar pētījumu rezultātiem imigranti luterticīgajās zemēs pēdējās desmitgadēs ir tikusi uzņemti iecietīgi, tomēr citas ticības cilvēkiem nav viegli pielāgoties dzīvei šeit, jo luterticības

Jauna reformācija izceltu priekšplānā to, ka cilvēki, kurus apvaino, ka tie pievērsušies laicīgai dzīvei, ir tieši aizstāvējuši luterticību saskaņā ar tās vērtībām

kultūra un ideja par labklājības valsti ir tik atšķirīgas. Kas šajā apgalvojumā tik savāds? Mēs paši jau to neredzam, jo luterticība mums ir pašsaprotama, tā mūsu kultūrā ir iesūkusies tik dziļi, ka mēs to pat neatpazīstam. Jaunas reformācijas uzdevums būtu izcelt gaismā svarīgāko no tās — lai mēs to pārzinātu un lai mēs izdzīvotu saskarsmē ar citām kultūrām.

Luterticības izpratni par morāli un žēlastību uzskata par diezgan sarežģītu. Arī mācītājiem tiek mācīts, ka morālā ziņā ticība vienu cilvēku nepadara labāku par citiem. Visiem cilvēkiem ir dabīgā morāle, kas ietver labestīgu izturēšanos pret savu tuvāko. Visus dzīvē sagaida vieni un tie paši pārbaudījumi, bet ciešanās Dievs cilvēkam ir tuvu. Cilvēks top pestīts no žēlastības. Pietiek ar parastu dzīvi, nav nepieciešamas ārējas ticības pazīmes un arī upuri ne.

Gandrīz visās ticībās ir morālas prasības un rituālas darbības, kas jāveic, lai taptu pestīts. Luterticība ir citāda. Tā māca, ka cilvēks ar saviem darbiem nespēj sevi pestīt. Puse no baznīcai piederīgajiem [Somijā] gan to nezina, kā atklājās pagājušajā gadā veiktā pētījumā.

Cilvēkiem ir daudz vieglāk uzskatīt, ka morāle nozīmē barteru: ja rikojas pareizi, tāda ricība tiek atalgota. Tā domā bērni. Arī suns spēj apgūt šādu principu. Luterticība vērs cilvēka morālo domāšanu pieauguša cilvēka virzienā; tajā morāle ir vērtība pati par sevi: cilvēki dara labu, jo tā ir pareizi, un, tā kā morāle visiem ir vienāda, uz citiem cilvēkiem var paļauties.

Tieši luterticīgo zemju sabiedrībās valda visaugstākā savstarpējā uzticība, un tā ir visaugstākā visas pasaules mērogā. Ziemeļos uzticas arī valstij: jo ierēdņi darbojas aicinājuma, morāles un apziņas vadītāji. Citur nekas tāds nav sastopams⁸. Somijā šodien cilvēki ierodas no zemēm, kur šis uzticības līmenis sabiedrībā ir pat ļoti zems. Tomēr jāatceras, ka arī luteriskās baznīcas iekšienē ir grupas, kuru ticība citiem ir vāja un kuru mācība ir atšķirīga.

Viena no skaļākajām baznīcas atdzimšanas kustībām Somijā ir tā sauktā «piektā atdzimšanas kustība». No tās cēlušies, piemēram, kristīgie demokrāti. Saskaņā ar luterticības mācību nekāda īpaša ticības partija tomēr nav nepieciešama — aicinājumu var piepildīt visās partijās, ikvienā profesijā un pozīcijā.

Piektā atdzimšanas kustība atgādina reformētu kristietību, un tā atnākusi no ASV līdz ar patosa pilnu abortu noliegšanu un runām par kreacionismu jeb ticību radīšanai evolūcijas vietā. Kā jau reformātiem pienākas, piektās atdzimšanas kustības dalībnieku uzdevums ir sludināt citiem, kas ir pareizi un kas nepareizi. Tam pieder arī laicīgās varas kritizēšana; morāle rodama Bibelē — šī patiesā grāmata burtiski pastāsta, kas ir grēks. Bet Dievs runā tikai un vienīgi uz tiem, kas piederīgi svētīto sabiedrībai. Starp svešajiem un savējiem savukārt ir skaidra robeža. Vai tas ir luterānisms?

Visiem taču jābūt morālei un apziņai. Laicīgās lietas būtu jāspēj atrisināt ar saprāta palīdzību.

Varētu šķist, ka daudz kas ir pretrunā ar luterticības mācībām. Nesaprotiet nepareizi! Nevienas negrasās padzīt «piektās atdzimšanas kustības» dalībniekus vai lestadiāņus no baznīcas. Tas būtu pavisam neluterāniski. Un runa arī nav par ziedojumiem. Runa ir par baznīcas vēsturi, mācību un cilvēku identitāti: tās pieņemts turēt cieņā.

Katram formālam luterānim jeb cilvēkam, kurš jūtas kā mājās tajā baznīcā, kur kristīts, tā ir mūžīga piederība un sirdslieta. Lutera fonds, kas Somijā iestājās pret sievietēm mācītājam, paši izdarīja secinājumus un atteicās no piederības šādai baznīcai.

Baznīca, kas ierāvusies tikai savās zemniecās, sadalās kliķēs. Redzami ir tikai skaļākie biedri. Notiek tāpat kā citās ticībās: radikālās kustības uzspiež savu zīmi arī mērenajām un rada nepareizu iespaidu par visu pulciņu kopumā. Patiesībā visi ticīgie kristieši ir viegli apvienojami vienā veselumā, tāpat kā islāmticīgie.

Ar jaunas reformācijas palīdzību vajadzētu ietvert arī laicīgai dzīvei pievērsušos. Viņu domāšanas veidā luterticības vērtības dzīvo tālāk un tādējādi atbalsta baznīcu. Mūsdienās visas Rietumu zemes ir pievērsušās laicīgai dzīvei, tas tieša, un protestantu zemes visvairāk. Vai tas nozīmē, ka luterticība ir cietusi sakāvi, vai varbūt pievēršanās laicīgai dzīvei ir tieši veiksmes pazīme? Arī tā varētu domāt. Reliģijas sociologi stāsta, ka luterticībā ir iezīmes, kas pašas par sevi izraisa fenomenu, ko dēvē par pievēršanos laicīgai dzīvei. Ticībā taču uzsvērts ikdienas aicinājums.

Saskaņā ar pētījumu rezultātiem somu, arī tautas neticīgās daļas, vērtības joprojām saskan ar luterticības vērtībām. Spēcīga ir vēlētāņu palīdzēt citiem. Vairums ir gatavi maksāt lielākus nodokļus, lai varētu rūpēties par tiem cilvēkiem, kas dzīvē atrodas vājākās pozīcijās. Trim ceturtdaļām somu šķiet svarīgi tas, ka ar savu darbu tie var gan palīdzēt, gan kalpot citiem. Anonīma ziedošana tiek vērtēta augstāk nekā uzkrītoša labdarība, un tas ir ļoti luterāniski. Nedrīkst arī uzsvērt savu bagātību, jo uzskata, ka tas neko labu par cilvēku nevēsta. Pret baznīcu gandrīz nekad neprotē; no tās gaida darbošanos cilvēku labā un atbalstu. Saskaņā ar pētījumiem pret to visu ir ļoti pozitīva attieksme. Iespējams, arī sievietes mācītāju un homoseksuāļu apvienību aizstāvēšanas iemesli ir rodami pašas luterticības mantojumā⁹: jo nopietni tiek ņemtas visu tuvāko vajadzības, cerības un ciešanas. Vērtības, ko uzskata par liberālām, tāpat nemaz neapdraud baznīcu un nav arī laicīgās sabiedrības vai citu ticību produkts.

Jauna reformācija izceltu priekšplānā to, ka cilvēki, kurus apvaino, ka tie pievērsušies laicīgai dzīvei, ir tieši aizstāvējuši luterticību saskaņā ar tās vērtībām. Daudziem no viņiem šķiet, ka baznīcas apdomīgā vilcināšanās neatbilst luterāniskām vērtībām. Tomēr rūpes par ticību paliek.

Tas, ka ļaudis reti iet uz baznīcu, vēl nevēsta par pilnīgu atdošanos laicīgajai dzīvei vien

Baznīca taču nekļūst par baznīcu tikai ar labklājības valsts un īsto vērtību palīdzību. Kur palicis kopējais svētums, ziedošanās un draudzes vienotība? Cilvēki ilgojas arī pēc tiem.

Tas, ka ļaudis reti iet uz baznīcu, vēl nevēsta par pilnīgu atdošanos laicīgajai dzīvei vien. Par to sūdzējās jau 20. gs. sākumā, kad tika izdoti pirmie baznīcas piecgades pārskati. Var gadīties, ka laicīgums ir pārspilēts. Vērojot cilvēkus uz ielas, nevarētu iedomāties, ka katrs ceturtais klausās garīgo mūziku biežāk nekā reizi mēnesī, kā somi apgalvoja pirms diviem gadiem veikta pētījumā.

Ja baznīca vēlas ciešāku kontaktu ar savām draudzēm, isti vietā būtu darbošanās pēc Lutera piemēra; un jauna reformācija šajā aspektā noteikti noderētu. Visvieglāk būtu sākt ar baznīcas dziesmām. Vai šobrīd dziesmu dziedāšana luteriģajiem ir svarīga? Kad dzied *Ozianna!* un Ziemassvētku dziesmas, baznīcas ir pilnas. Un tomēr baznīcai neienāk prātā biežāk sarīkot tautas sadziedāšanos. Un vai pašlaik baznīcā var gūt liecinājumu tam, ka dzimtā valoda un Vārds¹⁰ tur 500 gadu turēti augstā vērtē? Vai dzirdam sajūsminātos, kuri stāsta par iedvesmojošiem sprediķiem! Mācītāji runā tā, it kā viņiem sāpētu vēders, ņurdot izdabū pār lūpām kādu teikumu, un dažkārt no runātā vispār nekas nav saprotams.

Mūsdienās varbūt varētu ikvienam piedāvāt savu *personal prayer* — baznīcas profesionāli, kas krīzes situācijās ar telefona palīdzību sniegtu cilvēkiem atbalstu. Tur varētu rast arī uzticamu *soul date*, garīgi noskaņotu līdzcilvēku, pie kura vērsties pēc atbalsta.

Un neaizmirsīsim — Lutera prata būt arī jautrs. Šādi viņš iedrošināja savu jauno draugu Filipu Melanhtonu, *Augsburgas ticības apliecības* autoru: «Pasvini taču kādreiz tu arī! Dievs saka, ka būtu jauki kādreiz arī tev atlaist grēkus.»

Vai šodienas baznīcas pārstāvji ir priecīgi? Vai izskatās, ka ticība viņu dzīvei nākusi par labu? Pāvestu Francisku apbrīno, un tas visdrīzāk nav katoļu mācību iespaidā. Viņš vienkārši vienmēr ir priecīgs un gaišs. To var sajūst, tas rada atbalsta sajūti, no tā paliek priecīgi ap sirdi.

Baznīcai Somijā ir jānospodrina spogulis un jāpadara skaidrāks savs attēls. Aiz kūtrā tēla ir tauta — luterāniskā, nekā mums šķiet. ■

No somu valodas tulkojusi Anete Kona

Raksta sagatavošanā autore izmantojusi informāciju no Somijas Baznīcas pētījumu centra, kā arī sarunas ar baznīcas profesionāļiem un pētniekiem.

Komentāru autors — Ralfs Kokins, Dr. theol., LU Teoloģijas fakultātes asoc. profesors, LELB mācītājs.

¹ Pašreizējā sistēma radījusi nevienlīdzību starp valsts, pašvaldības un privātās medicīnas pakalpojumu saņemšanas iespējām. 2019. gadā

Somijā paredzēts ieviest veselības aprūpes pakalpojumu reformu. Tomēr pastāv risks, ka tā vēl lielākā mērā dos iespēju privātās medicīnas sektoram piesaistīt «vieglākos» pacientus. Pašvaldību iestāžu ziņā tad paliktu smagākie pacienti, kuru ārstēšana izmaksā dārgāk, kas savukārt novestu pie tā, ka pašvaldībām nebūtu līdzekļu pienācīgai visu pacientu aprūpei. Un ir bažas, ka, atstājot privātās iestādes bez pienākuma nodrošināt visu pakalpojumu pieejamību arī attālākos Somijas apgabalos, tur dzīvojošie paliks bez pienācīgas veselības aprūpes.

² Luteriskā reformācija bija Rietumu (katoļu) baznīcas atjaunošanās kustība, koriģējot acimredzami maldīgas baznīcas mācības, kas nekādi neatbilda Bībelē rakstītajam. Būtiskākais luteriskās identitātes kritērijs, kas to atšķir no citām baznīcām, ir jautājums par priesterību (starpniecību). Luterisms skaidri uzsver, ka starp Dievu un cilvēku nav un nevar būt nekādu starpnieku, izņemot Kristu pašu, jo Viņa kā Augstā Priestera upuris ir vienreizējs un pietiekams, to nav ne pamatotas vajadzības, ne arī kādas jēgas atkārtot vai imitēt. Līdz ar to baznīca, tās amati, hierarhijas un struktūras nevar un nedrīkst uzņemties starpniecisku funkciju attiecībā ar Dievu.

³ Runa teoloģijā ir par Kristus vietniecisko upuri — Kristus cieš un mirst par ikviena grēkiem, faktiski izcieš sodu ikviena grēcinieka vietā. Ar to Dievs Kristū cilvēka glābšanas labad visu ir izdarījis.

⁴ Ticībai luterismā saskaņā ar biblisko teoloģiju ir glābjoša nozīme (atšķirībā no likuma darbiem).

⁵ Tieši šī protestantiskā darba ētika ir nesusi milzīgu tehnisku attīstību un labklājību protestantiskajām Viduseiropas un Ziemeļeiropas zemēm.

Vispārināms ir izteikti luteriskais princips *Jeder Beruf ist eine Berufung* (katra profesija ir aicinājums) — ikviens darbs ir vērtīgs un noderīgs, ja cilvēks seko savam aicinājumam.

⁶ Modernā protestantiskā teoloģija runā par atteikšanos no sociālā statusa un zināmu pozīciju maiņu sabiedrībā, jo Dieva priekšā mēs visi esam vienādi.

⁷ Laba un kvalitatīva (vispārējā un teoloģiskā) izglītība ir viens no luterisma īpašajiem uzsvāriem. Arī latviešu tautas ceļš uz savu rakstību, literāro valodu, kā arī nacionālā pašapziņa nāca no luteriskās reformācijas. Tas ietekmē attīstījās arī kritiskā zinātniskā pētniecība, universitāšu brīvības un kritiskais gars.

⁸ Pamatā ir izpratne par pieauguša cilvēka brīvību, kas saistās ar atbildību. Un tas nav domājams bez labas, brīvas, kritiskas izglītības.

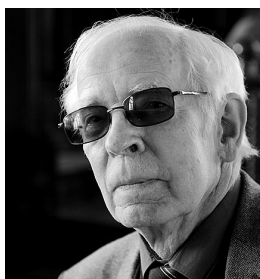
⁹ Šo ideoloģiju aizstāvēšanas iemesli nekādā ziņā nevar tikt tiešā veidā atvasināti no luteriskajām (būtībā — bibliskajām) mācībām, drīzāk varētu būt runa tikai par principu zināma veida tālāku interpretāciju jaunos kontekstos.

¹⁰ Ar to domāts Dieva Vārds (Bībelē rakstītais, sevišķi Vecās Derības likums un Jaunās Derības evaņģēlijs, bet plašākā nozīmē luteriskajā teoloģijā — Kristus notikums pasaules vēsturē).

Voldemārs Hermanis

Starp lustrāciju un frustrāciju

Vajadzīga atklāta saruna, nevis «cepšanās» un nomelnošana

Voldemārs Hermanis (1935) — žurnālists, padomju okupācijas laikā ārpolitikas komentētājs (LPSR KP CK laikrakstā *Cīņa*, TV, radio), laikraksta *Dzimtenes Balss* redaktors. Pēc 1992. gada apskatnieks laikrakstā *Neatkarīgā Cīņa*. Vairāku grāmatu autors un sastādītājs. Jaunākās — *Zem LKP kupola* (2016) un *Saprast Baltkrieviju* (2017).

75

Netiekot galā ar savu pagātņi, neglābjami pinamies tagadnē un nākotnes redzējumā.

Šajā ziņā Latvija, līdzīgi pārējai Austrumeiropai, ir sava veida «izredzēto kārtā». Okupācijas, totalitāro režīmu nomaiņas, lielvaru slepenā diplomātija, upurējot tautu suverēnās izvēles tiesības, mūs vajājuši kā lietuvēns.

Palaiķam kāds arī iznācis skatuves priekšplānā, lai publiski paustu daudziem ļoti zināmu, bet turpu šurpu viņu un piesegtu patiesību. Te nedomāju disidentus. Drīzāk otrādi — svešai politiskai varai un tās elitei pietuvinātas personas, sistēmai un privileģēto kārtai piederīgos jeb cilvēkus «no tā paša kaula».

Gadiem ilgi politiķi, intelektuāļi, pagātņes un sociālās atmiņas pētnieki Latvijā diskutē par tā saukto čekas maisu atvēršanu, iekonservēšanu vai sadedzināšanu, kamēr sabiedrība turpina šūmēties. Diemžēl tā ir tikai monētas viena puse — dokumentālā, juridiskā, beigu beigās, autentiski apstiprināmā.

Otra un ne mazāk svarīga būtu padomju režīma ideoloģisko kalpu un piesedzēju, to skaitā VDK jeb čekas savervēto, pašatklāsmes, liecības un atzišanās. Tas, ko varētu dēvēt arī par pašattīrīšanos vai «iznākšanu no skapja». Kam nav nekāda sakara ar kopu vainas uzlikšanu nācijai un kolektīvas grēku nožēlas rituālu. No ikviena indivīda, vēl jo vairāk spilgtas personības, tāds solis

prasa īpašu apņēmību. Turku sultāns Suleimans saviem dēliem tika piekodinājis: «Nekad neatklāj savas vājas vietas!» Kaujas laukā vēra ņemams padoms, bet vai mēs, baltieši un eiropieši, sāksim pielāgoties Austrumu politiskās kultūras postulatēm?

Krievijas valsts varas vēlme glorificēt savu staļinisko pagātņi — mums krietni zināmāks un vēl satriecošāks stāsts.

Cieņa dzejniekam Jānim Rokpelnim, kurš par savu sadarbību ar VDK paziņoja 2017. gada nogalē. Šī soļa nozīmīgumu nemazina atrunas, ka latviešu rakstniecības aprindās tas sen bijis zināms. Tādu, kas aicina uz nacionālu izlīgumu, par paraugu ņemot, teiksim, spāņu pēcfranko ēras «Monkloa paktu» (bijušā politiķa Jāņa Jurkāna iemīļots amulets), nūdien nav mazums. Bet kāda saskaņa iespējama bez vainas vai līdzvainas atzišanas, bez nodarījuma izvērtēšanas, bez cietušo un pazemoto «cilvēktiesību audita»? Padomju nomenklatūras aizvēni augušā Jāņa Rokpeļņa vēstījums ir tiešs un bez aplinkiem: «Savas nelietības dziļi nožēloju un lūdzu piedošanu Latvijas tautai. Ceru, ka man sekos citi.»

Lūk, jautājums — kas sekos, un kam jāseko?

Manas paaudzes un arī jaunāki cilvēki ļoti atceras, cik dzelžaini tajā sistēmā darbojās subordinācijas, izsekošanas, kadru rekrutēšanas un savervēšanas likumi. Kā drošbnieki savos tiklos vilināja vispirms talantīgākos kultūras darbiniekus, tautas mīļus, zinošākos speciālistus, nevis viduvējības bez jēlkādas spozmes. «Tāpat kā pārējās Kultūrsakaru komitejas sekcijas, arī Mākslas sekcija sastāvēja no «īstenajiem darba veicējiem» un «butaforijām», kas sekcijas sastāvā bija iekļautas tikai nezinātājam pievilcīgā efekta radīšanas labad» (Imants Lešinskis. *Kalpības gadi, Laiks*, 1979—1980). Piemēra pēc, minētajā sekcijā tāda «butaforija» bijis izcilais latviešu gleznotājs profesors Eduards Kalniņš.

VDK pavada un *Dzimtenes Balss*

Kad 1985. gada aprīlī tiku iecelts par *Dzimtenes Balss*¹ redaktoru, arī laikraksta redkolēģijā bija vairāki redzami kultūras darbinieki — Māris Čaklais, Rita Melnace, Pēteris Postažs, vēlāk Jāzeps Pigoznis, Viktors Lorencs un citi. Sapulcējamies reizi 2—3 mēnešos, bet ne jau redkolēģijā, kur lielākoties pārsprieda avīzes formu un saturu, tika novilkta izdevuma vadlīnijas. Tas pats ar Latvijas Radio programmu *Dzintarkrasts*², kur piesegam darbojās līdzīga sabiedriskā padome.

Pamatota ir Latvijas PSR un trimdas kultūrsakaru pētnieku interese par žurnālistu un redaktoru lomu informācijas un viedokļu apmaiņā. Cik tāl bija iespējama kāda pašiniciatīva vēl pirmsatmodas periodā?

Saistībā ar grāmatu *Zem LKP kupola* (2016) man tieši adresēti vēstures doktora, 12. Saeimas deputāta Ritvara Jansona jautājumi: «Kā, grāmatas autoram strādājot *Cīņā*, tika uzspiesti komu-

Jaunās paaudzes pārstāvjiem pagrūti iztēloties, kādā spriedzē dzīvoja radošās intelīģences pārstāvji vēl «reālā sociālisma» norieta periodā

nistu partijas, bet trimdas tautiešiem domātajā laikrakstā *Dzimtenes Balss* — VDK norādījumi par pareizo viedokli? Un vai vienmēr uzspiesti?» (*Domuzīme*, 2017. 3)

Atbildot godīgi uz otro jautājumu, varu teikt — droši vien ka ne, jo pareizības žņauģi jeb pašcenzūra izrādījās brīnumaini dzīvotspējīga. Turklāt apzīmējums «partijas rokaspuīši» jau netika attiecināts vienīgi uz *Ciņā* un *Dzimtenes Balsi* strādājošajiem žurnālistiem. Kurš apgalvos, ka lielā brāļa modrā acs (lietojot Džordža Orvela terminu) izlaida no sava redzesloka *Literatūru un Mākslu, Skolotāju Avīzi*, rajonu laikrakstus? Kāda televīzijas redaktora teiktais, ka «ziepes bija katru dienu», ir palēts blefs: ja atkārtoti ignorētu kritiku «no augšas», tevi vienkārši noņemtu no trases.

Man šajos virpuļos lielā mērā laimējies. No vienas puses, neesmu iekļuvus t. s. Lešinska sarakstā, kurš no jauna aktualizēts, iznākot viņa meitas Ievas Lešinskas sastādītajai grāmatai *Starp divām pasaulēm. Kalpības gadi un citi raksti* (2017), no otras puses — pārcēlos uz *Dzimtenes Balss* redaktora krēslu tad, kad laukā jau vidēja Gorbačova atklātības laikmeta vēsmas. No padomju Latvijas glancēšanas varēja soli pa solim atkāpties, kontakti ar latviešu trimdu (teātris, māksla, kori, fotogrāfija u. c.) auga augumā, gaisotne pēc padomju un amerikāņu Čatokvas dialogiem Jūrmalā ļāva aizsākt daudz maz svabada domu apmaiņu laikraksta slejās.

Vienlaikus nebija noliedzams arī vecās inerces milzīgais spēks. Neatrūka, protams, «VDK norādījumu par pareizo viedokli», kas notika bez tiešas saziņas starp redaktora kabinetu un Stūra māju. Tā dēvētais kontrpropagandas mehānisms bija saeļļots gadiem uz priekšu.

Jau pirms manis *Dzimtenes Balss* bija sākusi publicēt gargabalu *Bankrots*, kas bija nosaukts par dokumentālu aprakstu ar atkāpēm. Faktiski tā bija paskvīla ar mērķi diskreditēt aktīvus latviešu trimdas darbiniekus (arī Bruno Kalniņu) Zviedrijā. Autoru vārdi — Pēteris Dzilna un Kārlis Klāvs — bija pseidonīmi. Zināju, ka viens no tā rakstītājiem ir mans vietnieks Pauls Ducmanis. Apstādināt šādu VDK «smadzeņu centros» izauklētu seriālu diezin vai būtu lielākā drošminieka varā.

Otra avīzei uztipta sīku nelietību virtene bija anonīmās trimdinieku jeb lasītāju vēstules. Lielākoties padomju Latvijai neparasti draudzīgas vai ar šķendēšanos par emigrācijas iekšējām lietām. «Katrai sabiedrībai savas rūpes un raizes. Mums par piedauzības akmeni kļuvusi latviešu valodas neprasašana. Tagad esam nonākuši tik tālu, ka svešumā jaunie dzejnieki dzejo angļu mēlē, bet tautiešu saietos un vakarēšanās paši savas dzejas pārceļ latviski,» it kā rakstījis kāds L. K. no Kalamazū (ASV). Tādas rindas publicētas zem virsraksta *Asimilācijas ceļos* (*Dzimtenes Balss*, 21.11.85.). Zemeksts skaidrs: paskatieties uz sevi spogulī!

No tādām kaut kur klusībā štancētām «vēstulēm» izdevās atkratīties tikai pēdējos Atmo-

das gados. Atvainojos tautiešiem, kuru vārds ar manu līdzdalību ticis nievīgi valkāts gan «dokumentāli», gan anonīmi.

Atgriezies pie subordinācijas. Sistēma savus slēptos plānus, to skaitā latviešu trimdas šķelšanu vai kāda kultūrsakarnieka īpašu cildinājumu, prata panākt ar savu uzticības personu pārdomātu izvietojumu. «Lasītāju vēstules» man uz galda nolika redaktora vietnieks, bez vārdiem liekot saprast, ka tās nav rediģējamas. Formāli viss pareizi: spēkā bija nerakstīta vienošanās, ka latviešu trimdas organizācijas un Latvijas baznīcu dzīve būs viņa un ne mana kompetence. (Pilnīgas muļķības gan ir pieņēmums, ka *Dzimtenes Balss* redaktoram it kā līdzdota arī augstāka militārā pakāpe: pie padomju armijas vecākā leitnanta uzpleciem 80. gadu vidū tiku līdzīgi kā citi žurnālisti, laiku pa laikam izejot tā sauktos «sborus».)

Avīzes seja un saturs mainījās līdz Latvijas preses 80. gadu otrās puses brīvdomības paisyumiem un bēgumiem. Redakcijai, protams, savi ceturkšņu plāni — Kultūras sakaru komiteja (LKSK) kā izdevējs ļauj darboties saskaņā ar plānu un nostādņēm. Agrākās interpretācijas mainījās palēnām, ārštata autoru lokā vēl aizķērās dažs labs vecā kaluma trubadūrs, piemēram, vēsturnieks Jānis Dzintars³. Tomēr Atmodas gados manāmāks bija jauno žurnālistu pienesums un viņu uzdrikslēšanās, vairāk un vairāk polemisku rakstu. Šajā periodā (1985—1989) iznākušo *Dzimtenes Balsi* kopumā nevaru kvalificēt kā «dezinformācijas avīzi» (Anšlavs Eglītis, 1988). Savukārt *Tēvzemes Avīze*, kas nāca tās vietā, pāris pēdējos gadus kļuva brīva no jebkādam agrākām saitēm un saistībām pret drošbnieku struktūrām.

Kad klusēšana nav zelts

Pieņemu, ka jaunās paaudzes pārstāvjiem pagrūti iztēloties, kādā spriedzē dzīvoja radošās intelīģences pārstāvji vēl «reālā sociālisma» norieta periodā. Varbūt kāds domā, ka varēja meklēt starptautisku, teiksim, *Amnesty International* aizstāvību?

Baisais staļinisms it kā bija atkāpies, citviet Austrumeiropā, Polijā, jau uzbangoja protestu vilnis *Solidaritātes* veidolā. Taču cenzūra aizvien vēl pastāvēja, iebiedēšanas akcijas turpinājās, Lidiņa Lasmāne-Doroņina trešo reizi tika apcietināta par pretpadomju propagandu 1983. gadā. Par stagnācijas un vēlāko laiku, ja pats bijī apriņķis, nevis aizkrāsnē, katram savs biķeris tukšojams.

Starp kompromisu un nodevību, starp mazdūšību un kapitulāciju ne vienmēr vesels bezdibenis. Un arī ne vienlīdzības zīme liekama. Iekārtā, kuru Latvijā sāka demontēt tikai pēc 1991. gada 21. augusta, caurlaižu sistēmā uz noteiktu sabiedrisko statusu kompartija un čeka bija uzurpējusi galvenā regulatora funkciju. Varbūt vēl arod biedrības? Nesmīdiniet publiku, jo poļu *Solidaritātes* fenomens Rīgā tika rūpīgi pētīts un profilaktiski neitralizēts.

Latvijas Komitejas kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs darba sanāksme par tautiešu mantojumu lietām ap 1988. gadu. No kreisās (otrais) Arvīds Šakins, jurists un Injurkolēģijas pārstāvis, Voldemārs Hermanis (Dzimtenes Balss redaktors), Dainis Golbergis (LKSK prezidija priekšsēdētājs), Voldemārs Šķēle (Dzimtenes Balss atbildīgais sekretārs).

Voldemāra Hermaņa personīgais arhīvs

Piekritu vēsturniecei Dainai Bleierei, ka arī tolaik katram bija izvēle. Varēju, piemēram, nepieņemt piedāvājumu kļūt par *Dzimtenes Balss* redaktoru. Paliktu Čiņas veterānu pulkā, un viss. Jau krietni pirms tam LKSK vadītājs Imants Lešinskis bija mani aicinājis uz pārrunām par visai delikātu jautājumu. Proti, par došanos komandējumā uz Bostonu, kur dzīvību tik tikko vilka veclatviešu avīze *Amerikas Latvietis*⁴. Ar tās redaktoru Eduardu Mauriņu viss esot sarunāts. Cik atceros, runa bija par kaut kādu redakcionālu palīdzību. Ritēja ASV divsimtgažu jubilejas gads, un Latvijas kompartijas vadošās avīzes ārzemju informācijas nodaļas vadītājs savās domās jau lidoja pāri Atlantijai.

No šodienas skatpunkta atliek tikai nopriecāties, ka mana iespējamā misija uz Ameriku paputēja. Mauriņtēvs bija atsūtījis ielūgumu bez kāda juridiskā seguma, Lešinska kungs aizdevies uz Ņujorku kalpot ANO dienestā, bet Alberts Liepa, sēdies viņa krēslā Rīgā, Gorkija ielā 11a, ķērās pie savu sarakstu veidošanas. Tikai krietni vēlāk sapratu, kādos tiklos būtu nonācis, aizbraucot un atgriežoties no Bostonas ar tādu CV: gana arhaiskais *Amerikas Latvietis* varējies iznākt tikai kā Latvijas PSRVDK uzturētis projekts. Citiem vārdiem, pats būtu «Lešinska sarakstā» un arī «maisos» kā erceņģelis Gabriels svešas un neatvairāmas jaunavas skāvienos.

Ja gribēji palūkoties, kas aiz horizonta Rietumu pusē, katram savi mesli bija jānomaksā. To vistiešāk pateicis LU profesors Leons Taivāns, kuru pazīstu kopš Brežņeva ēras. Naīvi iedomāties, ka jauna speciālista stažēšanās kādā tehniskā augstskolā būtu iespējama bez noteiktām saistībām jau pirms aizbraukšanas. Rūpnieciskā spiegošana PSRS izpildījumā plauktin plauka kopš Staļina laikiem. Helsinku konferences (1975) lēmumi par sadarbību kultūras, informācijas un humanitāro sakaru laukā pavēra iespējas arī brīvākai ideju plūsmai abos virzienos. Tik un tā braucieni uz t. s. attīstītā kapitālisma zemēm palika stingrā uzraudzībā, vecvieci filtri darbojās nevainojami. Cik zinu, vēl Gorbačova laikā LKP CK deva norādes limitēt braucienus uz rietumvalstīm vienam cilvēkam viena gada ietvaros. Tā sakot, nav ko pārāk daudz vizināties.

Ir bijis bezmēra daudz situāciju, apriori sagatavotu lamatu un arī nejausību, kurās tālaika aktīvākie cilvēki totalitārisma akvatorijā varēja pēkšņi atrasties pie vienas, otras vai trešās bojas. Jo «cilvēki un vēsture ir paradoksu pilni» (Rūta Mežvilka).

1977. gada pavasarī Čiņas redakcijā pie manis kā ārzemju informācijas nodaļas vadītāja ieradās bijušais Rīgas 25. vidusskolas audzēknis, tobrīd Latvijas Valsts universitātes Žurnālistikas nodaļas students. Nāciena iemesls — uzrakstīt kursa

Ir tāds smalkums kā mūsu vēstures lūzuma laika situatīvā izpratne

darbu par ārpolitiskiem komentāriem un komentētājiem. Aptuveni restaurēju mūsu toreizējo sarunu:

— Kā vērtējat pašreizējo stāvokli republikā kopumā?

— Ko varat teikt par savām komentētāja gaitām?

— Kā raugāties uz saviem kolēģiem, kad tie stāsta vecas patiesības?

Arī citos viņa jautājumos nesaklausīju nekādu jaunuļa bijību un ausīm tik pierasto konformisma noti. Mans sarunas biedrs neslēpa, ka par katru cenu vēlas iekļūt starptautisko komentētāju tolaik gana slēgtajā lokā. Nešaubījos, ka urķīgais students aizies tālāk par mani, par saviem pasniedzējiem. Pēc gada viņš atgriezās *Ciņā* kā praktikants. Pienāca Tautas frontes laiks, un mēs visi viņu, kurš reizēm dēvējās par arābu, ieraudzījām šīs organizācijas politisko norišu epicentrā. Viņa vārds — Edvīns Inkēns.

Vēlreiz nonākam tuvu izejas punktam. Proti, ir tāds smalkums kā mūsu vēstures lūzuma laika situatīvā izpratne. Tikai paši VDK kartītēs minētie vai neminētie, kārdinājumiem un pazemojumiem cauri gājušie, savas sirdsapziņas tirdītie zina ko vairāk par izvēlēm un kolizijām. Kad un kādos apstākļos vervēšana vai tās mēģinājums noticis? Vai pietika — kā dzejniekam Aivaram Eipuram — atrunāties ar to, ka viņam tas jāpārrunā ar mammu? Varbūt kāds cietis vienas spontānas frāzes dēļ? Utt. Tur arī meklējama būtiski svarīga izteka verbālajai vēsturei, šajā reizē — visnotaļ ētiskai kategorijai.

«Lūk, mana nodevība. Klusēšana. Es nepastāstīju to, ko tikai es būtu varējis pastāstīt.» — tā poļu domātājs, dzejnieks un esejists Ādams Zagajevskis (*Domuzīme*, 2017. 2)

Uzreiz dzirdu iebildumu, ka rakstnieki padarīti gandrīz par vienīgajiem grēkāžiem: gan toreiz, gan tagad. Nepavisam. Gan par ētiskiem uzstādījumiem, gan par merkantilu pielabināšanos varai atbildīga visa radošā intelīģence. Var jautāt: vai esat pamanījuši kādu garīdzniecības pārstāvju paškritisku atklāsmi? Tāpat lielā mērā neatbildēts palicis, ciktāl VDK garā roka ietekmēja tiesas spriedumus. Vēl un vēl, jo runa ir par sabiedrības attīrīšanos no vecā režīma sārņiem kopumā. «Klusēšana nozīmē, ka vesels latviešu tautas slānis savu pagātņi slēpj: viņi ir manipulējami un ietekmējami.» (Andrievs Ezergailis. *Caur velna zobiem*. 2015. 158. lpp.)

Tajā pašā laikā neticu arī vaimanātāju versijai, ka «čekas maisos» vairs nekas nav palicis. Tāpat kā panikas cēlājiem, kas norāda, ka katrs aicinājums «iznākt no skapja» saistāms ar kārtējo Saeimas vēlēšanu tuvumu. Vēl atliek piesaukt Latvijas valsts simtgades pilnu programmu ar zemtekstu, ka nav īstais brīdis «sildīt vecu zupu».

Centrāleiropas fons

Austrumeiropas tautu likteņos sociālisma pe-

riodā varam konstatēt daudz kopēju likumsakarību. Pati izsmalcinātākā represīvā sistēma un totāla denunciācija pastāvēja Austrumvācijā (*Stasi*) un Rumānijā (*Securitate*). Šoreiz abus minētos drošībnieku monstrus atstāsim malā.

Lietuvā nobeigumam tuvojās lustrācijas procesa trešā kārtā. Jau agrāk vairāk nekā 1500 personu Lustrācijas komisijā bija atzinušās savos sakaros ar VDK. Valsts uzņēmusies saistības šo sadarbību turēt noslēpumā 75 gadus, ko labi zina arī ārvalstu spēcīnisti. Tagad tiek apkopoti materiāli par tiem VDK aģentiem, kuri par savu sadarbību nav atzinušies. Kā apstiprina Lietuvas Genocīda un pretošanās izpētes centrā (www.centras@genocid.lt), runa ir par 1669 ierakstiem, kuri rūpīgi apsekoti laika posmā no 2012. gada oktobra līdz 2017. gada decembrim.

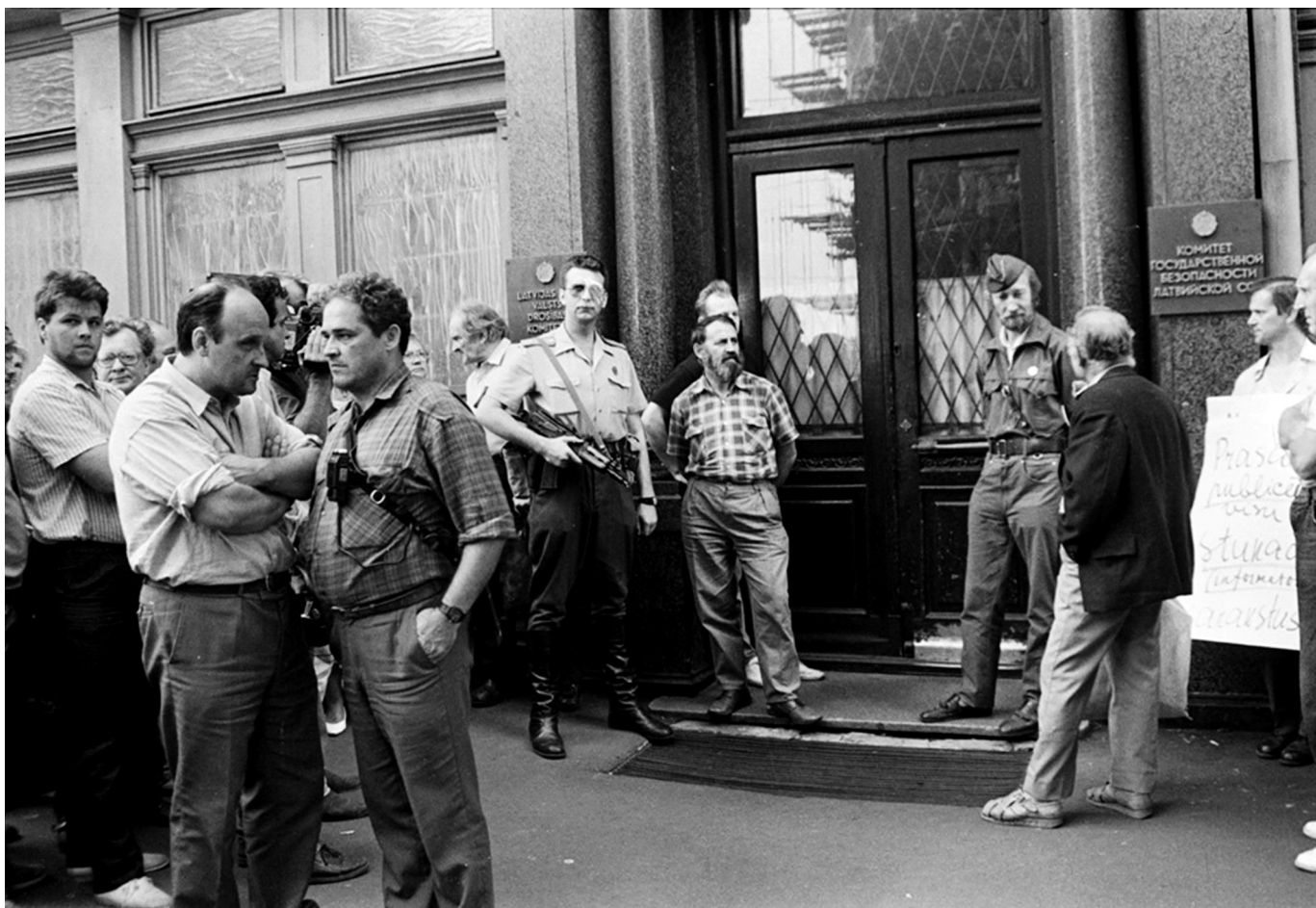
Minētais centrs iestājies pret šo 1669 vārdu, segvārdu un citu datu publiskošanu bez vēsturisku analīzes. Saskaņā ar radiostacijas *News Radio* aptauju «Vai visu šo personu datu publicēšana, ieskaitot slaveno lietuviešu kultūras elites pārstāvjus, ir pozitīva vai negatīva lieta?» noraidoši ir tikai 22 procenti. Gandrīz divas trešdaļas (64%) šādu pieeju vērtē pozitīvi.

Izskatās, ka Latvijā vairāk koncentrējamies uz to, ka VDK aģentu sarakstā iekļūvis arī izcilais lietuviešu aktieris Donāts Baņonis, kā uz lietuviešu pieredzi, no kuras vērts mācīties. Kaut arī filmas *Neviens negribēja mirt* ar Donātu Baņoni un Viju Artmani galvenajās lomās vērtība no tā ne cik nemainās, visā PSRS pazīstamo aktieru tandēms toreizējai sabiedrībai ļāva pirmo reizi uz lielā ekrāna ieraudzīt līdz tam par tabu uzskatīto mežabrāļu jeb nacionālo partizānu esamību.

Vai neziņa un aizdomīgums nevelk uz to pašu, proti, šantāžu ar neizrunāto vēsturi?

Pirms vairākiem gadiem Čehijā no jauna uzvirvoja apsūdzības pret rakstnieku Milanu Kunderu, kurš kopš 1975. gada dzīvo Francijā. Žurnāls *Respekt* (2008) rakstīja, ka viņš savulaik gājis uz policijas iecirkni ziņot par kādu «aizdomīgu personu universitātē». Kundera to noliedzis. Šajā strīdā toreiz iesaistījās arī dramaturgs Vāclavs Havels, bijušais disidents, Čehijas Republikas prezidents un morāla autoritāte visā Austrumeiropā: «Es labi atceros tos laikus. Atceros, kāda gaisotne valdīja. Pats uz visu to atskatoties, es īsti nesaprotu cilvēkus, [kuri nevērtē situāciju caur laika prizmu], un dažkārt pats mulstu par lietām, ko esmu sarunājis.» Citiem vārdiem, varbūt nebija jāiet uz policijas iecirkni, lai kādam rastos nepatīkšanas. Bijušais Čehijas vēstnieks Latvijā Tomāšs Pšross izteicies, ka tā bijusi «liela rakstnieka, Nobela prēmijai droši virzīta kandidāta tragēdija».

Vēl nopietnāka ir ieilgusi stīvēšanās Polijā, kur bijušais prezidents Lehs Valensa figurē kā spēcīgu aģentu Boļeks 20. gadsimta 70. gados. Ir versija, ka aizsākums tādai apsūdzībai meklējams vēl tajā laikā, kad Valensa kā arodkustības

Latvijas PSR Valsts drošības komitejas pārņemšanas dienās 1991. gada augusta beigās pie VDK ēkas Rīgā, Stabu (tolaik Frīdriha Engelsa) ielā.

Foto - Harijs Burmeistars, Latvijas Nacionālais arhīvs

Solidaritāte līderis kļuva par Nobela Miera prēmijas laureātu (1983). Tagad visas kārtis ir Nacionālā piemiņas institūta (*Instytut Pamięci Narodowej*) rokās, Valensas rosinātais tiesas process turpinās. Arī šī lieta nav tikai temats sensāciju kāres apmierināšanai. Drīzāk jautājums, vai valstiska institūcija pati nav piedalījies kādā politiskā spēlē, ņemot vērā bijušā poļu pretošanās kustības karognesēja saspīlētās attiecības ar Kačiņsku dzimtu un valdošo partiju *Likums un taisnīgums*.

Gribētos cerēt, ka mūsu vēsturnieku korpusa līdzīgās kolizijās paliks politiski caurcaurēm imūni. Tik bieži piesauktās «raganu medības» sāktos, ja kartotēkās minētos vārdus nodotu vispārējai apskatei kā kādreiz veikalos fotozibšņus «viņi zaga». «Man nav nekādu tiesību spriest, kurš bija īsts nodevējs un kurš — sīks pašlabuma meklētājs,» Ievas Lešinskas vārdi, kas neprasa komentārus. Svarīgi, lai sabiedrība šodien akceptētē tēzi, ka dzīve padomju režīmā nebija kā spēle pie Sudrabkalniņa, kur vienā pusē kristālskaidrie cīņā saucēji, bet otrā — peramie zēni ar Kultūras sakaru komitejas sekciju aktivistiem galvgali. Bija gan nelabojami karjeristi, gan situācijas vai idejas diktētu kompromisu meistari. Varbūt pati Latvijas Tautas fronte bija daždažādu «apzinātu kompromisu» redzamākais fenomens!

Kā atslēgas vārdus šīs tēmas turpinājumam piedāvāju atklātu sarunu un empātiju, nevis sir-

dīgu cepšanos un talantīgu laikabiedru nomelnošanu.

Mēs neizvēlamies laiku, kurā dzīvojam, bet varam izvēlēties veidu, kā nokārtot savus rēķinus ar pagātņi. Pretējā gadījumā turpināsim dreifēt tajā pašā frustrāciju straumē. ■

¹ Latviešu trimdai domāts propagandas laikraksts, iznāca Rīgā kopš 1958. gada 8. aprīļa. Tā izdevējs Latvijas Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs (LKSK, kopš 1988. gada decembra — Latvijas kultūras sakaru komiteja *Tēvzeme*). Imants Lešinskis — *Dzimtenes Balss* redaktors no 1962. līdz 1970. gadam. Kopš 1990. gada janvāra laikraksts iznāk kā *Tēvzemes Avīze*, tās pēdējais numurs izdots 1992. gada 23. oktobrī, nevis 1991. gada 9. decembrī, kā minēts grāmatā *Starp divām pasaulēm*.

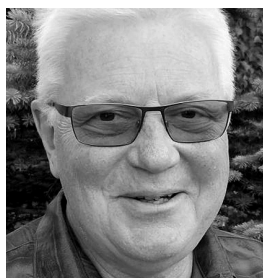
² Latviešu trimdai adresēts Latvijas Radio propagandas raidījums, izveidots 1969. gadā. Veidots ciešā sadarbībā ar LKSK. Tajā darbojušies Alberts Liepa, Edvīns Berkis, Jānis Ūdris un citi, kā konsultanti pieaicināti populāri kultūras darbinieki un sabiedrības pārstāvji.

³ Latviešu padomju vēsturnieks un padomju milicijas apakšpulkvedis (Valdis Klucis, 1928—2007). Pēc Otrā pasaules kara piedalījies nacionālo partizānu pratināšanā Ventspils apkaimē. Viens no sava laika ideoloģiski pašiem zvērīgākajiem vēsturniekiem, kopš 1991. gada dzīvojis Maskavā.

⁴ Sabiedriski politisks un literārs nedēļas laikraksts, iznāca 1940.—1976. gadā Bostonā (ASV). Tā oficiālais izdevējs *Baltic Publishing Company* uzturēts par VDK līdzekļiem.

Jānis Sīlis

Valodas slaloms

Jānis Sīlis (1950) ir Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes profesors, Dr. philol. Pētnieciskais darbs skar tulkojumzinātnes un sociolingvistikas jomas (> 100 publikāciju). Tulkojis daiļliteratūru, bijis arī mutiskais tulks. Līdztekus darbam augstskolā apmēram 15 gadus strādājis par kordiriģentu.

Nominatīvs: valoda

Valoda-valodiņa (tas mīli, ne nievājoši), reiz tu man šķiti esam Nekas, es par tevi sākumā pat nedomāju. Jo tu esi bijusi mana, ar mani un mani, kopš sevi atceros, mūžīgi klātesoša kā gaiss, kuru ik brīdī ieelpojam un izelpojam, tāpēc vairs neapzināmies tā esamību... Valoda — dievišķais, kas mums nācis nemirstīgās dvēseles ceļojumu pūrā līdzī, mūsu dvēselei kārtējā uzvalciņā/ķermenī iemiesojoties (jā, valoda taču dāvājusi mums šādu lielisku, visu aptverošu un ietverošu/iekļaujošu vārdu — iemiesoties, iedēstīt dvēseles smalko stādiņu fiziskā ķermenī, kas no zemes nācis). Izrādījās, ka esmu sācis rotaļāties kopā ar valodu, gūstot no šīm spēlēm baudu, vēl neapjauzdams, ka savai rotaļu biedrenei esmu atdevies pilnībā.

Ģenitīvs: valodas

Pietrūkst mūsu valodas svešumā, žēl valodas, kas pazemota ideoloģisku kaklakungu siekstā, rūgtums par Valodu, kam citas valodas bērni var uzkārt ubaga tarbu kaklā ar uzrakstu «Liekā». Bet — arī lepnums par valodas vareno koku, kas diži slejas debesīs visā dialektu un izlokšņu pārbagātībā. Tāds unikāls skābardis, kas nevienam citam kokam nav līdzīgs.

Datīvs: valodai

Valoda mums? Valoda patiesībā arī esam «mēs», mēs visi. Tomēr esam arī dažādi. Valodas ir mūsu pasaules, kas riņķo ap neierastām zvaigznēm un izraisa ilgas izprast atšķirīgo, kas vienlaikus ir arī mūsējais visu pasaulu lielajā zvaigžņu, planētu un kosmisko puteklišu šūpulī. Kad ilgas kļūst neizturamas, palaižam valodu-valodiņu kā kosmisku zondi ar vēsti kā visdārgāko kravu tilpnēs — lai ceļo uz citas valodas pasauli! Pirms sasniegt šo planētu, ceļā novelkam savai vēstij valodas vārdisko ietēru un uzvelkam tai tās pasaules tēru, kurai pamazām tuvojamies. Jaunatklātās valodas valkātāju attieksme skaidri parādīs, vai esam izvēlējušies pareizās drānas.

Akuzatīvs: valodu

Valodu lolojam, valodu lidojumam brīvē palaižam, valodu sargājam, valodu greznojam... Teiksit: (citu) valodu nicinām, nievājam, ar kājām bradājam, pārākuma suni uzrīdām? Tam

sunim vārds būs Bumerangs — tas atgriezīsies un kodīs, viņa jaunie saimnieki mūs nicinās, nievās, ar kājām bradās. Nē taču, ar to suni mums nav pa ceļam, mēs lidosim kopā ar domu putniem, kam saulē zīlbi mirdz valodas spārni.

Instrumentālis: ar valodu

«Ar dziesmiņu druvā gāju», bet varbūt labi skan «ar valodu druvā gāju», jo dziesma ne vienmēr ir ista bez valodas — tad tā ir viegla skaņu pūka debesīs, kas tūlīt pazudīs, ja vārds to nepiesaistīs šeit un tagad, jo šeit un tagad esam mēs. Un tad ar dziesmas valodu ir tik viegli aizraujošu darbu darīt, viņu baudīt, mierināt un mīlēt.

Lokatīvs: valodā

Valodā iegremdē savas plaukstas kā graudos, kā Brīvdabas muzeja milzīgā burvju māla šķīvi ar perlamutra atspīdumu, kur sabērtie graudi veido glāstošu, dodošu un reizē arī ņemošu svētvidi.

Bett!!! (Kā kādreiz Godmanim...) Kaut biju apņēmis itin nekādu pašu mazāko mazumiņu neizdvest par valodu un tulkošanu, tomēr lokatīvs bija izdomājies citādi, jo baidījās, ka par valodu lokatīviskā vīzē neko daudz nepateiksi. Nu, labi, abet pateikšu gan! Kur, kkur, kkkhurr (kā kādreiz Mārtiņš Ritiņš) paliek valoda tulkojumā? Izšķīst kā cukurs svešas valodas tejas glāzē? Vai piešķir šīs svešās valodas *Asinainajai Mērijai* noslēpumaini pikantu garšu, bagātinot to? Katram tulkojumam uz to būs sava atbilde. Izklausīsies ērmīgi, bet man šķiet, ka, piemēram, Vinnijs Pūks teiktu, ka vispirms Vizma Belševica uzrakstīja par viņu valodā, kas garšīga kā medus podā, bet pēc tam tapa pasauss un mazsirsniģi mazasinīgs «tulkojums» angļu valodā, kuru nezin kāpēc kāds (laikam taču par gudrinieci uzskatītā Pūce?) nosauca par «oriģināltekstu».

Vokatīvs: valoda!

Valoda! Esi asa kā galoda! Valoda-galoda prasīgām svārpstu acīm urbjas tavējās tā, ka tu paliec bez valodas... Tā ir kategoriska, racionāla, enerģiska, skaļa, tērpusies lietišķā kostīmā, korpēs ar augstiem papēžiem, šī valoda zina VISU; pakalpiģie asistenti nes mapītes, uz kurām rakstīts «Pareizie vārdi», «Nepareizie vārdi», «Otrreiz pārstrādājamie vārdi», «Vārdu politbiroja kandidāti», «Vārdu pašpuiku barā saplosīšanai iemetamies». Aiz valodas-galodas un tās pieglaimīgo piebalsotāju svītas drūmi un cienīgi soļo valodas uzticamie mēzinām-visu galodneši, par valodas deģenerāciju vaidošie Vai-vai-vaideloši un «es-to-aizliedzu» skandējošās vestālietes; šo lingvistikas «priesteru» skati zem nopietnā taisnprātībā sarauktām uzacīm griež kā žiletēs. Šie skatieni dižmanīgi slid pāri valodas lietotāju pūlim un vēsta taisnu tiesu — nepielūdzamu spriedumu: «Tam tā nebūs būt!»

Bet labāk citādi: rāmi plūda valodiņa, kā avota dvēselīte... Vai kā Rainim: klusums staigā līdz ar smaržu... un valodu, kas skan kaut kur tepat tālu tālumā un arī tālēs, kas ir tur projām, tuvu, tuvumā. Valodu, kas pukst mūsos un kurā saplūstam vienā kopējā pasaules elpā. ■